NICOLAE IORGA

Oameni cari au fost

NICOLAE IORGA

Oameni cari au fost

Antologie, ediție îngrijită,
note și comentarii de
VALERIU și SANDA RÂPEANU

Studiu introductiv de
VALERIU RÂPEANU

EDITURA MILITARĂ — 1975

Oameni cari au fost

C O L U M N A

Ilustrația copertei
ARMAND CRINTEA

„Oameni cari au fost" — în contextul operei lui Nicolae Iorga

Personalitatea lui N. Iorga nu are în istoria culturii româneşti înaintaşi. El nu poate fi comparat cu marii savanţi şi cărturari de tipul lui Dimitrie Cantemir, Nicolae Milescu, Ion Eliade-Rădulescu, B. P. Hasdeu, alături de care numele îi este rostit întotdeauna, deoarece „enciclopedismul" *era doar una* din dimensiunile fiinţei sale. Formula în cazul său este mai degrabă constrîngătoare, folosită ca un automatism, din considerente pur didactice, ea determinînd genul proxim, dar nu şi diferenţa specifică a personalităţii sale unice şi nerepetabile. Pentru că nimeni n-a întrunit asemenea lui darurile plurivalenţei intelectuale, ale omniprezenţei publice, ale abordării simultane a tuturor domeniilor scrisului. Omul proteic, temperamentul vulcanic ce irupea cu fulgere în fiecare frază şi în fiecare gest, spiritul justiţiar ce s-a considerat întotdeauna purtător al unei misiuni naţionale şi morale, cercetătorul care cu o abnegaţie monahală s-a cufundat în întunericul arhivelor, scriitorul care stăpînea tainele verbului ca cei mai desăvîrşiţi artişti ai acestei ţări, ziaristul căruia nu-i scăpa nimic din tumultul vieţii spunîndu-şi cuvîntul fie asupra unor probleme capitale ale omenirii, fie asupra unor întîmplări cotidiene şi sancţiona fără cruţare răul, oratorul ce îţi dădea sentimentul ubicuităţii în timp şi în spaţiu, profesorul pentru care cate-

dra era o adevărată magistratură civică de la înălțimea căreia fascina studenții, nu numai prin cunoștințele sale neobișnuite, dar și prin darul reînvierii vremurilor apuse, de parcă ar fi fost contemporanul tuturor secolelor, omul politic creînd planuri himerice de reforme inadecvate timpurilor moderne, animatorul la îndemnul căruia tineretul a ieșit în stradă pentru a înfrunta aristocrația cosmopolită, cel care a înființat partide, sau — vremelnic — a și coalizat unele dintre ele, cel care a creat societăți și instituții susținute uneori numai prin puterea entuziasmului său — care din aceste ipostaze — și mă tem că am omis atîtea altele — îl reprezintă cel mai armonios și cel mai deplin pe Iorga? Unde îl aflăm pe adevăratul Iorga? În liniștea arhivelor și a bibliotecilor sau în tumultul confruntărilor parlamentare; în solemnitatea ședințelor academice, ale celor mai înalte foruri de cultură universală înconjurat de stima unor personalități de primă mărime a științei și culturii sau în vacarmul adunărilor politice unde trebuia să domine o clientelă nu o dată insalubră moral; la masa de scris cufundat în marile sale lucrări științifice ce îmbrățișau în vaste fresce istoria lumii și a poporului român sau la biroul ministerial preocupat de grijile zilnice ale unei țări sfîșiate de criza mondială economică; la catedra universitară pe care a ilustrat-o ca un adevărat *primus inter pares* sau în fruntea cortegiilor și a demonstrațiilor pe străzile capitalei; în cadrul colocviilor științifice discutînd cu colegi care îl respectau ca pe un magistru sau în conciliabulele politice cu parteneri ce profitau abil de buna sa credință folosindu-i numele? Unde este *adevăratul* Iorga s-au întrebat contemporanii care cunoșteau simultan atîtea înfățișări ale aceleiași personalități, care știau că după ce citiseră zilnicul său articol, după ce — înainte chiar de a isprăvi ultima sa carte — aflau despre iminenta apariție a alteia, știind

că între timp el fusese profesorul, oratorul în parlament, omul politic primit sau primind audienţe, raportor la academie, conferenţiar la cutare cerc ştiinţific, participînd la o întrunire sau la convorbirile pentru înjghebarea unei coaliţii politice etc. Unde să-l regăsim pe *adevăratul* Iorga se întreabă şi posteritatea, căutînd un punct de sprijin într-o operă atît de ramificată încît nu se lasă nici uşor cunoscută nici lesne supusă unei sistematizări riguroase, pricini pentru care a părut unora lipsită de o concepţie fundamentală, de o celulă germinativă, despletită ca o deltă ce se revarsă fără încetare dar în care surprinzele faţă de imagini construite cu prea multă uşurinţă de comentatori te întîmpină la tot pasul. Unde să-l regăsim pe *adevăratul* Iorga şi care dintre ramurile vieţii noastre spirituale va trebui să-l revendice cu precădere pentru a pune în evidenţă dimensiunea majoră a personalităţii sale ? Cui aparţine moştenirea sa spirituală : ştiinţei, istoriei, literaturii (aici întrebările se multiplică : a fost critic, istoric, scriitor, toate laolaltă sau numai animatorul unor mişcări culturale) pedagogiei, oratoriei, vieţii politice ? Iată întrebări care au dezarmat pe mulţi dintre cei ce s-au apropiat ieri ca şi astăzi de personalitatea lui preferînd cel mai ades privirile parţiale asupra operelor curente. Deci unde îl vom afla pe *adevăratul* Iorga pentru a sesiza dominanta personalităţii sale ? Acestei întrebări nu-i putem da decît un singur răspuns : *pentru noi N. Iorga este o personalitate unitară, pe care n-o putem înţelege decît privind-o în integritatea multiplă a fiinţei sale.* Nu unul sau altul din domeniile pe care le-a ilustrat îl reprezintă îndeosebi, ci *întreaga* sa activitate, *întreaga* sa prezenţă în viaţa românească timp de o jumătate de secol. Cu tot ceea ce a avut nobil şi desinteresat sufletul său, dar şi cu tot ceea ce a fost expresia

slăbiciunii omeneşti de care, vai, nici el n-a fost scutit şi i-a marcat de atîtea ori actele vieţii sale ; cu vizionarismul său social, dar şi cu contratimpul în care s-a aflat în raport cu evoluţia societăţii ; cu sublimul pe care opera sa literară l-a atins de atîtea ori, dar şi cu paginile ei didactice şi moralizatoare ce nu şi-au aflat echivalenţe artistice ; cu orizonturile inedite, deschise de el culturii şi ştiinţei româneşti, şi cu obstinaţia cu care s-a opus mai ales după primul război mondial noilor curente artistice ; cu puterea de a pătrunde în ascunzişurile cele mai întunecate ale sufletului eroilor istoriei şi cărturarilor trecutului, — şi cît de elocvente sînt în acest sens portretele reunite sub titlul *Oameni cari au fost* de a le explica reacţiile — dar şi cu neînţelegerea pe care a dovedit-o faţă de realitatea sufletească atît de diversă şi atît de contradictorie contemporană lui ; cu marile iluminări în explicarea fenomenului artistic şi cu opacităţile agresive cu care a întîmpinat opere ce au devenit nemuritoare ; cu intransigenţa sa morală care îi conferă un statut de excepţie în istoria noastră şi cu înclemenţa ce a dovedit-o faţă de greşelile reale dar şi imaginare ale altora ; cu simţul etic atît de înrădăcinat în fiinţa sa şi cu un moralism ce trece dincolo de limitele normalului, cu acuitatea cutremurătoare cu care şi-a dat seama de flagrantele nedreptăţi sociale româneşti şi cu soluţiile preconizate ce s-au dovedit total inadecvate şi în flagrantă contradicţie cu dragostea sa nestrămutată pentru cei năpăstuiţi pe care i-a iubit cu dăruire fără margini ; de la minuţia cu care cerceta şi pătrundea în miezul documentului pînă la uşurinţa cu care comitea elementare erori. De aceea am putea spune că unicitatea personalităţii lui Iorga nu o dă numai enciclopedismul său, nu numai uriaşa lui putere de a acumula cunoştinţe, nu numai fantastica lui capacitate asociativă, dar şi unitatea celor mai flagrante con-

traste care s-au îngemănat vreodată în ființa unui om și i-a creat un statut aparte, asemănător doar cu un adevărat monument al naturii omenești. Și nu-i vorba aici de opinia discipolilor mărunți și obedianți — care din păcate au gravitat în jurul său — pierduți în banalități gratuite, în păienjenișul adjectivelor de circumstanță, ci a unor spirite lucide care aveau în chip acut sentimentul faptului că N. Iorga transcende contemporaneitatea, că prezența lui atît de implantată în actualitatea cotidiană nu se poate încadra într-un sistem obișnuit de comparații.

De aceea bibliografia scrierilor dedicate lui cuprinde cu excepția cîtorva studii de sinteză, mai cu seamă cronici sau recenzii la cărțile sale și răspunsuri polemice. Contemporanii săi au fost prea legați de activitatea sa, de personalitatea sa pe care au acceptat-o sau au respins-o pentru a se ridica la priviri generale.

Pentru oricîte rezerve am formula asupra uneia sau alteia din operele sale, oricît s-ar îndepărta de noi cîteva din ideile sale, oricît de depășite ar fi unele din interpretările lui pe tărîm istoric, literar, filosofic, oricît de vetuste ni s-ar părea unele pagini, *impresia fundamentală și dominantă este aceea a unei opere monumentale* — și nu mă gîndesc în nici un fel la dimensiunile ei — scrisă la voltajul genialității, la incandescența marii arte, la flacăra unor convingeri nestrămutate ce au mers pînă la supremul sacrificiu. Pentru că viața i s-a confundat cu opera nu numai în paginile de strictă reconstituire autobiografică și notație memorialistică : Iorga s-a implicat în fiecare din lespezile care au înălțat-o ca o culme a spiritualității românești. Om și operă nu mai sînt la el două noțiuni distincte sau care se intercondiționează doar, ele reprezintă un tot comun, indestructibil. Opera sa nu reprezintă o proiecție a personalității lui, ci o conține in-

tegral, după cum personalitatea sa este o expresie perfectă a operei. Nu numai în lucrări programatice, nu numai în lucrări autobiografice, nu numai în manifeste politice sau estetice, dar pretutindeni *omul* este prezent. Pentru că fiecare pagină a sa reprezintă o convingere şi este rezultatul unei credinţe, expresia unei pasiuni. De aceea — poate — în conştiinţa publicului larg exista doar *numele* Iorga care întrecea prin dimensiunile acţiunii şi prin fabuloasele însuşiri ale personalităţii sale orice lucrare de ştiinţă sau de ficţiune. Numele, faptele sale încununate nu o dată de legende care circulau asemenea producţiilor folclorice îmbogăţite de fiecare purtător cu elemente noi era mai presus de o anume operă. Mai ales în cazul lui Iorga fantezia publică dornică mereu de neobişnuit, de insolit, se putea hazarda oricît de departe, deoarece nimic nu părea imposibil pentru capacitatea sa intelectuală.

Iată cum Iorga nu a fost în timpul vieţii şi nici nu a rămas după aceea doar un nume adunat pe o carte. A scris o operă a cărei întindere ne uimeşte şi în care aflăm deopotrivă nestemate artistice şi interpretări de o profunzime neobişnuită, o operă al cărui verb ne fascinează şi al cărui gînd ne îmbogăţeşte şi ne tulbură, iar pe măsură ce căutăm explicaţia unei asemenea fecundităţi cunoaştem una din adevăratele forţe ale naturii. Dar această forţă nu putea rămîne zăgăzuită numai în litera de plumb a cărţii. Ea s-a revărsat asupra istoriei contemporane a ţării sale pe care a şi înrîurit-o, unde a lăsat urme adînci nu numai în planul cunoaşterii intelectuale, ci şi în acela al acţiunii. A irumpt cu prea multă forţă pentru ca vreun zăgaz să-l mai poată opri şi a fost mult deasupra tuturor, ca să vadă totdeauna adevărul, ca să vadă cînd rămăsese singur. Dar cum pentru el trecutul şi prezentul nu erau noţiuni distincte, concepţie vădită

chiar în portretele acestui volum, ci formau o unică noţiune, chiar şi atunci cînd a rămas singur, cînd mulţi l-au părăsit şi cînd nu puţini au dat dovadă de ultima slăbiciune omenească, el nu a avut sentimentul solitudinii şi nu s-a dezis de idealurile cărora le-a fost credincios întreaga viaţă. Moartea sa a căpătat valoare de simbol nu numai prin împrejurările ei tragice, ci prin semnificaţia luptei la capătul căreia savantul şi omul căzuseră. El se înscrie astfel într-o galerie de tragice dar şi exemplare destine româneşti care cu o intransigenţă exemplară au avut înaintea ochilor numai patria. A rămas alături de eroii operelor sale, de aceşti „oameni cari au fost" care — aşa cum a mărturisit — au constituit pentru el nu numai obiect de studiu, ci părinţi spirituali, sfătuitori permanenţi, şi i-au indicat calea cea dreaptă în clipe de cumpănă şi răscruce şi i-au arătat că devotamentul faţă de popor nu poate cunoaşte nici compromisul şi nici spaima. Cel care credea că a scrie istoria ţării e o datorie a devenit el însuşi un erou al istoriei, alături de Brîncoveanu, Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu. Aici aflăm consecvenţa esenţială a personalităţii lui — care desfide amănuntele şi anecdotica măruntă — în *dăruirea pînă la sacrificiul suprem ideii de ţară şi de popor.* Prin faptul că a fost mereu alături de poporul său, că n-a văzut înaintea ochilor decît ideea de patrie, căreia i-a închinat totul inclusiv viaţa N. Iorga face parte din acele mituri naţionale care au transgresat epoca şi au trecut în rîndul valorilor naţionale nepieritoare.

•

Întrebarea ce se pune mai ales în cazul unui om care s-a dedicat în esenţă istoriei sub toate aspectele este aceea dacă, din tot ce-a făurit şi a împlinit, din tot ceea

că a scris, noi culegem astăzi doar date şi fapte, sau dacă opera lui capătă în perspectiva noastră un sens etic şi intelectual mai înalt. Desigur, Iorga, ca şi Eminescu reprezintă mai înainte de toate o pildă de abnegaţie şi probitate intelectuală. El aşeza la temelia oricărei aprecieri simţul „seriozităţii vieţii, al datoriilor care se impun şi al muncii, fără de care ele nu se pot îndeplini", simţ pe care el l-a avut încă din tinereţe şi care nu l-a părăsit niciodată. Opera aceasta de dimensiuni atît de îndrăzneţe este desigur creaţia unei minţi geniale, dar şi rezultatul unei pasiuni, cum puţine altele au fost. Al unei pasiuni de a şti, de a cunoaşte, de a descoperi. Pentru că Iorga a fost un descoperitor în adevăratul înţeles al cuvîntului — şi a înfruntat toate servituţiile unei asemenea patimi —, un explorator, care, prin arhive, prin biblioteci, prin chilii, prin poduri, a răscolit la lumina lămpii şi a lumînării, în frigul iernii sau zăpuşeala verii, acte şi documente de o hotărîtoare însemnătate pentru viaţa unui popor, punînd în valoare vestigii de artă necunoscute sau ignorate, dintr-o trufie cosmopolită. De aceea — aşa cum se va vedea şi din paginile acestei cărţi — preţuirea lui s-a îndreptat în primul rînd spre asemenea oameni al căror exemplu nu a ostenit să-l dea. Şi, cu toate că este puţin probabil ca altcineva să mai poată clădi o operă atît de vastă, de multilaterală şi de profundă, sensul acestei curiozităţi ştiinţifice al acestei munci tenace, fără preget şi odihnă nu ne poate scăpa şi va rămîne mereu pilduitor.

Ideea de tinereţe spirituală — pe care o considera una din supremele virtuţi în aceste portrete şi prin care înţelegem permanenta pasiune intelectuală, neostoită muncă şi refuzul blazării drapate fie în mantia oboselii, fie în aceea a superiorităţii pe care ţi-o dau titlurile, a aflat în

Iorga un adevărat prototip. Mai întîi pentru că din sfera atenţiei sale Iorga n-a exclus nici unul din elementele : document, carte, peisaj, om. Savantul, ce părea zidit între cărţi, avea o adevărată pasiune a călătoriei, înţeleasă ca o iniţiere în viaţa contemporană şi în istoria poporului său. „Eu plecam de la ce văzusem cu ochii în hîrtia documentelor şi în sufletul oamenilor în viaţă. cercetaţi de la un capăt al pămîntului românesc la altul".

Nu a gustat, din tinereţe şi pînă în amurgul vieţii, deliciile turismului, nu a călătorit pentru a culege desfătări şi a se odihni, ci a cutreierat ţara de la un capăt la altul, ca altădată Eminescu, din dorinţa de a cunoaşte sufletul şi viaţa poporului, creaţia şi istoria lui, a străbătut-o neobosit ca George Enescu, pentru a aduce lumina minţii şi talentului său în oraşe şi tîrguri îndepărtate. Deşi cititor pasionat — şi elogiul pe care îl aduce cărţilor în *O viaţă de om* reprezintă cea mai emoţionantă pagină de poezie din cîte s-au scris pe acest motiv la noi —, deşi cercetător fără odihnă în arhive şi biblioteci, a ajuns de timpuriu la concluzia că „ideea ţării se impunea direct, nu prin cărţi". Notele sale de drum sînt o sinteză a impresiilor unui călător sensibil deopotrivă la frumuseţile acestui pămînt, la valorile de artă create de popor, la vestigiile unui trecut eroic dar — şi aceasta în primul rînd — la frumuseţea morală a oamenilor pe care i-a cunoscut cu aceste prilejuri şi a căror operă de dăruire a preţuit-o tot acum, după cum mărturiseşte în paginile multor portrete. De aceea în istoria literaturii noastre de călătorii, contribuţia lui Iorga reprezintă o adevărată sinteză între toate filoanele manifestate pînă atunci : atitudinea etică a lui Dinicu Golescu sau Vlahuţă, simţul grandiosului şi al dinamicii naturii, specific lui Calistrat Hogaş, interesul pentru cultură pe care-l aduce Nicolae

Filimon, esențial rămînînd însă cunoașterea omului și a faptelor lui. Pentru că Iorga, savantul ce-și cucerise atîta de tînăr o faimă internațională, ce se bucura de o reală prețuire în toate marile cercuri științifice ale lumii, a fost mai înainte de toate și în primul rînd un fiu, un sol al țării sale. Numai astfel și din această perspectivă și-a înțeles menirea lui ca intelectual. Din tinerețe fusese în dezacord cu junimismul, care — după părerea sa — „ne relega în rîndul națiunii mici, fără originalitate culturală, menite a trăi supt toate raporturile la remorca celor mari ale lumii". Patriotismul său l-a făcut tot timpul să lupte pentru relevarea locului însemnat, pe care poporul român îl ocupă în istoria și cultura lumii. Era convins de misiunea pe care o avem alături de alte popoare civilizate, de aceea opoziția lui față de Germania fascistă cotropitoare reprezenta consecința firească a unei concepții căreia îi fusese credincios o viață.

Credința în virtuțile creatoare ale poporului român, exprimată cu patetism și vibrație în portretele din această carte, constituie una din punțile de legătură ce-l păstrează mereu pe Nicolae Iorga printre noi. Și totodată concepția pe care el o avea despre menirea omului de cultură, așa cum rezultă din toate portretele dedicate unor artiști precum Eminescu, Coșbuc, Grigorescu, a unor compozitori ca Ion Vidu, Kiriac, Gh. Dima, a unor personalități istorice precum Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu care, cu un curaj ce va rămîne înscris în analele istoriei, au întreprins acte de o exemplară îndrăzneală pentru viața poporului, a țăranului român. Înțelesese că atitudinea militantă a celor mai de seamă spirite ale culturii noastre reprezenta însăși rațiunea existenței acestora și trăsătura dominantă a spiritualității românești. De aceea spunea despre Eminescu : „Nu, el n-ar fi consimțit, de dragul nici unei teorii și nici unui ideal estetic,

să se izoleze din viaţa întreagă a poporului său, dintre cei pe care-i avea materialiceşte lîngă dînsul, dintre şirurile înaintaşilor, de la poarta viitorului, printre care zărea aşa de departe ; n-ar fi simţit plăcerea să se rupă din curentul îndelung, aşa de firesc şi de binefăcător, care de la întîia licărire a sufletului românesc duce pînă în zilele noastre, trecînd de la un ales al neamului la celălalt".

De Iorga, omul tumultuos, deprins uneori să judece pripit, lăsîndu-se adeseori înşelat, ne mai leagă şi acum acel simţ al echilibrului, al măsurii ce este propriu poporului nostru, fapt dovedit cu prisosinţă de paginile dedicate „oamenilor cari au fost", unde înţelepciunea cu care a dat Cezarului ceea ce era al Cezarului, stricteţea cu care a situat fiecare figură din trecutul nostru la locul drept şi meritat, perspicacitatea cu care a văzut ce a însemnat unul sau altul dintre oamenii vremii sale, nuanţele fine cu care le-a desemnat calităţile şi defectele rămîn o pildă de bun-simţ intelectual, de pătrunzător simţ psihologic. Iorga ne învaţă să nu fim exaltaţi, să nu respingem dinante judecata, ci să privim cu ochiul critic al omului de astăzi personalităţile trecutului apropiat sau îndepărtat în contextul istoric al afirmării lor. Meritele unui artist, scriitor, savant, profesor, militar, om politic, Nicolae Iorga le stabilea raportîndu-le la complexul de factori istorici, culturali, sociali ce l-au influenţat şi pe care el la rîndul lui i-a înrîurit. De aceea şi aici ca şi în oricare carte a lui, cu cît te afunzi mai mult în universul operei sale, cu cît te depărtezi pe meandrele activităţii sale, cu cît îl urmăreşti în marile depărtări, spre care, ca un temerar explorator, s-a îndreptat, cu atît simţi cum gîndul lui îndrăzneţ te poartă, că un filon nu lipseşte niciodată, că un simţămînt se păstrează nealterat. Iar odată ajuns la capătul acestei călătorii oricît de îndepărtate, simţi că filonul amintit reprezintă factorul

propulsor al unei opere uriaşe şi, în ultimă instanţă, esenţa ei. Pentru că tot ce a scris Iorga, de aici, de la această „iubire de moşie" a pornit şi aici şi-a aflat suprema justificare. Am spus „iubire de moşie", gîndindu-ne la înţelesurile multiple pe care aceste cuvinte rostite de bătrînul Mircea le închide şi care niciodată nu i-au scăpat lui Iorga.

Dragostea de ţară nu a fost pentru Iorga un concept vag — după cum nu a fost nici pentru Eminescu, fapt relevat de el şi în portretele dedicate marelui poet — şi nici un stindard agitat de circumstanţă. Ea a constituit prima revelaţie a adolescenţei şi cea dintîi convingere a maturităţii. De aceea avea dreptate să spună: „Fraze n-aveam, cum nu le-am avut niciodată, şi numai cînd ideea, această idee a naţiei mai presus de orice, a naţiei care singură, creează şi susţine, care poate să reclame dreptul ei, peste tot ce dau, fiecare la ceasul ei, şi individualităţile cele mai fericite, mi s-a vădit limpede, numai atunci forma, caldă, dar de loc sărbătorească, s-a impus de la sine". Într-adevăr, cine urmăreşte procesul formării acestui concept în gîndirea lui Iorga va reţine mai înainte de toate luciditatea cu care a înţeles la începutul carierei sale literare răul social. Solicitat din tinereţe de triste realităţi, a căror răsfrîngere în memoriile, portretele şi pamfletele sale este, de cele mai multe ori, de un cutremurător adevăr şi de o pregnanţă artistică ce le situează printre cele mai de seamă momente ale prozei noastre, Iorga a căutat, mai ales în amiaza activităţii sale, şi remediile lor. Au fost false, în contratimp cu mersul înainte al istoriei, în contrast cu ceea ce trebuia îndreptat. Dar cu toate acestea nu i se poate nega lui Iorga o funciară şi nedezminţită dragoste de popor. Noţiunea aceasta nu avea în concepţia lui un înţeles abstract. Atunci cînd

îi recităm fie autobiografia, fie paginile de critică din tinereţe, fie portretele, observăm prezenţa unei pronunţate note antiidilice exprimată adeseori sarcastic. De cîteva ori chiar îl situează în această categorie şi pe Vasile Alecsandri, poet senin, după părerea sa, pe care în adolescenţă şi tinereţe îl opunea lui Eminescu, „un strămutător subit, ca prin minune, în altă lume".

Nicolae Iorga nu a fost, prin temperamentul şi inteligenţa sa pătrunzătoare, înclinat spre o viziune senină a lumii, şi a realităţilor sociale româneşti cum încă, eronat, se mai crede. Chinuit din copilărie de o existenţă precară, lovindu-se apoi de o configuraţie socială şi morală nepotrivită cu concepţiile sale despre viaţă, iubindu-şi ţara pe care ar fi vrut s-o vadă fericită, preţuind în chip cu totul deosebit ţărănimea, cum se poate vedea din portretele unor oameni ca Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Iacob Felix, Spiru C. Haret, cu ale cărei idealuri şi lupte s-a identificat, el s-a izbit încă de la început de imaginea unor dramatice şi sfîşietoare contradicţii ce se consumau pe pămîntul românesc. În primul volum al monumentalei autobiografii *O viaţă de om,* atunci cînd îşi rememorează *Copilăria şi tinereţea,* Nicolae Iorga notează : „Dar am văzut şi oamenii venind încrezători la socoteală şi plecînd deznădăjduiţi că le-a crescut datoria. Am înţeles că sînt multe feluri de a măsura cu prăjina. Am scrîşnit din dinţi cînd biciul stăpînului a înconjurat trupul secerătorului întîrziat (...). Am plecat de acolo duşman al unei societăţi sprijinite pe astfel de baze". De aceea punctul de pornire al activităţii sale politice, hotărîrea sa de a trece la acţiunea propriu-zisă, de a nu se mărgini numai la scris, şi de a nu mărgini scrisul numai la probleme culturale au fost determinate de neliniştea pe care i-a provocat-o situaţia dezastruoasă a ţării şi mai ales a ţărănimii în amurgul celuilalt veac : „În adevăr, era de toate

evidența, chiar cînd ea nu era produsă de flacăra răscoalelor, care nici ele nu lipsiseră cu totul, că e imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pămînt, fără drept adevărat în viața publică...".

Iar momentele grele, de o capitală importanță ale istoriei noastre, au fost depășite, spunea Nicolae Iorga, datorită eroismului și vitalității celor mulți : „Această populație — spunea el în 1917 —, care petrecea zile de îndoială și nopți de spaimă... s-a arătat mult superioară acelor care trebuiau s-o îndemne și s-o susție". Dacă am aduna paginile scrise de el cu acest prilej, am alcătui unul dintre cele mai patetice elogii ce s-au adus vreodată țăranului român. Imaginea regimentelor flămînzite, a ostașilor lăsați să moară pur și simplu de foame, a oamenilor înghețați pe străzi, bîntuiți de toate molimele, în contrast cu desfrîul oligarhiei, ce a stîrnit lui Iorga atîta repulsie, constituie una din cele mai dramatice mărturii asupra acestei perioade din istoria țării noastre, mărturie din păcate prea puțin citată pînă acum. Pentru că Iorga salvarea țării de la oamenii aceștia, aflați pradă tuturor flagelurilor, a așteptat-o : „Dar ceea ce lipsea claselor de sus poporul o suplinea prin instinct, acel minunat popor...". Și, impresionat de dăruirea lor, el a cinstit memoria celor ce s-au jertfit și cărora li s-a datorat biruința din urmă prin pagini de o mare vibrație adunate și în acest volum. „Acel minunat popor..." nu este doar o expresie întîmplătoare, ci un laitmotiv al operei sale, ce s-a transformat într-un adevărat testament pe care îl regăsim plenar și în filele *Oamenilor cari au fost*, fapt ce dovedește încă o dată că tot ceea ce a scris Iorga constituie expresia unui sistem coerent, a unei gîndiri organice.

Care este deci sensul acestor portrete și cum definesc ele concepția lui ? Sînt toate aceste pagini alcătuite din considerații omagiale scrise sub impresia încetării din viață

a unor oameni de seamă sau cu prilejul unor date aniversare, a înălțării unor monumente pentru perpetuarea memoriei lor ? Iorga nu a scris, așa cum în mod obișnuit spunem, un *necrolog ;* pentru el aceste consemnări nu erau izvorîte din obligații jurnalistice și protocolare și nu reprezentau modalități de a pune în evidență prietenia sa cu mari spirite ale vieții politice, sociale și spirituale românești și universale. Această neobișnuită galerie de portrete, unică în literatura română nu numai prin dimensiunile ei, constituie una dintre cele mai vibrante expresii ale patriotismului și dragostei de popor, cele două direcții fundamentale ale concepției lui Nicolae Iorga. Pentru că ele sînt mai înainte de toate meditații asupra sensului unor vieți, asupra căilor pe care s-au împlinit aceste existențe. Un adevărat *roman*, condensat în cîteva paragrafe, reînvie nu numai etapele unei vieți, ci modul în care această viață s-a împlinit în lumea din care personajul s-a născut și a trăit, în lumea care l-a modelat și pentru care el și-a dăruit toate însușirile, capacitatea creatoare, iar în cazul eroilor căzuți în primul război mondial — viața. Deci nu elogiul îndurerat, nu cuvintele de circumstanță, nu lauda ocazională, ci scrutătoarea privire asupra unor vieți de oameni fie ele înscrise în panteonul națiunii, fie nume din marea masă a celor care au muncit cu abnegație, cu dezinteres și entuziasm avînd drept supremă satisfacție bucuria datoriei împlinite. Pentru că aceste portrete reflectă în gradul cel mai înalt concepția lui N. Iorga pe care profesorul Mihai Berza o sintetiza astfel : „Viața trebuie să fie continuă afirmare, faptă". Istoricul care a reînviat cu un patos neîntrecut, cu o vibrație dramatică de-a dreptul cutremurătoare, figurile legendare ale istoriei vestite prin fapte ieșite din comun, a avut ca nimeni altul un cult al muncii duse în tăcere, de care nu se leagă

rezultate spectaculoase dar fără de care nu poate fi concepută viaţa şi progresul unor colectivităţi umane, a popoarelor. Portretele dedicate acestor oameni — de la profesori de provincie pînă la savanţi — care au muncit pentru binele obştei, care nu şi-au înscris numele doar pe tratate ştiinţifice, dar şi pe aşezăminte pentru binele şi luminarea tuturor, care au gîndit şi înfăptuit reforme pentru îmbunătăţirea vieţii celor mulţi, denotă că activitatea şi faptele fiecăruia erau privite de N. Iorga într-o strînsă legătură cu nevoile ţării. El niciodată nu laudă fapta spectaculoasă dar gratuită, opera strălucitoare dar lipsită de adresă, însuşirile eminente consumate în gol. Dimpotrivă ceea ce caută să pună în valoare Iorga, vorbind despre aceste personalităţi, este concordanţa dintre munca, idealurile lor şi necesităţile progresului social, moral şi intelectual al ţării. A lăudat spiritul de iniţiativă, viaţa dăruită muncii în contrast cu „aburii înăbuşitori ai unui materialism degradant, zbuciumat de istoria petrecerilor fără măsură" ce pluteau mai ales în Bucureşti în anii de după primul război mondial. Aprecia munca spornică pentru binele colectivităţii şi pe omul „de muncă pe care-l mulţumeşte, numai rodul silinţelor sale oneste". Pe asemenea însuşiri se ridica sistemul său de valori: „Un om discret, muncitor, harnic la fapte şi scump la vorbă", care erau numai „ştiinţă şi conştiinţă", „a fost un om de bine şi de muncă al ţării", „dar cuminte cum era şi bun la lucru — ce mare calitate! — el nu s-a descurajat". Aprecia „viaţa de modestă muncă" şi pe cei care au încercat „suprema mulţumire a lucrului trainic îndeplinit" pe cei ce au fost „o expresie a nevoilor neamului". Totuşi nu a fost partizanul unui entuziasm cu orice preţ şi fără finalitate şi nu a lăudat numai gesturile ci a privit cu ochi critic rezultatele: „la cea dintîi atingere cu acele realităţi care mai cereau atîta munca, el

credea că a isprăvit cu dînsele". Aprecia întotdeauna întruchiparea gîndului, materializarea inițiativelor, rezultatele acțiunii. Portretele lui nefiind, așa cum spuneam, simple consemnări de circumstanță, reprezintă adevărate radiografii spirituale datorită cărora N. Iorga stabilește cu exactitate coeficientul de importanță socială a fiecărui *om care a fost*. Pune în evidență idealismul, dezinteresul față de orice formă de recompensă materială a unor personalități, precum Spiru Haret și Ion Mincu, care au luptat pentru „interesul superior al țării" și care au transmis „sufletul lor instituției pe care au condus-o". Aprecia îndeosebi „fapta în mijlocul poporului și pentru popor". În clipa supremei încleștări, cea dintîi pe care Iorga a cunoscut-o în chip plenar pentru apărarea patriei și împlinirea unui ideal național și anume primul război mondial, a scris alături de zilnicele articole prin care nu înceta să predice încrederea în biruința finală — portrete despre cei ce s-au jertfit pe cîmpul de luptă sau pentru îngrijirea celor răniți și aflați în suferință. Fie conducători de oști precum generalul Ion Dragalina, fie ofițeri sau simpli soldați, toți reprezentau pentru Iorga un exemplu de devotament, de necondiționată dăruire, de neîntinare morală, de intransigență. Și aici nu putem să nu ne gîndim încă o dată la acea consecvență între om și operă, între idealul uman pe care el l-a propagat de-a lungul a cinci decenii și sfîrșitul său eroic. Prin faptul că acești eroi ai primului război mondial n-au precupețit nimic, prin faptul că n-au pus în cumpănă viața lor pe cîmpul de bătălie, ei aparțineau panteonului nației alături de cei mai străluciți fii ai ei. Și aceasta pentru că omul de seamă în concepția lui N. Iorga nu era cel care strălucise asemenea unei stele, ci cel care realiza cu temeinicie o acțiune, cel ce se dăruise unui ideal înalt, cel ce se conecta la necesitățile societății, cel ce luptase pînă

la ultima suflare pentru trimful cauzei naţionale. Acest sistem de valori etice, care aşează în centrul lui poporul şi patria, l-a făcut pe N. Iorga să respingă imaginea eroului care realizează singur totul, care se înalţă pe un piedestal ce nu ţine seama de cei din jur, de sensul dezvoltării sociale şi politice a ţării. Spunea cu prilejul comemorării lui Mihai-Viteazul în 1909 : „Nici un om mare nu e aşa de mare, încît el singur să poată îndeplini o operă mare. Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorinţa de muncă, de setea de jertfă a lor... Oamenii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societăţii în care trăiesc". Eroul în concepţia lui Nicolae Iorga nu îşi validează pe deplin însuşirile decît atunci cînd întruchipează năzuinţele unei colectivităţi, iar drama unor personalităţi începe din momentul în care acestea nu-şi mai află reazemul în conştiinţa populară. „Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi de la o vreme singur cu conştiinţa lui, cu încrederea lui în sine, cu vitejia şi mîndria lui". Semnificaţia personalităţii lui Aurel Vlaicu nu stă în temeritatea firii lui, în performanţele înregistrate de el, ci în faptul că un popor întreg „toţi acei iobagi de idei, setoşi de libertate, de lumină, de neatîrnare", l-a privit ca „pe un vestitor al biruinţei, al apoteozei victorioase". Filele pe care Nicolae Iorga le-a scris cu prilejul încetării din viaţă şi a comemorării unor oameni de seamă sau a unor modeşti truditori pe ogorul datoriei n-au nimic din convenţionalismul genului, nu poartă nici o urmă de exagerare pioasă. Dimpotrivă, ceea ce le caracterizează este luciditatea, o pătrunzătoare radiografie morală a omului care a încetat de a mai fi, dar a cărui viaţă oferă prilejul unor adînci învăţăminte ce pot lumina drumuri viitoare, după cum nu de puţine ori o experienţă chiar a unui om ilustru prilejuieşte meditaţii

amare. De aceea, am inclus în această culegere poate cel mai profund şi cutremurător portret din cîte s-au scris în literatura română, acela prilejuit de moartea istoricului Nicolae Ionescu, a cărui viaţă — în ciuda unor reuşite sociale — a constituit un eşec pe care Iorga îl surprinde cu o acuitate psihologică de mare scriitor. Dar eşecul acestui „meşter al cuvîntului", al „cuvîntului — *sterp*" este pus de Iorga pe seama contratimpului în care oratorul s-a aflat cu evoluţia şi cu necesităţile societăţii româneşti. De aceea putem spune că portretele grupate sub titlul *Oameni cari au fost* reflectă integral concepţia lui N. Iorga : deoarece la temelia oricărei judecăţi asupra unui om şi asupra modului în care acesta şi-a împlinit viaţa el aşeza ideea de ţară, de slujire a poporului, de muncă în folosul obştei şi al oamenilor. Valoarea omului nu se definea într-un univers abstract, ci se raporta la acest sistem de referinţă. Aflăm în aceste portrete una din exemplarele lecţii de patriotism din literatura noastră, una din cele mai vibrante pagini de laudă a intelectualităţii legate prin toţi porii fiinţei sale de popor, a acelora care şi-au făcut un scop vieţii din punerea în valoare a tezaurului popular şi au contribuit la animarea vieţii spirituale a maselor, precum Ion Vidu de pildă.

Şi, în acelaşi timp, aceste portrete aduc o perspectivă clară asupra personalităţii lui N. Iorga, infirmînd numeroasele interpretări false şi neavenite. Ele dovedesc un fapt esenţial pentru caracterul său şi anume atenţia cu care a urmărit nu numai activitatea celor mai de seamă oameni ai ţării, ci a numeroşi intelectuali de pe întreg cuprinsul patriei a căror faptă şi operă o cunoaşte în mod intim şi nu circumstanţial. Astfel ne apare o nouă dimensiune morală a personalităţii sale : şi anume faptul că el era integrat în cel mai deplin înţeles al cuvîntului nu numai în mişcarea politică şi socială dusă la nivelul

înalt al conducerii guvernamentale şi de partid, ci în viaţa concretă de zi cu zi a oamenilor care nu aveau alt ideal decît imperativul social şi moral despre care am vorbit. Şi ceea ce mi se pare demn de relevat este faptul că solidaritatea lui Iorga, cu toţi aceia ce munceau în îndepărtate colţuri de ţară sau în provincii româneşti pe atunci aflate sub dominaţie străină se manifesta pe toate planurile vieţii sociale şi spirituale. De la scriitori, culegători de folclor, pictori, profesori, învăţători, muzicieni, animatori, ingineri, medici, ostaşi, prelaţi — toate, dar absolut toate profesiile sînt prezente aici, ceea ce dovedeşte că oriunde Iorga întîlnea acea faptă pusă în slujba colectivităţii, a poporului, acel gînd dezinteresat, el se simţea alături de aceşti oameni, chiar dacă numele lor „nu străluceа pe prima pagină a gazetelor", ca să parafrazăm o expresie a sa. Aceste portrete ca şi cărţile sale de călătorie prin ţară dovedesc că, în fond, Iorga nu era numai omul construcţiilor ştiinţifice, dornic să fie prezent în forurile cele mai înalte ale conducerii ţării, omul festivităţilor protocolare, al ceremoniilor şi al adunărilor savante. Cea mai mare bucurie a vieţii sale, cea mai deplină satisfacţie fiind integrarea organică în mişcarea spirituală şi socială a ţării, pe care nu o cunoştea numai livresc. Era bineînţeles la curent cu cărţile şi publicaţiile apărute pe toate meleagurile patriei şi releva tot timpul pe cele care urmăreau punerea în valoare a tradiţiilor şi problemelor locale — trăind zi de zi viaţa poporului său, pe care o cunoştea şi participa la ea nu numai în chip afectiv, ci încurajînd-o, susţinînd-o.

Şi, în acelaşi timp, portretele acestea contribuie la rectificarea unei imagini constituite cu prea multă uşurinţă. G. Călinescu cel dintîi a pus în evidenţă acest fapt ; de aceea vom reproduce aici consideraţiile sale deosebit de pertinente : „Din ele (portretele care alcătuiesc *Oameni*

cari au fost n.n.) iese o imagine a d-lui Iorga deosebită de aceea ce s-a încercat a ni se da, adică în locul unui Iorga capricios, egoist, fără interes pentru persoana altuia, un Iorga de o mare sociabilitate şi de o mare simpatie pentru aproape (...) Cînd vezi cum d. Iorga, decenii întregi s-a oprit cu condeiul său asupra tuturor acelora, oricît de mărunţi, însufleţiţi de un gînd de cultură, cum a ştiut să găsească un cuvînt de laudă şi pentru cel mai umil, înlăturînd cu omenie punctul de vedere critic, cînd îl vezi în legătură personală cu tot ce provinciile alipite au dat în cîmpul cărturăriei, de sus în jos, cînd vezi că nimic pornit din buna intenţie de a face ceva bun nu-i scapă, înţelegi de ce omul acesta a fost iubit şi este, în ciuda presupuselor sale toane. Atîta omenie presupune fireşte abdicarea de la critică, dar aici, în cîmpul culturii unde e vorba de a îndemna, nici nu se cere cîntar. N. Iorga e un temperament constructiv, iubitor de faptă. Scepticismul îl supără şi îl face bănuitor chiar şi acolo unde noi rămînem nesupăraţi" *.

În sfîrşit, *Oameni cari au fost* alcătuiesc galeria de portrete care pînă acum, din punct de vedere artistic, n-au fost întrecute în istoria literaturii române. Pagini de o densitate uimitoare, în care imaginile se succed adeseori în cascade : fraze care trasează un destin şi definesc, pertinent, o atitudine — toate mijloacele artistului de excepţie se află aici. Am putea spune că ele îşi păstrează şi astăzi o valoare de model prin conciziunea lor, prin forţa imaginilor ce pot fi citate ca nestemate. Comparaţia, hiperbola, jocul de cuvinte, metafora — toate procedeele se întrunesc în acest mare banchet stilistic, în aceste neobişnuite şi emoţionante pagini de artă.

---

* G. Călinescu *„Ulysse"*, 1966, p. 268—269.

Sînt condensate în fiecare portret în parte şi în toate laolaltă valorile literare cele mai concludente ale operei lui Nicolae Iorga. Pentru că portretele din *Oameni cari au fost* validează încă o dată observaţia lui Tudor Vianu : „O pagină de a lui Nicolae Iorga este un lucru absolut individual, imposibil de a fi confundat cu produsul unei alte pene, dusă, precum este, de valul clocotitor al unei mari tensiuni".

Deşi pe scriitorul Nicolae Iorga îl aflăm şi în pagini de beletristică pură — mai puţin în versuri şi mai mult în piese de teatru — îl întîlnim mai ales, şi în primul rînd, în lucrările sale memorialistice, în note de drum, în pamflete şi în portrete. Este şi părerea exprimată de profesorul Mihai Berza, unul dintre cei mai pătrunzători exegeţi ai operei sale. Adevărate jerbe de imagini, care nu strălucesc gratuit, ci pun în evidenţă calităţile sau defectele celui portretizat şi îl ancorează în epocă se încheagă în definiţii sintetice. Aici, mai mult ca oriunde, însuşirile de scriitor ale lui Nicolae Iorga ies la iveală : „Portretul omului fizic şi moral alcătuieşte unul din sectoarele cele mai glorioase ale artei scriitoriceşti a lui Iorga", spunea Tudor Vianu.

O singură frază îi este suficientă pentru a trasa traiectoria unei vieţi cu toate meandrele, dramele, înălţările şi căderile, cu tot zbuciumul ce l-a însoţit. Fiecare personalitate este văzută prin prisma acelei trăsături care a individualizat-o în epocă şi în istorie : Hasdeu este eroul romantic sfîşiat de contradicţii, Gheorghe Bariţ, care şi-a dedicat viaţa activităţii jurnalistice, este asemuit cu „acea parte din apa cerurilor pe care pămîntul o înghite fără a mai da rîuri veşnice, dar din care se înalţă pe cîmpiile de catifea verde şi de aur palid hrana miilor de oameni" ; meritul „cel mare" al lui Iosif Vulcan e publicarea revistei *Familia,* care, atunci cînd a dispărut, a luat „cu

dînsa rostul, dacă nu sufletul lui Vulcan". Uneori un singur joc de cuvinte definește ce a însemnat un om "...el lasă — se spune despre un politician liberal — nu atîta un *gol*, cît un *loc gol*, pe care atîția s-au repezit să-l cuprindă".

Iată de ce selecția pe care o înfățișăm astăzi publicului constituie unul din punctele culminante ale operei lui N. Iorga, reprezentîndu-l deopotrivă pe artist, pe gînditor și pe om. În același timp selecția constituie suma unora dintre cele mai patetice și mai impresionante pagini din cîte s-au scris vreodată dedicate oamenilor care s-au identificat cu țara și cu poporul lor, a căror viață a căpătat valoarea permanenței naționale.

VALERIU RĂPEANU

Notă asupra ediţiei

Culegerea de faţă reprezintă o selecţie din cele patru volume ale galeriei de portrete publicate de N. Iorga sub titlul *Oameni cari au fost.* În timpul vieţii scriitorului a apărut cu acest titlu un prim volum: *Articole care pot să rămîie I Oameni cari au fost — Amintiri şi comemorări* de N. Iorga — Vălenii de Munte — Neamul Românesc — 1911 — 500 p.

Publicarea portretelor a fost reluată tot antum două decenii mai tîrziu, în patru volume, de către Fundaţia pentru literatură şi artă în cadrul colecţiei *Scriitori români contemporani,* fără indicaţiile *Articole care pot să rămîie* şi *Amintiri şi comemorări,* reproducînd în fruntea volumului I prefaţa ediţiei din 1911. Cele patru volume au apărut astfel: vol. I, 1934, 466 p.; vol. II, 1935, 486 p.; vol. III, 1936, 428 p.; vol. IV, 1939, 340 p.

Pornind de la profilul editurii în care apare această selecţie, am urmărit să punem în evidenţă acele portrete care vorbesc despre faptele de vitejie fie ale marilor conducători ai poporului român (Mihai Viteazul) fie ale unor cunoscuţi generali (Eremia Grigorescu, Ion Dragalina), fie ale unor oameni anonimi care şi-au dat viaţa pe cîmpul de luptă. Dar cum Nicolae Iorga avea o concepţie organică despre patriotism — sentiment pe care îl punea în evidenţă în viaţa şi opera marilor oameni care au ilustrat

istoria acestui popor — am ales pentru culegerea noastră paginile în care el evocă pilda unor personalităţi de seamă ale istoriei noastre. Ne-am oprit în primul rînd asupra paginilor dedicate lui Alexandru Ioan Cuza şi Mihail Kogălniceanu, figuri pentru care el a avut o extremă preţuire, ca şi lui Eminescu, Nicolae Grigorescu, Alexandru Vlahuţă şi am inclus în această culegere toate portretele care vorbesc despre oameni ce s-au devotat prin viaţa şi opera lor patriei şi poporului nostru.

Ordinea portretelor urmează ordinea publicării lor în volumele apărute în Editura Fundaţiilor. Pentru stabilirea textului am urmat de asemenea cele patru volume indicate mai sus. Cum însă mai ales primul volum a apărut cu multe greşeli şi inadvertenţe de text, nu am urmat toate aceste inadvertenţe, ci am unificat textul, respectînd cîteva dintre particularităţile scrisului lui Nicolae Iorga, precum *cari, supt, vrîsta, răpede, vicaţa, mâni,* etc. Am urmat principiile stabilite de noi la alcătuirea ediţiei *O viaţă de om — aşa cum a fost,* Editura Minerva 1972. Greşelile de tipar evidente au fost corectate tacit. În notele de subsol am făcut unele precizări lexicale, unele corecturi privind anumite inadvertenţe şi am dat unele date bibliografice. Notele care nu poartă menţiunea *N. ed.* aparţin autorului.

Dat fiind profilul acestei ediţii, notele finale — însemnate cifric în cuprinsul textelor — nu au un caracter exhaustiv, ci stabilesc numai unele repere în timp şi oferă datele esenţiale pentru înţelegerea mai exactă a personalităţilor evocate.

VALERIU şi SANDA RĂPEANU

Doctorul Davila

Acum cîteva zile s-a ridicat în faţa frumoasei, dar dositei Facultăţi de Medicină din Cotroceni, o statuie a generalului-doctor Davila. S-au ţinut cu acest prilej cuvîntările de rigoare, dar prin meşteşugul de vorbă, mai mare sau mai mic, al oratorilor de sărbătoare se desfăcea necontenit — cum se desfăcea şi la discursurile de la îngroparea lui Davila, acum nouăsprezece ani — o notă de sinceritate, de caldă recunoştinţă, de înaltă admiraţie, de adevărată iubire. Ba încă, pe lîngă bătrînii de astăzi ai învăţămîntului medical de la noi, a venit de peste Dunărea vrăjmaşă, pentru a mărturisi aceleaşi sentimente de recunoştinţă, un Bulgar, care şi el păstra în amintirile depărtate ale tinereţei sale petrecute la noi icoana binefăcătoare a doctorului Davila.

Davila a fost şi profesor la Facultatea înaintea căreia se va vedea de acum înainte chipul său, dar fără îndoială că această Facultate a avut profesori mai străluciţi, cărora însă nici un om cu măsură nu se va gîndi vreodată să le ridice o statuie. El a inventat, pe vremuri de holeră în războaie ce se desfăşurau şi pe pămîntul nostru, vestitele, neplăcutele „picături", care au rămas în spiţeria * română,

* În ediţia din anul 1911 *farmacopeea.*

dar adevărata holeră trece lesne, în mersul ei ucigător, peste acest duşman, şi alţii, cari nu sunt meniţi la onoruri postume, se pot lăuda cu descoperiri mai frumoase în cursul cercetărilor lor metodice şi stăruitoare. El a scris înainte de a veni la noi, o bună teză de doctorat despre anumite boale, însă activitatea lui de învăţat s-a oprit aici, şi marele doctor Davila n-are bibliografie, pe cînd alţii cari o au, şi încă îmbelşugată, nu vor primi nici un bust măcar, de la o posteritate recunoscătoare în piatră cioplită sau în bronz vărsat.

Fără Carol Davila, care e vrednic totuşi de glorificarea ce i s-a făcut, am fi avut, neapărat, o Facultate de medicină, o şcoală de veterinărie, o şcoală pentru farmacişti, aziluri pentru copiii schilozi şi fetele fără părinţi, am fi avut, pentru binele ştiinţei, muzee medicale şi o grădină botanică. Orice civilizaţie organizată are nevoie de asemenea aşezăminte pentru a răspunde nevoilor ei mai înalte, demnităţii ei, sau nevoilor practice, zilnice ; şi noi, pe vremea activităţii creatoare a doctorului Davila, eram îndreptaţi, prin necesităţi geografice, istorice, economice mai tari decît voia oamenilor conducători, spre reproducerea civilizaţiei apusului. Dar fără iniţiativa îndrăzneaţă, fără lărgimea de vederi, fără talentul de a aduce pe ceilalţi la părerile sale folositoare, de a-i încălzi pentru sentimentele sale de iubire a oamenilor, fără priceperea-i, adevărat franceză, de a face multe şi trainice lucruri din bani puţini, toate aceste instituţii medicale, care sunt *cea mai netăgăduită faimă a noastră astăzi*, toate aceste stabilimente-model ale milei de aproapele sărac sau fără de puteri, în care iarăşi se vădeşte ce e mai

bun în firea compătimitoare, jertfitoare, a adevăratului român, n-ar fi fost *atunci*. Şi, în graba năvalnică a popoarelor, care deosebeşte epoca noastră, în prefacerea văzută cu ochii a ţărilor, înseamnă ceva să fi cîştigat un pas mai înainte decît alţii. Şi, iarăşi, fără el toate aceste temeiuri de viaţă orînduită şi de mîndrie naţională n-ar fi fost *astfel*.

Căci, în întemeierea care ne-a apropiat de vechea Europă muncitoare, şi răsplătită pentru munca ei, se descopăr repede două mari avînturi, despărţite printr-o perioadă de preocupări aproape numai politice. La ultimul avînt au fost de faţă şi tinerii de astăzi : am auzit şi noi vîjîitul prin văzduh al ploii milioanelor împrumutate, ploaie căzînd pe ţarini roditoare ca şi pe stînca goală a trufiei şi a interesului particular, şi am văzut răsărind oastea în stare să apere patria şi să-i cinstească numele, şcolile elementare ale oraşelor şi satelor, drumurile de fier care ne leagă cu lumea şi pe care se pot mişca în voie bogăţiile noastre, podurile şi porturile în acelaşi timp cu palate babilonice, urîte şi nepractice, pentru lucruri care nu sunt, sau, fiind, se puteau mulţămi cu mai puţin, cu instituţii pentru nevoia celui mai zgomotos sau a celui mai folositor în lupta politică. În această vreme cînd anume miniştri te trăgeau de mînecă pentru a primi ceva din aurul rămas în fundul lăzilor risipei, *a întemeia* ajunsese o ocupaţie ministerială care, aducînd laude de organizator, nu cerea nici jertfe, nici muncă, nici cunoştinţi, nici pricepere.

Dar Davila a fundat în alte timpuri, în timpurile umilinţei, sărăciei şi nepriceperii, cînd puţini înţelegeau, cînd nimeni nu vedea viitorul cu încredere (aşteptam a fi anexaţi din zi în zi !) şi banii

se drămăluiau de o mie de ori pînă să iasă la lumină, chiar pentru cea mai vajnică nevoie. Atunci nu era în stare să întemeieze, pentru gloriola sa, orice omuleţ de rînd care avea una din cheile Vistieriei de împrumut.

Davila a venit în ţară, ca „ştab-doctor", doctor militar, în 1853, Martie. În toată Muntenia erau numai cîţiva medici saşi, nemţi, greci, care tămăduiau cu arginţi pentru folosul lor propriu ; şcoala pentru „felceri", pentru ofiţeri sanitari-ajutători a meritosului dr. Kreţulescu trebuise să se închidă, satele trăiau şi mureau în voia lui dumnezeu şi a babelor. La 3 aprilie încă, apare în *Buletin* legea pentru organizarea sanitară, care instituie medici de plasă cu un ajutor şi un felcer. La 22 Iunie gazeta oficială dă lista celor numiţi : români sunt numai printre felceri. Dar, în Decembrie al anului următor, Davila întemeiază la Mihai-Vodă — o ruină bună pentru orice — „un muzeu de anatomie şi chirurgie", pentru studenţi, şi anume „cu a sa cheltuială". Nu trece mult, şi cîrmuirea lui Vodă-Ştirbei ia asupră-şi muzeul, ajuns o şcoală de „meşteşugul felceriei". Peste doi ani, Davila călătoreşte în Franţa şi capătă de la guvernul împărătesc deschiderea pentru absolvenţii săi a porţilor Facultăţii franceze. Restul a venit de la sine.

Acestea — şi altele — s-au făcut într-o vreme cînd nu se dădeau lefi, sau ele erau mici, cînd nu se asigurau pensii, cînd nu se împărţeau decoraţii, cînd nu erau ziare ca să cînte lauda celor buni, pe lîngă a celor răi. Şi nu merită să fie amintit nici un lucru care nu porneşte din inimă curată, dintr-o simţire altruistă.

Davila era un străin : născut lîngă Parma, crescut în Angers, un străin care n-a avut vreme să înveţe româneşte în peste treizeci de ani ce a stat la noi. *El n-a spus nici o singură dată că ne iubeşte.*

Dar *aici* stă al doilea merit al său. Mai tîrziu au venit, îmbrăţişînd pe toate cărările, sărutînd şi aerul românesc, — numai buze lacome şi braţe deschise, — filoromâni, cari au făcut bani şi au escaladat situaţii, căci braţele aveau ghiare şi buzele acopereau fălci harnice. El, Davila, a venit *chemat*, şi a făcut înzecit isprava pentru care-l chemaseră. Dacă ne-a iubit, ne-a iubit *pe urmă*, pentru binele pe care ni-l făcuse, — şi, mai ales, n-a spus-o nimănui.

Dar el are şi un al treilea merit, care nu e cel mai mic. A fost un învăţător — ceea ce e mai mult decît un învăţat —, un sfătuitor prin exemplu şi un călăuz.

Nu prin discursuri şi prin cărţi, nu atîta chiar prin lecţii. Văzutul şi nevăzutul *sunt* de o potrivă, şi se amestecă necontenit în lucrurile omeneşti. Cei mai mulţi îndeplinesc ceea ce se vede, se aude, cade supt simţuri. Dar, la puţini de tot, pe lîngă fapta materială, pe lîngă *orice* faptă materială a lor, se mai adaugă ceva, o emanaţie necontenită a sufletului lor mare şi bun, care înalţă fapta, *o idealizează*. Şi acest prisos personal, de aur curat, cade adînc în inimă, şi alcătuieşte aici o statue, pe care numai foarte slab o pot imita pe urmă — cînd se ridică şi *dacă* se ridică — statuile de piatră sau de bronz.

26 octombrie 1903

Alexandru Odobescu

Cu prilejul tipăririi unei scrisori din adolescența lui

Sunt aproape zece ani de cînd a murit Alexandru Odobescu, cea mai desăvîrșită înfățișare a eleganței în literatura și în știința românească, cel mai aristocratic spirit printre scriitorii noștri, și în același timp unul dintre cei mai buni cunoscători ai graiului românesc, ai graiului de la țară, bogat în cuvinte, mlădios în legătura lor vioaie și plin de înțelesuri cuminți, tot așa de potrivit pentru săgetarea glumii ca și pentru deschiderea adîncurilor înțelepte.

Odobescu a scris puțin, deși mai mult decît a pus în mîna publicului ediția într-ales (aleasă de dînsul cu o zgîrcenie neobișnuită), făcută acum vreo douăzeci de ani de librăria Socec [1]. Avea toate însușirile unui nuvelist istoric : cunoștea, ca arheolog, înțelegea ca om de gust și putea chema la viață nouă ca poet priveliștea amănunțită și colorată a rostului altor timpuri, care sunt pentru unii o fantezie strălucitoare, iar pentru alții nume și date. Condeiul lui ușor, penelul lui delicat, cu tonuri blînde și discrete, romantismul lui dulce și plin de o taină străvezie, erau potrivite să dea chipuri plutind între ceea ce se întoarce din mormîntul realității și ceea

ce se înalţă din gîndul creator al cîntăreţului. Dar el n-a scris decît *două* nuvele.

Cercetător artist al antichităţii, el avea simţul frumuseţii, care trebuie mai mult decît orice învăţătură pentru ca să cuteze cineva a proiecta lumina lămuririlor asupra corpului de curată şi veşnică marmură al artei greceşti. El ajunsese arheolog — pentru el cuvîntul sună oarecum pedant, şi s-ar putea zice mai cu dreptate că el avea o *catedră* de arheologie — prin iubire, şi astfel rămăsese totdeauna, căutînd a înţelege mai mult ca să poată admira mai deplin ceea ce i se impunea de la început prin neîntrecutul farmec al celei mai senine armonii, al măsurii celei mai matematic exacte, al cumpătării celei mai aspre cu sine însăşi. Dar el n-a dat decît o serie de lecţii universitare, care sunt, — mai degrabă decît *Istoria arheologiei*, cum se intitulează — o convorbire spirituală, strălucitoare prin digresii dibaci împleticite, asupra întinsului domeniu al artei de acum cîteva sute sau de acum două mii de ani. Acelaşi caracter de diletantism pasionat, de şagă adîncă, de dezordine foarte meşter orînduită, de trecere în fugă fără ca nimic de căpetenie să scape din vedere, o are şi marea sa lucrare franceză asupra *Tezaurului de la Pietroasa*, care nu e o carte de ştiinţă obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decît a subiectului.

Acest închinător al idealului elin, care nu vede sufletul decît prin trup, era totuşi un înţelegător, credincios pînă la înduioşare al idealului artei creştine, care urmăreşte ţinta imposibilă a de a găsi o frumuseţe nouă, *numai* sufletească. Pe o vreme cînd înstrăinarea claselor noastre conducătoare ajunsese foarte departe, el, care pornise din ele şi trăia

în mijlocul lor, a descoperit, se poate zice, comorile de artă în clădire, săpături şi zugrăveală, care sunt mănăstirile noastre, în care se văzuseră pînă atunci numai venituri şi pisanii. El a cercetat toate lăcaşurile mai însemnate, notînd tot ce merită a fi admirat sau cunoscut. El a fost pînă acum, şi în această *arheologie* mai puţin arhaică, singurul care, în acelaşi timp, să ştie, să simtă şi să poată scrie într-un chip vrednic de ştiinţa şi simţirea sa aplicate la rămăşiţele artistice ale vieţii noastre de demult. Dar rapoartele sale către Minister n-au văzut lumina decît într-o mică parte, şi, cînd a stat să-şi adune *Operele,* el a jertfit şi din puţinul care fusese publicat.

Odobescu avea ca puţini alţii talentul de cronicar, acela de a prinde lucrurile ce se strecoară, supt unghiul cel mai interesant, şi de a spune despre dînsele aşa, încît oricine să se poată lumina, să le vadă mai adevărat, mai întreg şi mai frumos, fără să simtă umilinţa că primeşte o dojană sau măcar o învăţătură, socotind mai mult că a găsit un tovarăş de păreri în acest priceput convorbitor, care, zîmbind, îşi urmărea necontenit scopul de a instrui, de a convinge, de a îndrepta. Dar n-a colaborat decît puţină vreme la unul din ziarele mari de pe la 1870—1880, şi apoi nu s-a mai văzut un rînd al lui în presa zilnică, de care a fost acoperit de ocări în anii din urmă ai vieţii lui.

Era prea cochet pentru ca să fie un scriitor cu stăruinţă. Ţinea prea mult la metodă — care stă la îndemîna oricui —, la disciplină —, care e din darurile ce se capătă —, ca să fie un învăţat sistematic. Era prea ironic pentru a crede în el sau în alţii. Nu era de loc ambiţios, şi mîndria lui, marea

lui mîndrie, care nu voia însă să stăpînească pe cei mulţi, cari-i vor fi părut vulgari, era mai mult un „Nu te atinge de mine". Iubirea lui pentru frumos se mulţămea prin sine însăşi, prin fulgerul trecător al admiraţiei, şi n-avea nevoie de scris. Prin societatea noastră legată de pămînt cu multe fire, el a trecut doar —, fără să despreţuiască de loc lucrurile de aici, căci el era, ca anticii săi, un idealist al materiei, un entuziast al vieţii prin care tot ce are ea mai frumos, pînă în clipa cînd a sfărîmat însuşi păharul golit al vieţii, fără nici o părere de rău.

Scriitorul murise mai de mult încă, — şi el, nu din nevoie, ci din voinţă. Lumea l-a uitat răpede, şi din multele lucruri netipărite ce au rămas de la el, nici un rînd n-a văzut pînă astăzi lumina. *

7 martie 1904

---

* Le înseamna aici : amintiri dintr-o călătorie de tinereţă la Londra, ilustrate frumos, din călătoriile la mănăstiri, o conferinţă de cuprins pedagogic şi interesante scrisori. D-na. Odobescu mi le-a încredinţat pentru a găsi un editor ; ginerele lui Odobescu, d. Damian, le-a reclamat însă după puţin timp. Unele scrisori le-a dat răposatul V. A. Urechiă într-un Anuar al Facultăţii de litere din Bucureşti.

Gheorghe Bariţiu

Cu ocazia inaugurării monumentului său

Sunt abia optsprezece ani de cînd a murit Gheorghe Bariţiu, care a fost atîta vreme fruntaşul pe toate terenurile şi conducătorul românilor din Ardeal, şi totuşi se pare că poporul nostru s-a despărţit de foarte multă vreme de dînsul. Însă la 12 mai 1892 el primea încă, la a optzecea aniversare a naşterii sale, urări venite din foarte multe părţi, dacă nu din toate părţile româneşti (căci neînţelegerea şi nerecunoaşterea între sine a fost totdeauna cel mai mare păcat al românilor) ; [...] Atîţia printre acei cari nu sunt bătrîni, îşi mai pot aduce aminte de moşul cu fruntea înaltă, ochii vioi şi nasul în vînt, un nas de glumă şi de isteţime. Dar, de cîte ori se aude numele lui, i se pare oricui că acest nume e cules dintr-un capitol mai depărtat al istoriei literaturii noastre ; el a fost în prezentul culturii noastre, dar venea dintr-un trecut pentru care puţini aveau înţelegere.

Aceasta, pentru că scrierile lui Bariţiu nu erau în mîna nimănui. Poet n-a fost, nuvele n-a scris, în istorie n-a dat pînă în anii din urmă decît puţine

---

* Gheorghe Bariţ a încetat din viaţă la 2 mai 1893 ; deci, în momentul publicării acestui articol, se împlineau unsprezece ani de la moartea sa. (N. ed.).

memorii de erudiţie, în care nimic nu chiamă şi nu reţine pe cetitor. Pentru publicul cel mare, şi chiar pentru acea parte din publicul cel mic căreia i se poate vorbi numai prin frumuseţă, n-a rămas nimic de la dînsul. Numele său singur pluteşte de-asupra operei, care pare înecată, dar slujeşte de temelie pentru ceea ce se vede la suprafaţă.

Şi totuşi acest scriitor, căruia uitarea i-a luat operele complete, a fost un foarte harnic om de condei, care a scris fără întrerupere, zi de zi aproape, de la douăzeci şi şase pînă la optzeci şi unu de ani. Enorme volume s-ar înfăţişa într-o lungă serie, dacă ar fi să se cuprindă la un loc tot ceea ce el a împărtăşit pe încetul, din cunoştinţele, părerile şi simţirile lui, românilor de dincolo, iar, în anumită vreme, şi în oarecare măsură şi mai tîrziu, celor de dincoace.

•

Căci Gheorghe Bariţiu a fost un gazetar. Nu, bine înţeles, un gazetar al intereselor celui ce plăteşte, ci un gazetar al conştiinţei şi al idealelor sale şi, pe lîngă aceasta, ca o întregire neapărată, fiindcă e vorba de un spirit aşa de înţelegător şi de cuminte, un gazetar „pentru toţi", gazetarul poporului român supus în Ardeal unei stăpîniri străine. A scos pe rînd, de la 1838 înainte, *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, apoi, *Gazeta de Transilvania*, care trăieşte şi astăzi în Braşov, supt un nume puţin schimbat, şi, la sfîrşit, *Observatoriul*. În aceste foi s-a cules învăţătură în formă uşoară şi plăcută, sfătuiri morale, îndreptări naţionale, îndrumări de

călăuz încercat în nesiguranţele şi primejdiile unui popor care se luptă zilnic cu grele împrejurări. De la o vreme, alţii, de vrîsta lui sau mai tineri decît dînsul, au arătat alte căi şi au înţeles altfel ţinta lungii călătorii de muncă şi osteneli, dar, pînă în apropierea anului de deşteptare şi de prefacere 1848, el a fost marele duhovnic al poporului său.

Deci scrisul lui Bariţiu, aşa de îmbelşugat, a fost practic şi trecător : el a fost ca acea parte din apa cerurilor pe care pămîntul o înghite fără a mai da rîuri veşnice, dar din care se înalţă pe cîmpiile de catifea verde şi de aur palid hrana miilor de oameni, cari adesea uită să mulţămească. Sunt oameni a căror chemare e de a fi ziarişti : oameni cari înţeleg răpede, se înflăcărează o clipă, vorbesc cu convingere şi uşurinţă, dar nu păstrează totdeauna pe a doua zi ideile care păreau că-i stăpînesc şi sentimentele de care se arătau zguduiţi. Cu Bariţiu nu e însă aşa. El era o fire adevărat românească şi ţărănească, avînd o reflexivitate adîncă, îndărătnicie în urmărirea scopurilor sale, o deplină consecvenţă şi darul de „a ţinea minte" din care se întemeiază caracterele puternice şi vrednice de respect. Avea în adevăr talent literar : un talent foarte sobru, cu multă pază în alegerea şi orînduirea cuvintelor, putînd să mişte însă foarte mult atunci cînd un sentiment de revoltă sau un avînt ce nu se mai poate opri, rupea zăgazul cel tare. În chestii culturale foarte înalte şi gingaşe, el avea de mult părerile care au învins pe urmă, tîrziu de tot, în zilele noastre : încă din 1865 el striga, în *Calendarul pentru poporul român,* împotriva „stricării limbii" şi era în stare să cuprindă într-un articol de trei pagini critica întreagă a pornirilor spre latineşte,

franţuzeşte, nemţeşte şi ungureşte, care împestriţau vocabularul şi conrupeau sintaxa. Ar fi putut să se manifeste pe orice teren cu onoare şi, cînd Academia l-a invitat, pe dînsul, septuagenarul, să-şi însemne amintirile, puind în acelaşi timp vremea sa în legătură cu vremile trecute, el a dovedit că poate descoperi şi strînge toată informaţia, că o poate preface într-o povestire netedă şi că se poate feri de orice patimă în expunerea lucrurilor în care fusese în acea *magna pars* de care vorbeşte vechiul cîntăreţ.

Dar el a ştiut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuia dusă lupta pentru neamul său şi să se înfăţişeze acolo cu steagul în mînă, jertfind odihna sa, interesul său şi, ceea ce e şi mai mult, jertfind soarta reputaţiei sale după moarte. În aceasta-i stă meritul cel mare.

Era în 1835—6. Pleiada marilor scriitori ardeleni se stînsese. Ei lăsaseră cărţi, dar nu erau şcoli. Cele mici, din vremea lui Iosif al II-lea, erau în decădere ; cele mari se rezumau încă în şcoala înaltă din Blaj. Pentru cei ce nu erau de confesiune unită, şi se fereau de dînsa, pentru cei ce nu încăpeau la Blaj, pentru cei ce voiau să ştie şi lucruri care nu se predau acolo, erau şcolile străine (şi Bariţiu a învăţat la Cluj), cu toate urmările lor. „Şcoli sunt de lipsă, şcoli" [1], proclamă în 1835 tînărul profesor de fizică din Blaj, exprimînd cea dintâi nevoie a timpului. Unit, el primi să fie dascăl la Neuniţii din Braşov, nu pentru leafă, care era sărăcăcioasă, ci pentru însemnătatea acelui centru românesc din Braşov şi pentru foloasele ce trebuiau să izvorească pentru neam din aducerea la crezul naţional a vechiului cuib de negustori interesaţi şi

de drept-credincioşi înainte de toate. Bariţiu fu învăţătorul braşovenilor cît a fost de nevoie, şi la 1844 el nu stătu pe gînduri să dea altuia locul unde prezenţa sa nu mai era neapărată.

O altă necesitate a timpului era presa de literatură uşoară, dar cu miez moral şi cu orientare naţională : un fel de şcoală a celor ce nu mai puteau veni pe băncile ucenicilor şi erau răspîndiţi în tot cuprinsul românimii. *Foaia* lui, mai populară, mai puţin personală decît publicaţiile periodice, ceva mai vechi, ale lui Eliad şi Asachi, cu care el trebuie pus în acelaşi rînd, a răspîndit gustul de cetire şi a pregătit condiţiile materiale ale literaturii de mai tîrziu. A fost o vreme cînd ea, rămîind singură, a cîştigat şi cetitorii din Principate.

La 1848 şi după această dată, activitatea politică venea pe planul întâi pentru Românii din Ardeal. El se supuse şi veni şi la acest asalt, în rîndul întâi. Şi, iarăşi, pe cînd Asachi făcea mătănii înaintea Sfinţiilor Lor Muscalii, iar Eliad, pierzîndu-şi cumpătul, se improviza dictator revoluţionar şi semizeu în numele Libertăţii, Bariţiu fu omul poporului.

Un „om representativ", o expresie a nevoilor neamului său, o personalitate binefăcătoare care n-a crezut niciodată că are drepturi şi asupra sa însăşi, acesta a fost Bariţiu. Şi de aceea el e aşa de greu de deslușit pentru cei ce caută în el *omul* şi atît de lesne de respectat pentru acei cari-i văd munca.

9 mai 1904

Eminescu şi generaţia de astăzi

Cu prilejul unei cărţi noua *

E un lucru hotărît astăzi că fiecare generaţie, fiecare „rînd de oameni", cum se zicea odată şi în scris, şi se zice astăzi numai în graiul neprefăcut al ţărănimii, vede altfel lumea, judecă altfel, în problemele de căpetenie ca şi în lucrurile mici, şi are, pentru oameni şi natură, o simţire deosebită. Logica de evoluţie ce se află în orice proces de cultură şi felul particular în care generaţiile se pregătesc pentru viaţă, cer această necontenită prefacere.

Faima ca şi felul de înţelegere ale unui scriitor cresc sau descresc şi se preschimbă în această frămîntare de idei şi sentimente nouă a unor mulţimi omeneşti înnoite. Măruntele articole de modă intelectuală pierd orice căutare, şi fabricanţii lor îşi îneacă, într-un faliment definitiv, reputaţia. Operele mari şi trainice pot să aibă o eclipsă, o întunecare, ce corespunde cu o încetineală sau o oprire în mersul civilizaţiei naţionale, dar lumina lor călăuzitoare tot învinge la sfîrşit. Sufletele văd şi se dezvoltă la această lumină, dar într-un timp se deosebesc unele

* Ioan Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften;* Leipzig, 1903; 158 pp. în 8°. E cea dintăi bună biografie a unui scriitor român.

linii în focarul binefăcător şi i se dau unele explicări, iar în timpurile ce urmează, altele. Bogăţia ei pare că nu poate fi cuprinsă deodată, şi se desfac părţi pentru a fi înţelese. Iar începutul e totdeauna acelaşi pentru mărimile dominante : soarele a răsărit, iar veghetorul întîrziat ce scrie slove mici la raza roşiatică a lămpii se simte îndemnat a coborî perdelele ca să împiedice intrarea crudă a luminii albe, care-l turbură. Peste cîteva clipe însă, lumea *întreagă va cînta imnuri de recunoştinţă* astrului triumfător.

•

Ce vicisitudini şi în soarta reputaţiei şi tălmăcirii lui Eminescu !

Acum treizeci de ani *Convorbirile literare*, pe atunci o foaie din Iaşi, o foaie revoluţionară în materie de limbă, de orientare culturală şi de preţuire a trecutului şi presentului literar, tipăreau din cînd în cînd, în paginile lor lungăreţe, poezii de M. Eminescu. Un nume simplu, *schlicht* *, supt rînduri iarăşi simple, populare se poate zice, în care se exprimau toate adîncurile tragice şi toată gingăşia de colori superficiale ale sentimentelor, toată înţelepciunea unei minţi cu experienţă largă şi nenorocită, toată bogăţia unui spirit de o vastă şi felurită cultură, toată noutatea strălucitoare a unui gînd deprins a străbate pînă la capăt, neînrîurit şi neînfricoşat. Aşa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare şi tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie şi să se îndemne, să înveţe şi să fie mai

* Schlichtheit (subst.) = simplitate, modestie (N. ed.).

bun : rostul armonios al lumilor găsise încă un glas omenesc prin care să se învedereze întru cît e îngăduit aceasta.

Şi în ce stătea mulţămita faţă de acela care n-o cerea, care, într-o mişcare de mîndrie, se făcea a o răspinge chiar, dar care s-ar fi încălzit, desigur, de dînsa ?

Cei de aproape, membrii „Junimii" — afară de unul singur — găsea că tînărul sărac, care părea străin în mijlocul lor şi a cărui prietenie cu Creangă era legată mai mult prin păharul cu vin şi prin gluma rustică, — are ceva talent, dar că nu e încă stăpîn pe un scris limpede şi că păcătuieşte în privinţa limbii şi a gustului ; ca idei, îl găseau cam înapoiat. Ca oameni cu priinţă pentru dînsul şi pentru literatura românească, aceşti prieteni de o dată pe săptămînă îşi dădeau osteneală pentru a-i pieptăna stilul, şi erau oarecum jigniţi cînd îl vedeau că, în loc de a fi recunoscător, se îndărătniceşte. Cînd poeziile apăreau, i se răspundea de la Bucureşti — unde unul din corifei era d. Hasdeu, plin de un adînc despreţ pentru Eminescu —, prin hohote de rîs batjocoritoare. Iar omul trecea înainte, înfăşurat în platoşa sa de diamant, iscodind necontenit, în cursul zilelor sale singuratece, şi aruncînd apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseţii nouă.

Într-o zi, nebuní, — de nebunia unei boale urîte, de nebunia neamului său fără noroc, de nebunia oboselilor unei munci de gazetar făcută cu prea multă sinceritate, cu prea multă jertfă şi cu o uitare aşa de desăvîrşită de sine însuşi, încît dădea dreptul oricui să-l uite. D. Maiorescu făcu atunci să apară

un volum de poezii alese ale lui Mihail Eminescu. În toată ţara spiritele romantice ale tinerilor de amîndouă sexele se entuziasmară pentru poetul nebun : băietanii şi băieţoii îşi lăsară plete, vorbiră gros, se uitară crunt, împărtăşiră cu scumpătate gînduri tenebroase şi sentimente oculte, se prefăcură că au halucinaţii şi porniri bolnăvicioase ; iar, pe de altă parte, ei strînseră ceva bani, pentru a avea dreptul să se numere între binefăcătorii poetului, ale cărui versuri le declamau cu atîta admiraţie pentru... sine înşişi.

Duşmanii literari primiră, firește, cu alte sentimente noutatea fatală pentru literatura noastră. În nebunia lui Eminescu ei vedeau ca o sfinţire a nerecunoaşterii lor. Mintea încîlcită a poetastrului trebuia să fie cuprinsă odată de acest mare întunerec. Unii o spuseră prosteşte şi cinic, alţii, mai isteţi, dar nu mai puţin bucuroşi, nu uitară să adauge de acum înainte la vorbe de laude ce nu le ieşiseră din gură pînă atunci, calificativul injurios de „nenorocit", care se dă cu mîndria milei. Aceşti oameni nu s-au desminţit nici pînă astăzi.

Dar o generaţie nouă de scriitori se ridicase. Unii se iviră în zodia lui Eminescu şi călcară întru cîtva pe urmele lui. Alţii scriseră cu totul neatîrnat, arătînd însă cu orice prilej cultul lor pentru Eminescu şi căutînd în vieaţa lui norme pentru vieaţa lor artistică, în modul de producţie al lui, canoane pentru artă. Ei înţeleseră pe Eminescu ca pe un romantic : din voia lui el se despărţise de lume, pe care „artistul" — termin important, cu nouă teorii estetice, din Franţa — are dreptul şi datoria de a o despreţui, iar, întîmplător, chiar de a o minţi, ex-

ploata şi înşela. Trăise cu toată demnitatea schivnicului într'un „turn de fildeş", — „nepăsător şi rece", cum singur s-a zugrăvit. Avea oarecare simpatie pentru vremi de tot vechi, compătimire pentru cei de tot săraci şi, încolo, dorise pentru neamul omenesc distrugerea pe care o merită. Scrisese puţin şi greu, amestecînd blestemul pentru realitate în rugăciunile sale către Ideal. Un zeu sinistru, tăiat în marmură neagră. Cît rău a făcut această concepţie, — nu se poate spune în de ajuns.

Însă iată că ea se dovedeşte falsă. Se scot la lumină articolele poetului, şi se vede că el nu le-a scris pentru pîne, făcîndu-şi rîs de cei ce i-o dădeau cu o cumpănă prea mică, ci din căldura adevărată a unui suflet ce voia să facă bine, nu sie însuşi, nu prietenilor de cafenea şi berărie, nu membrilor unui cenaclu literar, ci neamului întreg, mai presus de clase şi mai presus de hotare. Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprinde poezia şi proza pe care nu le-a tipărit. *Dar nici nu le-a distrus,* căci el ştia bine că sunt în ele diamante care aşteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că Eminescu, marele cetitor, era şi un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor, şi se înţelese că el nu s-a născut beteag în aripile voinţii sale de a produce, ci că aceste aripi au fost frînte prin duşmănie, şi mai ales prin acea prietenie neînţelegătoare care le distruge mai sigur.

Un nou Eminescu apăru : minte setoasă de a şti, suflet doritor de a se împărtăşi altora, inimă revăr-

sîndu-se în bunătate, ochi puternici ţintind necontenit idealul.

Şi tinerii timpului nou, dezmorţiţi de beţia formulelor mizantropice şi individualiste, simţind, odată cu puterile unei rase sănătoase, nevoia de a le exercita pentru izbînda unei culturi adevărate, au primit cu bucurie solia cea bună. La lupta lor ei au mai găsit un îndemn în icoana, curăţită astăzi de ceaţă, a celui mai strălucit reprezentant al minţii româneşti creatoare, în timpurile moderne.

16 noembrie 1903

Un orator al generaţiei bătrîne: Nicolae Ionescu

A murit Nicolae Ionescu, oratorul generaţiei înnălbite astăzi, tribunul unor lupte uitate de multă vreme, şeful liberal al unor prefaceri care s-au săvîrşit cu totul.

E ciudat că a mai fost vorba odată, acum cîteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd de mult el nu mai trăia cu adevărat. Căci nu era trai, nici pentru un om de o solemnă indolenţă ca a lui, aţipirea în odaia rău îngrijită de la cel mai ieften rînd al unui otel bucureştean, alegerea la Cameră sau la Senat, după multe stăruinţi umilite şi fără ca alesul să se fi putut mişca pînă la alegători, să fi putut dezmorţi o clipă coardele de aramă ale vestitului, ale *unicului* său glas, pierderea fără gînduri şi fără simţire în marea viaţă roditoare a cîmpului, supt cine ştie ce şopron de şindilă veche, la o răzăşie părăginită din Roman şi, iarăşi, ţintuirea într-un scaun la Academie — era aşa de bătrîn, de scorţos, de pecetluit în încheieturi, încît pentru dînsul părea cu totul nepotrivită aşa o jucărie de lemn cum sunt acelea din sala sărăcăcioasă a şedinţelor, ci vedeai bine că i s-ar fi cuvenit un mare jilţ de piatră aspră, cu care să se fi făcut una

trupul său împietrit. Nici ca agigator, nici ca orator parlamentar, nici ca profesor — a fost profesor de istorie universală la Universitatea din Iaşi —, nici ca om în societate, el nu mai era de mult între cei vii. Îl amintea numai celor puţini cari-l ştiuseră în vieaţă acel chip de pustnic părăsit, înnodat în articulaţii şi cu graiul mort, acea faţă de o gălbeneală de ceară foarte liniştită, acei ochi stînşi supt ochelarii bătrîneşti cari păreau înfipţi în carne şi părul buhos, miţos, care în bogăţia şi neorînduiala lui dădea acestei feţe de patriarh încremenit şi o iluzie de tinereţă zglobie.

Sunt oameni la mormîntul cărora nu poţi vorbi decît de vieaţă, de vieaţă întrupată odată în ei, care n-a zburat de la dînşii decît în clipa din urmă, aruncînd în urmă trupul zdrobit al învinsului, şi care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge şi de acolo înainte ani şi zeci de ani încă, stăpînind minţile încălzind inimile, îndemnînd şi poruncind. Aşa, în acest înţeles, mor şi tineri de douăzeci de ani şi bătrîni care au ajuns cele din urmă hotare ale traiului. Dar sunt şi alţii, altfel oameni cari au avut un nume, o glorie, înaintea cărora s-au descoperit capetele mulţimilor admiratoare, şi pe cari moartea-i găseşte morţi şi-i iea, nu numai fără luptă, dar fără bărbătească supunere senină, îi iea cu un fel de deziluzie, ca din mormînt. Departe trebuie să te cobori în urmă, îmbrăcînd formele de cugetare şi de simţire ale unei epoci cu totul stînse, pentru ca să poţi înţelege întru cîtva, şi spune, care a fost pentru acel om rostul ce i-a dat numele, faima şi admiraţia celor ce-l aşteaptă, în cea mai mare parte, de mult în lumea morţilor.

•

Neculai Ionescu sună foarte puţin boiereşte ; e un nume şters, răspîndit pretutindeni în mulţimile tîrgoveţilor. Înseamnă Neculai fiul lui Ion. A fost deci, în Roman, un preot Ion care a botezat Nicolae pe unul din feciorii săi. Altul s-a chemat tot Ion ca tatăl său, şi, pentru a se deosebi de atîţia alţii cu numele lui, şi-a zis mai tărziu, după locul unde-şi dovedise la urmă, după multe rătăciri economice şi politice prin lumea largă, cunoştinţele de agronom, Ion Ionescu *de la Brad*.

Era pe vremea cînd Ion, fratele mai mare şi Nicolae, fratele cel mic, au ajuns tineri, o clipă de prefacere în ceea ce priveşte stratele societăţii noastre. De la 1821, boierii noştri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de Constituţie, cerînd senate parlamentare şi învinuindu-se de *ciocoinicie* şi de *carvunarism* (carbonarism).

Fiii acestor boieri au făcut revoluţia de la „patruzeci şi opt", revoluţia pentru Drepturile Omului, aşa cum le vestiseră şi le cuceriseră luptătorii francezi de la 1789 ; ei vorbeau de îndreptăţirea tuturor oamenilor la stăpînirea pămînturilor şi la stăpînirea societăţilor. Pe cerul tînăr al sufletului lor pluteau uşoare neguri albe, ca nişte aripi de îngeri, şi multora li se părea că sunt de fapt îngeri cari vin miloşi, cu trîmbiţa dezrobirii pe buze.

Se făcuseră şcoli la noi, supt regimul, european ca forme, al Regulamentului Organic. Cu multă pază şi sfială se învăţau şi lucruri bune în ele. Feciorii de ţărani, de tîrgoveţi nevoiaşi, de preoţi fără

avere, primiţi întrînsele, se pregăteau pentru o vieaţă care nu fusese îngăduită de multă vreme lăstarelor sărăcimii. Cîte unul a mers şi în străinătate cu bursa Cîrmuirii. Şi astfel printre frazele sunătoare ale boierilor tineri din Bucureşti, stăpîni la 1848 pe „România" regenerată, se auzi şi graiul lui Ion Ionescu moldoveanul, un grai aşa de frumos, de cuminte şi de bun, aşa de priincios muncitorilor încătuşaţi ai cîmpului, încît nu poate să-l creadă nimeni pînă nu l-a cetit.

Ion era agronom, economist, om de ştiinţă şi de practică. Nicolae nu s-a ales aşa. În curînd el a înţeles că în gîtlejul său e o muzică rară, puternică şi felurită, care poate fermeca oamenii. S-a descoperit cuvîntător. Pe cînd Ion, izgonit din ţară ca revoluţionar, era pus să administreze nu ştiu ce averi ale Vizirului prin Asia-Mică, Nicolae, rămas în Moldova, se pregătea pentru cariera unui om politic în stil mare, cum îi înfăţişa pe atunci Franţa, modelul nostru, în persoana de vizionar vibrant a unui Lamartine. El a scris şi în ziare, ba a întemeiat ziare, dar chiar pentru acele timpuri scrisul său părea slab. Învăţase franţuzeşte, englezeşte chiar, cetea mult, dar învăţătura nu era chemarea lui. Avea glasul : deprinse gestul, larg sau energic, mersul solemn, atitudinea de dictator. El desăvîrşia pe încetul *mijloacele din afară* ale oratorului. Din ce în ce mai mult, lumea le cunoştea şi le admira.

Dar pe atunci, prin anii 1850, cînd el atinsese treizeci de ani şi deplinătatea însuşirilor şi puterii sale, noi n-aveam Cameră, Senat, întruniri publice, care i-ar fi trebuit lui. Domnul liberal al Moldovei, Grigore Ghica, se încunjurase de „tineri din popor" :

un Codrescu, un Vasile Alexandrescu, un Nicolae Ionescu, pe cari-i întrebuința la gazetărie și corespondență, Ghica fiind căpetenia mișcării pentru reforma situației românești cu ajutorul Europei. Peste cîțiva ani se ajunse însă la „întrebarea" * de această Europă a „locuitorilor Principatelor", în fierberea celei dintîi mari lupte dintre partide, celei dintîi mari frămîntări a mulțimilor, Nicolae Ionescu se arătă în sfîrșit ceea ce dorea să fie, fermecătorul pentru frumoasele idei mari ale deșteptării neamului, ale neatîrnării și împodobirii lui cu toate așezămintele de libertate, egalitate și fraternitate pe care le cunoștea lumea. *Cauza* învinse : România se făcu, și mîndrul Alexandru Ioan I-iu răsări din figura de om șters și stors a colonelului Cuza.

Acum e vremea lui Nicolae Ionescu, — vor fi zis atîția.

Și se înșelau : era vremea lui Ion. Omul practic și inimos care înțelegea că, fără alt țăran decît al vremilor de umilită robie, România nu înseamnă decît o pană de papagal într-o căciulă spartă, își încordă toate puterile pînă se ajunse la împroprietărirea țăranului. În acel timp Nicolae căuta ce trebuie să facă. Și, neînțelegînd că fără de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, el se opri ascultîndu-și cîntecul, același cîntec : întăi duios și nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar, la sfîrșit, ridicol. Cînd înțelese și el aceasta, tăcu. Și pentru el tăcerea era moartea, — căci Universitatea, știința, studiile istorice, de care trebuia să-l lege catedra lui, acestea nu-l puteau

* Aici, cu sensul de consultare (n. ed.).

stăpîni niciodată. Aşa a trăit Nicolae Ionescu de prin 1880, de cînd l-am cunoscut, cînd ne făcea trei lecţii pe an, pînă acum, în 1905.

Pentru tinerii de astăzi este un învăţămînt în trista carieră a acestui meşter al cuvîntului, — al cuvîntului *sterp*.

6 februarie 1905

Un scriitor pentru popor: I. Pop Reteganul

În satul Reteg, ţinutul Bistriţei ardelene, sat în care acum aproape şase sute de ani au cîrmuit dregătorii lui Petru Rareş, Domn al Moldovei, şi asupra căruia s-au întins drepturile cetăţii Ciceului, pe care Ştefan-cel-Mare a căpătat-o dela Matiaş Corvinul rege al Ungariei, — a murit sunt cîteva zile, Ion Pop Reteganul, adecă Ioan fiul lui Pop din Reteg. Pe la noi nu s-a prea auzit de dînsul, cu toate că *Noua Revistă Română*[1] a tipărit în vremuri cîte o schiţă din ale lui. Odată chiar numele acesta, care se părea ciudat într-o ţară unde poreclele greceşti şi bulgăreşti au un oarecare gust ales aristocratic, a fost luat în batjocură de un scriitor al cărui spirit se arată, din fericire, de cele mai multe ori altfel. În Ardeal însă, el era printre cei mai cunoscuţi, mai căutaţi şi mai iubiţi.

Să nu se creadă pentru aceasta că Ion Reteganul a avut o „vieaţă literară", că dădea interviewuri la gazetă, că avea teorii artistice, că încerca să creeze o şcoală, că rîvnea la demnităţi academice şi la venituri potrivite cu talentul ce avea, că se uita cu ură la aceia cari lucrau lîngă ogorul de lîngă al lui, că-i acoperea cu batjocuri ca să-i smomească de la munca lor. Nu, fecior de ţăran, „venit pe lume la

patru ani după ştergerea iobăgiei", cum scrie însuşi ca uşurat de o grea povară, el n-a călătorit în copilărie la şcoli mai înalte decît cea din Năsăud, centrul cel mai românesc al acelor locuri, şi preparandiile pentru învăţători din Gherla şi Deva. S-a întors ca să înveţe copiii satului său de naştere, ceia ce a făcut pînă la vrîsta de patruzeci de ani. Apoi ieşi la pensie, ca „biet dascăl sărac, care trăieşte din mica pensie de 26 coroane lunar, cu şapte membri", spunea el într-o scrisoare. A mai trăit zece ani acolo, trecînd abia de vrîsta de cincizeci de ani. O vieaţă mai tăcută şi mai smerită decît aceasta nu se putea închipui.

Scriitor nu l-a făcut ambiţia — căci, zice el, „în mine fudulia nu s-a putut nădăjdui : am fost pururea mult mai ocupat decît să mă gîndesc la fudulii", nici lăcomia de bani, căci a trăit toate zilele sale în acea sărăcie grea pe care ne-a arătat-o mai sus, tot el, în acelaşi grai moale şi supus ca al poporului său întreg ; l-a făcut scriitor destăinuirea ce a primit încă din cea mai fragedă copilărie despre frumuseţile de închipuire pe care le păstrează în sufletele lor întunecate cei mai mulţi şi umiliţi din acest neam. Şcoală de gîndit, simţit şi scris, Facultate de litere şi „cerc literar", i-au fost lui pe rînd căsuţele Retegului, unde meşterii spuneau poveşti. „Cînd eram încă mic — şi pînă mă înstrăinăi de acasă, veneau la noi în serile de iarnă vecini, prieteni de ai tatei, şi stau în „poveşti", pînă cînd trebuia dat de cină la vite. Îi auzeam deci cum puneau la cale trebile economiei, cum părîndau preţul vitelor, al bucatelor, al lemnelor, umblarea vremii ş.a.

Apoi, cînd prindeau a căsca, în semn că-şi gătaseră poveştile zilnice, începea unul ori altul : „Spuneţi careva o poveste, să ne treacă somnul".

Cu cîţiva ani în urmă, alt fecior de ţăran asculta dincoace de munte, în Humuleştii-Neamţului din Moldova, tot poveşti de acestea „ca să treacă somnul", şi le păstra şi el în minte pentru a le face cunoscute apoi cărturarilor de la oraşe, care au povestitori „ca să le vie somnul". Între Ioan Reteganul şi cellalt Ion din sat, Ion Creangă, era o mare deosebire, cu toate că, dacă s-ar fi întîlnit vreodată, s-ar fi privit ca fraţi şi ar fi înecat graniţele în cîteva pahare cu vin vechi. Reteganul nu era un poet, n-avea nici închipuire şi nici puterea de a idealiza, ridicînd lucrurile din această lume spre desăvîrşirea altor lumi care nu sunt decît în dorinţa şi în avîntul inimilor noastre. Dar el ştia povestea aşa de bine, cît o poate şti cineva, şi cunoştea graiul ţăranilor din ţinutul său, care-i plăcea aşa cum era şi pe care n-ar fi cutezat să-l îndrepte sau să-l îmbogăţească. Un grai scurt, noduros, înfrînat, desigur aspru, dar pecetluind puternic luarea aminte, şi nu se văd oare urmele acestui grai în felurita şi îmbelşugata poezie a lui Coşbuc, care ne-a venit tot de acolo, coborîtor al sătenilor din Hîrdău ?

Reteganul era şi un om foarte harnic, cu o vieaţă măsurată şi cuminte. E o uimire ce a strîns el într-o vieaţă destul de scurtă şi plină de atîtea greutăţi. Broşurile lui de literatură a poporului — cea mai bună e cea apărută la Pesta în „Biblioteca poporului român", supt titlul : „De la moară, po-

veşti şi snoave" — înfăţişează o minimă parte din tot ce avea în lada lui de acasă : „manuscrise multe-multe, care conţin vreo 4 000 de poezii poporale, apoi multe legende..."

El nu înţelegea rostul acestor lucruri în alt chip decît ca o cetire potrivită cu mintea poporului, ca o cetire sănătoasă şi morală. El nu era *povestaş,* cît scriitor poporan, moralist pentru cei cari primesc cu mai multă dragoste buna morală creştină. Pe această cale el urmă unor înaintaşi cărora de mult li se plăteşte cu recunoştinţă osteneala ce au cheltuit : Barac şi Vasile Aron, cei ce au pus cartea „de lume" în mîna poporului, care nu ştia până atunci decît de cartea bisericească. Pentru aceia a tălmăcit şi alcătuit el nuvele luate din viaţa satelor (o culegere din ele ar împodobi orice bibliotecă pentru popor). Pentru aceia a făcut el „foiţa" — noi zicem foiletonul — la atîtea gazete de peste munţi, pentru aceia a scos el „Revista ilustrată", care n-a mers, şi a primit să ajute la „Gazeta Duminecii" din Şimlău.

Acum vreo două săptămîni am primit din Ungaria o lungă scrisoare, aşternută în slove groase, rare, pe hîrtie de format mare, de la Reteganul, pe care nu-l cunoşteam. El cetise „Sămănătorul" şi-i plăcuse ; ca pe unul ce căpătase astfel încredinţarea că sunt un om de omenie şi un om cumsecade, „îl prinsese un dor de a-mi scrie cîteva şire" *. Îmi arăta ce vieaţă duce : „acu-s uitat aci la poalele Ciceului, mai mocoşesc cît pot, dar nu cît aş vrea şi cît m-ar trage inima ; necazurile de multe feluri s-au ridicat pe

* aici cu sensul de *rînduri* (N. ed.).

umerii mei slabi de mă mai cotropesc. Dar bun e Domnul : cît pot, nu mă dau răului !". Iar, ca să-mi facă o bucurie, el îmi făgăduia să mă ducă la Ciceu, sus la cetate, la Ştefan-Vodă, la dreptatea cea veche dedemult, spre care se uita el în fiecare dimineaţă : „dacă la vara viitoare ai fi bun să mă cauţi, nu atît pentru mine, cît mai mult pentru ruinile şi împrejurimile Ciceului". Aceasta, firește, dacă el va mai fi acolo, supt cetate, căci „în mîna zeilor din Olimp e soarta muritorilor".

I-am trimes „Pomenirea lui Ştefan-cel-Mare" ca unuia dintre aceia pentru cari fusese scrisă, apoi exemplarul meu din „Sămănătorul", pe care-l ceruse (pînă atunci îl cetise numai cînd mergea la tîrg). Mi-a trimes o legendă pentru revistă, şi mi-a mulţămit de două ori ; în cel din urmă răvaş, de la 19 mart trecut, el amintea iarăşi drumul la Ciceu : „De abia aştept să vină vara, doar voi avea norocul să te văd aci, să mergem la Ciceu".

Şi nu i s-a făcut pe voie. La Ciceu nu vom merge niciodată, dar, dacă este ceva după vieaţă, tot îl voi vedea cîndva, acolo unde el a crezut că pleacă spre a aduce stăpînului din Ciceu vestea durerii neprecurmate a poporului său nenorocit.

3 aprilie 1905

Cel dintâi volum din operele în proză ale lui Eminescu

A fost cîndva un Eminescu de o învăţătură, de o bogăţie, de o sinceritate şi de o putere uimitoare. El a scris versuri de cîteva feluri şi proză de foarte multe feluri. Numai cele dintâi au fost luate în samă, şi o îngrijire prea scumpă a prietenilor alesese într-un timp, pentru a le răspîndi, numai o mică parte, cea socotită fără slăbiciuni şi pete, a versurilor poetului. Tinerimea de prin anii 1880—90 a fost robită de farmecul măiestru al acestui cîntec de iubire neobişnuit de cuceritor pentru inimi, de voluptatea amară a strigătului de revoltă, de deznădejduire, de blestem aruncat asupra oamenilor şi vieţii, de sfînta seninătate, împăcată cu neajunsurile şi mărginirile ursite omenirii, pe care cugetarea înaltă o aşternuse asupra patimilor obosite. S-a mai întîmplat, pe lîngă întîmplarea acestei publicaţii parţiale, — nebunia marelui scriitor. Şi aceasta a mers de-a dreptul la inimă tinerilor romantici ai unor timpuri neaşezate şi neînţelepte. S-a ivit atunci în închipuirile aprinse şi nestăpînite idolul furtunatec şi rău al genialului nenorocit, al uriaşului fără conştiinţă şi fără îndreptare, al măreţului demonic, care ispitea spre un scris cu

toane şi spre o vieaţă rea. Mulţi oameni s-au nenorocit, la o vrîstă fragedă, prin acest păcat de închipuire, şi pe altarul lui Eminescu, ca şi pe al lui Byron, al lui Musset, la alte popoare, s-au jertfit suflete, dintre care nu toate erau netrebnice.

Din fericire pentru dînsul, Eminescu n-a fost martur al acestei rătăciri, pe care altfel ar fi căutat din răsputeri s-o înlăture, reclamîndu-şi personalitatea cea adevărată, impunînd conştiinţei publicului adevăratele lui păreri şi scopurile lui adevărate. El n-ar fi primit nici într-un chip să rămîie un tip al poetului nimicniciei, al muceniculuí unui *eu* nestăpînit. Şi încă mai puţin ar fi putut el să se învoiască cu părerea că ale lui sunt numai acele versuri cu limba, cu ritmul îmbătătoare şi că tot ce a scris prin ziare e numai lucru de meşteşugar plătit şi despreţuit, de suflet vîndut sau închiriat, de insultător şi proslăvitor cu simbrie, ca dumnealor cei mulţi din spurcătorii ziarelor zilei de astăzi. Nici ca să se înalţe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zîmbetul de durere şi despreţ al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale pămîntului, nici pentru această mare glorie falsă n-ar fi jertfit el ceea ce trebuia să preţuiască mai mult decît orice : conştiinţa sa deplină de om care ştie, crede, înţelege, iubeşte şi urăşte şi care, deci, pînă la sfîrşitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduieşte şi luptă. Nu, el n-ar fi consimţit, de dragul niciunei teorii şi niciunui ideal estetic, să se izoleze din vieaţa întreagă a poporului său, dintre cei pe cari-i avea materialiceşte lîngă dînsul, dintre şirurile înaintaşilor, de la poarta viitorului prin

care zărea aşa de departe ; el n-ar fi simţit plăcere să se rupă din curentul îndelung, aşa de firesc şi de binefăcător, care de la întăia licărire a sufletului românesc duce pînă în zilele noastre, trecînd de la un ales al neamului la celălalt.

•

Cine, ca dl I. Scurtu, editorul „Scrierilor politice şi literare" ale lui Eminescu, din care avem astăzi înaintea noastră cel dintâi volum, în cea mai mare parte nou, cine deci cercetează, întregeşte şi scoate la iveală scrierile necunoscute sau nerăspîndite ale acelui ce n-a fost numai poet, fiind totuşi aşa de poet în toate, acela restituie pe Eminescu continuităţii sufleteşti, desfăşurării literare a neamului românesc ; el ajută să ni se dea înapoi cu totul. E o faptă aşa de bună aceasta, încît în Olimpul de oţel şi ghiaţă al supra-oamenilor poate să lipsească un oaspete rătăcit pe nedrept.

Ce vedem, în adevăr, din volumul ce s-a publicat dăunăzi şi se va împrăştia în măsură ce va izbîndi curentul sănătos şi în cugetarea noastră de astăzi ?

Un student care a lăsat Moldova, de care-l leagă numai anii celei dintâi copilării, pentru a culege învăţătură, după voia lui şi pe căile lui de adevărat *om mare*, la Cernăuţi, la Blaj, la Viena, la Berlin. În fiecare din aceste locuri, sufletul său alege cîte o anumită înrîurire, care e cea mai bună. Din Bucovina ia, pe lîngă cunoştinţi de limbă folositoare, idealismul curat al lui Pumnul, fără a-i lua rătăcirile ; în Ardeal se pătrunde şi

mai mult de conştiinţa luptătoare a rasei ; în Viena, în Berlin gustă cu patimă filozofia germană curentă, pe care a cetit-o în chip întins şi a pătruns-o aşa de bine, încît a făcut din ea un element al sufletului său, un element menit să se amestece de acum înainte în tot ce va gîndi, simţi şi exprima el, de la generalităţile politice şi sociale pînă la nuvela fantastică, pînă la versuri în care fierb închegările şi desfacerile lumilor.

Scrierile în proză din acea vreme privesc mai mult chestii de drept ale poporului nostru ; ele pleacă de la principii generale, urmează într-o formă strînsă şi fără podoabe, şi după o logică strictă caută a stabili principii ideale. E siguranţă şi avînt fără îndoială ; ai necontenit conştiinţa lecturii întinse şi aptitudinii pentru mînuirea abstracţiilor ce poseda foarte tînărul scriitor, care publică fără iscălitură prin diferite foi de „dincolo" sau îşi uită scrierile în saltar. Dar forma e încă rece şi grea, cu construcţii silite şi cîte un cuvînt care nu era menit să rămîie în limbă.

Aceasta era prin anii 1869—73. Pe urmă studentul se întoarce în Moldova sa, de care-l leagă deocamdată numai foarte puţin. Schimbă un mediu de aspiraţii ideale curate, de iubire pentru ştiinţă cu altul în care se fac fraze, se croiesc feţe de împrejurare, se scriu cărţi şi ziare fără miez, se urmăresc situaţii materiale şi băneşti sau se servesc utopii împrumutate cu neînţelegere de la francezi, în altfel de ani de studii decît ai lui Eminescu. Oameni cu cari el să se poată înţelege, sunt foarte puţini, iar ca să-l înţeleagă pe el, *toate*

puterile ce erau gata în sufletul şi inima lui, — cine ? N-avea nici diplomă, nici cunoştinţi personale ; puterea de a înşela şi de a se înşela i-a lipsit totdeauna. I-ar fi trebuit un noroc excepţional, care n-a venit. A fost deci pe rînd director de bibliotecă fără rost, revizor de cîteva luni, destituit *motivat* la schimbarea de guvern şi redactor al părţii neoficiale dintr-o gazetă de încunoştiinţări judecătoreşti „Curierul de Iaşi", din care nu se cetea decît partea oficială.

Cu cîtă cinste şi conştiinţă a fost atunci redactor cel dintâi om din generaţia sa ! Fiinţa sa se întregise acum, într-un chip aşa de larg şi de cuminte, încît aminteşte pe Mihail Kogălniceanu în maturitatea lui. E o uimire cîtă bogăţie, noutate, logică, prevedere, căldură, cîtă mare şi curată înţelepciune de om superior, genial, se cuprinde în acele buletine politice, dări de seamă teatrale, notiţe despre cărţi, care aveau singura menire de a umplea coloanele goale ale bietei foiţe ieşene. La fiecare moment marea lui putere de intuiţie fixează puncte sau deschide perspective cu totul nouă. Din vieaţa sa de mai înainte, cunoştea tot prezentul românilor, în cîţiva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului lor întreg, păstrase toată vigoarea spiritului său filozofic, şi, oricînd, el stăpînea subiectul său, fie şi atins în treacăt, de la o uimitoare înălţime. Avea în mînă în orice clipă toate legăturile româneşti şi omeneşti ale subiectului.

Şi aceste strălucite pagini nu erau cetite de nimeni. De nimeni în cel mai deplin şi mai grozav

înţeles al cuvîntului. Şi moarte au zăcut ele pînă în clipa de faţă, fără ca de la dînsele să fi plecat, într-o epocă de rătăciri primejdioase şi de criză straşnică, cea mai mică influenţă asupra vieţii culturale româneşti.

Ce soartă tragică !

10 iulie 1905

Statuia lui Cuza-Vodă*

O statuie lui Cuza-Vodă! Suntem, ce e dreptul, în epoca ridicării de statui. Cîţiva oameni mari le au pînă acum —, precum şi cîţiva oameni mai mici. Va veni rîndul altora, dintre cei dintâi, şi mai ales dintre cei de-ai doilea. Mulţi oameni cu avere şi cu grijă de faima lor după moarte vor prevedea în testament suma trebuitoare pentru cumpărarea locului, pentru plata sculptorului francez la care se va face comanda, pentru trenul delegaţiilor, pentru coroane, pentru oratori, pentru fotografi şi litografi, pentru editorii de cărţi poştale ilustrate, pentru ziarişti şi pentru paznicii nemuririlor de bronz sau de marmură. Se vor vedea în toate părţile domni înduioşaţi cari vor saluta cu respect, mergînd la afacerile zilei, pe răposatul lor oferit admiraţiei trecătorilor. Iar străinul care va străbate stradele noastre între statuile din dreapta şi din stînga — poate că locul nu va mai ajunge, şi atunci se va lua numai cu chirie, pe cinci, pe zece ani, după expirarea cărora alt bine-

* În jurul ideii unei statui pentru Cuza-Vodă se dădea o înverşunată luptă de oposiţie, cu ascuţiş şi contra Suveranului.

făcător al patriei va fi aburcat pe piedestalul gloriei — străinul acela, uimit de cîţi zei se află în acest Olimp istoric românesc, va zice : „E drept că românii sunt un popor care nedreptăţeşte, cleveteşte, huiduieşte, ponegreşte, şi uneori ucide, pe mai marii săi, dar fie că la urmă aceste păcate sunt ispăşite prin dărnicia lor în monumente de expiaţie nemuritoare. Ce popor capabil de recunoştinţă !"

Să fie aşa ? Suntem noi, Românii, adecă aceia cari au răgaz să se gîndească la înmulţirea statuilor, un popor care să regrete loviturile crude date în mijlocul luptei şi să pună cu căinţă în suflet temelia monumentelor răscumpărătoare ?

E vădit că nu. Oricine e privit aici, de mulţime, supt unghiul interesului personal, şi e astfel foarte mare sau foarte mic, genial sau idiot, arhanghel al Providenţei sau iazmă răsărită din Iad, după cum întrebi pe primitivul X sau pe primitivul Y, ale căror pofte sunt diametral opuse. Dacă moartea ar rupe legăturile acestea, singurelele în adevăr trainice, ale interesului, numele, amintirea s-ar astupa de aceeaşi ţărînă grăbită care ascunde respingătoarele rămăşiţe ale unei fiinţe omeneşti.

Dar morţii nu mor totdeauna întregi, fiindcă trăieşte, prin urmările ei, fapta lor, şi aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede. Sunt oameni sau grupe de oameni cari se sprijină pe morminte. Şi cultul adus acestora e pentru ei o măsură egoistă de conversaţie proprie. Şi, iarăşi, sunt morţi cari se întorc înapoi în vălmăşagul vieţii, pentru a face, pe răspunderea

altora, bine sau rău, pentru a păgubi şi folosi. Vezi, de aceea e aşa de recunoscător poporul român, reprezentat prin cărturarii şi oamenii săi politici...

•

Mai bine decît în orice se vede aceasta din *cazul* statuii lui Cuza-Vodă.

La 1859, Unirea stătea să se coboare în faptă. Puterile întemeietoare ale viitorului românesc n-o încuviinţaseră, dar se putea trece pe lîngă voinţa lor. Moldova avea să aleagă întâi un Domn, pe care-l putea alege apoi şi Muntenia. Pentru ca acest din urmă lucru să fie cu putinţă, trebuia un *om nou,* fără trecut şi fără legături, dar ager, energic şi avînd o putere în mînă. Alexandru Cuza, din boierimea moldovenească de a doua treaptă, om cult şi încă tînăr, glumeţ şi original, emigrat de la 1848, apoi colonel din creaţiunea fulgerător de răpede a Caimacamului anti-unionist Vogoridi, ispravnic al aceluiaşi, dar demisionat cu zgomot ca o protestare în potriva ingerinţelor căimăcămeşti, locţiitor al Ministrului de Războiu, părea căzut din cer anume pentru o asemenea alegere. După Moldoveni, Muntenii îl proclamară cu unanimitatea alegătorilor.

Şi el ajunse Alexandru Vodă, Alexandru Ioan I-iu (după datina Domnilor de până atunci de a pomeni după numele lor de botez pe acela al părintelui). Un principe cavaleresc, impunător în frumoasa-i uniformă cu brandeburguri ; un excelent om de salon şi un convorbitor cu vorba strălucitoare şi incisivă, caustică şi crudă ; un prieten sigur şi fără pretenţii, îndatoritor şi plin de iertare

ca în zilele de sărăcie şi obscuritate, un frate bun cu cei mai umili din neamul său, spre cari se cobora adeseori necunoscut, şi vădindu-se deodată prin darul domnesc, împărătesc al dreptăţii şi facerii de bine ; un înţelegător al celor mai înalte ideale, în stare să ţie, pentru apărarea lor, pieptul înaintea duşmanilor ; un vrednic campion al ţării, a cărei demnitate a exprimat-o în cuvinte de mîndrie ce nu se pot uita. Aceasta pentru ceilalţi : prietenii, oropsiţii şi patria, cărora le-a dat — cu ajutorul altora, dar *cu riscul său* — situaţii şi onoruri, mica proprietate rurală, pămînturile mănăstireşti, o armată, — şi *o conştiinţă de mîndrie pe care n-o aveau.* Iar el pentru el a fost rău, fără îngrijire şi cruţare, cam leneş şi terfelindu-se în vicii *, de la care pornea exemplul rău pentru alţii, iar pentru dînsul neorînduială, nemulţămire şi bătrîneţă precoce. Într-un cuvînt, un boier moldovean al timpului său, cu însuşirile şi păcatele tipului ** — cu o loialitate simplă însă şi o mărinimie fără răbuş ***, care erau numai ale lui.

Pentru ce-a făcut el, bine şi rău, ţara, cufundată încă în incultură, a rămas nepăsătoare, afară de ţăranul care a primit pămînt şi a binecuvîntat numele celui ce i-l dăduse cu primejdia tronului său. Partidelor şi individualităţilor nu le convenea :

---

* E o datorie de onestitate să păstrezi neschimbat tot ce ai scris : astăzi însă anumite mărturisiri explică într-un chip care nu se poate da încă publicităţii şi acea legătură neîngăduită pe care cu atîta fariseism au exploatat-o şi împotriva memoriei lui Vodă-Cuza duşmanii săi neîmpăcaţi.

** Aici, cu sensul de categorie socială. (N. ed.).

*** Cumpăt (în Moldova) (N. ed.).

fiindcă era prea original, prea stăpîn pe cei întrebuinţaţi de dînsul, prea incalculabil şi prea *jenant*. După o lungă campanie şi nepotolită ură, *toţi* oamenii marcanţi ai ţării, cari nu puteau să încapă de dînsul, l-au răsturnat, pe o cale ce a pătat un număr de ofiţeri, cari s-au făcut vinovaţi de trădare.

El s-a dus. A lăsat tronul şi a lăsat şi petrecerile. A pornit în largul lumii străine, sprijinit pe desăvîrşita iertare a sufletului nobil care fusese mai sîngeros jignit de rătăcirile lui. Acest singur suflet l-a iertat ; el a iertat pe toţi. A murit răpede, poate de greşelile sale, poate de dor. L-au îngropat cu multă pompă într-un colţ de ţară, la Ruginoasa [...]. Apoi l-au uitat.

Doar cîte un credincios a mai plîns pentru dînsul lacrimi de amărăciune răzbunătoare, care nu plac morţilor. Dăunăzi un bătrîn istoric, d. Xenopol, i-a consacrat o carte slabă *, în care lipseşte mai ales, în locul laudei raţionaliste, o caldă suflare de simpatie înţelegătoare. Totuşi cartea a fost cetită cu interes, şi un comitet s-a înjghebat la Iaşi pentru ridicarea statuii lui Cuza.

Cea mai bună statuie, aceea pe care ar fi primit-o el, ar fi un pios monument, fără parade pretenţioase, pe singuratecul său mormînt, păzit de

---

* Această apreciere nu corespunde adevărului. În acel moment din pricina temperamentului lui N. Iorga, relaţiile dintre cei doi erau foarte încordate. Cei doi se vor împăca în anul 1909 luptînd împreună pentru ridicarea statuii lui Cuza-Vodă. Pentru relaţiile Iorga—Xenopol a se vedea *O viaţă de om — aşa cum a fost*, Editura Minerva, 1972, p. 768—771, ca şi în volumul de faţă portretele pe care N. Iorga le-a închinat fostului său profesor (N. ed.).

acum înainte de orice profanare, o rugăciune trainică în colţul de umbră unde el a voit să se coboare. Dar nu ! acesta ar fi pentru dînsul, şi sunt şi oameni cari voiesc ca marea statuie impunătoare a lui Cuza-Vodă să fie pentru dînşii, pentru setea lor de cîrmuire, pentru speranţele lor şi pentru ameninţările pe care le mîrîie spre înălţimi unde asemenea zgomote nu pătrund.

Şi aţîţătorii de turburări n-au nemerit la mormîntul care le trebuie. Omul care, cu o desăvîrşită resignare, a înţeles să clădească pe piatra morţii sale politice edificiul viitor al patriei, nu e dintre strigoii ce se cheamă prin urîte farmece, ca să facă rău. *

9 noiembrie 1903

---

* Astăzi neamul nostru întreg, prin cei mici şi mulţi ai săi şi prin cei de departe neliberi, a risipit urîta negură a patimilor politice ; el a scăpat încă o dată pe Cuza-Vodă de duşmanii săi, ajunşi şi duşmanii urmaşului său, din aceleaşi motive ; el vede în statuia lui Vodă-Cuza aşezată în Piaţa Unirii din Iaşi plata unei vechi datorii de recunoştinţă şi un îndemn către viitorul de energie şi demnitate pe care îl doreşte. (Nota autorului adăugată la publicarea în volum a articolului în anul 1911).

Un cercetător al vieţii poporului românesc : S. Fl. Marian

A murit părintele Marian, blajinul membru al Academiei, care stătea aşa de smerit între colegii săi din România, politicieni mari, profesori mari, bogătaşi mari, la sesiunea generală din martie şi care făcea, în ţara noastră de respect pentru situaţiile înalte, pentru bogăţiile triumfătoare, o aşa de ciudată impresie prin haina lui de preot ca oricare altul, fără, măcar, tăietura de „reverendă" şi şireturile roşii ori vinete, căptuşelile bătătoare la ochi ale veşmîntului clericilor de dincolo, cari fac parte din învăţata adunare. În fiecare an venea de la Suceava, se înfiinţa de la începutul sesiunii îşi vizita prietenii bucovineni, pe Dimitrie Onciul, pe V. Gr. Pop de la consiliul permanent, care întreba pe toată lumea cu nu ştiu cîte zile înnainte dacă a venit „popa Marian, Marian popa", asculta cu o nesfîrşită răbdare toate cuvîntările, şi cele bune şi cele rele şi cele ce se auzeau şi cele ce nu se auzeau, nu dormea ca atîţia membri din ţară, privea cu o neturburată seninătate cele mai groase certe din comisiile de premii, vota cu puterea şi pleca mulţămit acasă, fără mîndrie, dar fără dezgust.

Cine nu i-ar fi cetit cărţile — atîţia deci din colegii lui chiar — ar fi putut crede că acest biet preot în anteriu negru, care nu face niciodată comunicări publice, e unul dintre rătăciţii în Academie, că meritul lui e numai că vine din Bucovina, că e unul din scriitorii cari nu scriu. De fapt însă, nu era aşa. Pe cînd alţi membri ai Academiei nu făceau măcar o comunicaţie într-un an, el dădea în fiecare an un volum întreg. Cum îl făcea, cum îl aducea, cum îl prezenta, cum i se vota, — nu ştia nimeni. Dar deodată apărea încă una din cărţile părintelui Marian. Şi atunci îţi dădeai seamă că în anul acela toate lucrurile au fost cum trebuie să fie.

Lucra de mult. În tinereţă, supt înrîurirea poeziilor populare, culese şi *pregătite* de Alecsandri, şi el adunase cîntece şi balade din Bucovina, pe care le-a tipărit într-o broşură la Botoşani. Apoi de la cîntare a trecut la povestirea poetică. Fecior de ţăran din satul Ilişeşti, Simion Florea Marian auzise în satul unde se născuse şi copilărise, atîtea legende şi poveşti, şi, prin satele unde trecea ca paroh, el strîngea cîtă bogăţie de aceasta o mai păstra, în vremile nouă, poporul. De la un timp a prins să întrebe şi prin alte părţi, pe la prieteni, pe la colegi de preoţie pe la atîţia alţii, pe care-i credea în stare şi cu voie să-l ajute ; întrebările lui s-au întins apoi şi în România. Materialele se îngrămădeau şi, cînd adunătorului i se păreau destule, lua condeiul şi, încetinel, într-un scris îngrijit, cu cîte o floricică ici şi colo, îşi alcătuia cartea.

A început cu cîte spune ţăranul nostru despre paseri, pe care le ştie anume, le cunoaşte una cîte una ca pe nişte tovarăşe şi prietene. Făcînd cele mai mari silinţe de stil din viaţa sa literară, Marian a scris atunci „Ornitologia populară română" care s-a tipărit acum vreo douăzeci de ani, în două frumoase volume, şi pe care a popularizat-o apoi reproducerea în culegerea mică şi ieftină a „Bibliotecii pentru toţi".

Apoi, cam în aceeaşi vreme cu d-ra Sevastos, cercetătorul bucovinean a început, îndemnat şi de unii factori hotărîtori din Academie, a strînge datinele de la naştere, de la nuntă, de la moarte ale ţăranului, dînd astfel capitole din adevărata „psihologie a poporului român". În volume mari se cuprindeau, într-o rînduială care, dacă nu era cea mai bună, nu era, desigur, nici cea mai rea, sute şi mii de ştiri venite din toate părţile, mai totdeauna de la oameni siguri ; mica bibliografie ce se adunase asupra deosebitelor puncte era după cuviinţă întrebuinţată. Astăzi nu se poate încerca pătrunderea ştiinţifică în sufletul acestui neam fără întrebuinţarea integrală a trebuincioaselor cărţi pe care le-a pregătit, poate fără a-şi da seamă pe deplin de toată însemnătatea lor, harnicul şi modestul cleric.

Ici şi colo, el încerca şi cîte o comparaţie şi cîte o explicare generală. Ca toţi oamenii generaţiei sale, el vedea pretutindeni la începuturile noastre pe romani. Aceasta trebuia să-l ducă la multe greşeli. Şi atîtea lămuriri luminoase nu le putea da, în schimb, pentru îndestularea culturii sale. A avut

însă bunul simţ care trebuie pentru a ocoli sau a atinge numai uşor chestiile pe care n-ai pregătirea să le elucideze.

Astfel a scăpat de primejdia de a pune la un loc utilul cu ridicolul.

Dar Marian nu s-a închis în această operă. Odată ieşea la lumină o culegere de „farmece" ale poporului, altă dată dădea o pereche ornitologiei publicînd o adunare a celor ce le spune săteanul despre gîzele pămîntului şi ale văzduhului, care îngînă sau se apucă să-i strice lucrul, sau despre dobitoacele ce-l ajută ori îi fac pagubă. Povestirile despre Maica Domnului, mai ales despre durerile ei pentru fiul răstignit ca să se ierte oamenii, au mai adaus un volum la opera lui. Două volume mari, de tot frumoase, cuprindeau mai de mult calendarul sărbătorilor poporului, celor creştine, prefăcute de dînsul, după părerea şi gustul lui, şi celor păgîne, pe care le apără de orice afurisenie bisericească un respect superstiţios de două mii de ani. A încercat, cel dintâi, a vorbi despre colorile pe care le întrebuinţează meşterele din sate, şi a scris cromatica poporală. În manuscript se spune că a lăsat o întinsă lucrare de botanică a poporului.

Şi să nu uităm încercarea lui de a da Bucovinei o cetire culturală, în care să se amestece totuşi şi discuţia realităţilor politice, să nu uităm „Revista politică" din Suceava, care a trăit mai puţină vreme de cum merita, şi cele cîteva scrieri istorice ale lui.

Printre tinerii din Bucovina văd mulţi oameni destoinici şi ambiţioşi, văd şi atîţia ambiţioşi fără

a fi destoinici, dar între rîndurile acelora cari prin situaţia lor socială nu pot ambiţiona prea mult, nu văd cine ar putea lua moştenirea liniştitului lucrător pentru cunoaşterea poporului nostru care a fost părintele Marian.

22 aprilie 1907

La mormîntul lui Kogălniceanu

O parte din liberalii din Iaşi au făcut drumul până la cimitir pentru a se închina amintirii lui Mihail Kogălniceanu.

Odată partidul făcea „pelerinagii" la mormîntul lui Brătianu, la al lui Rosetti. De o bucată de vreme, ele au încetat. Marelui organizator şi om de ispravă, ca şi visătorului cu vieaţa cinstită, politicianului fără arginţi, rămas până la capăt puţin poet, nu mai are nimeni să le ceară sfaturi. E bine că măcar mormîntul lui Kogălniceanu e privit încă drept un izvor de inspiraţie. Dacă toţi cei ce au rămas să-l vadă s-au apropiat cu inima curată a omului ce vine să se reînoiască prin pomenirea faptelor însemnate ale unui mai mare decît sine, atunci oracolul venit de peste pragul vieţii a putut spune vorbe ca acestea :

Că nu este un adevărat om politic, patriotic şi binefăcător înţelegător al timpului său şi pregătitor al viitorului decît acela care, ca Mihail Kogălniceanu, începe întâi printr-o largă cultură modernă pe care el, Kogălniceanu, şi-o cîştigase în Germania stăpînită de marele curent idealist de la începutul veacului.

Că a fi liberal sau conservator, ori a se zice numai liberal sau conservator, n-are nici o însemnătate la un biet popor care se luptă să se ridice din cele mai straşnice adîncuri ale sărăciei şi lipsei de lumină, dar că are o mare însemnătate pentru un om politic calitatea, puterea naţionalismului său, iubirii sale pentru neam. Prin aceasta găseşti de la sine drumuri, pe cari nu le poţi descoperi cu felinarul chior şi fumegător al formulei liberale ori cu iasca seacă a datinei conservatoare.

Că nu poate fi un neam trainic acela care se alcătuieşte cu adevărat numai din spuma de sus, care, chiar dacă nu e murdară, se va murdări de tot praful pe care-l mătură de-asupră-i vînturile cele mari ale lumii. Ci un adevărat neam e acel ce cuprinde în sine toată viaţa, veşnic mişcată, totdeauna înoită şi pe deplin curată, a mulţimilor muncitoare şi cinstite.

Că nu e un om politic vrednic de acest nume meşterul ce ştie să cîştige duşmanii, să ocolească piedecile, să cruţe munca şi să scape de primejdie. Ci este numai acela care, văzînd o neclintită şi luminoasă ţintă, mergea îndrăzneţ către dînsa, înfruntînd duşmanii, mişcînd din loc piedicile, primind în piept primejdiile, cu siguranţa că, pierind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-l facă e cîştigat pentru urmaşii ce vor veni neapărat după vitejia lui. Aşa a judecat Kogălniceanu atacînd, în vremi foarte nesigure şi ameninţătoare, chestii ca averea de moşii a străinilor din mănăstirile greceşti şi ca lipsa de ogor şi de neatîrnare a ţăranului.

Şi, din ce *n-a* făcut el, acuma se desface şi această ultimă învăţătură : Că un om politic trebuie să-şi sprijine fapta pe o viaţă personală cu desăvîrşire

curată, căci altfel va fi învins uşor, stăpînit şi întrebuinţat de alţii, mai slabi, mai puţin chemaţi decît dînsul, cari însă n-au păcate sau ştiu să le ascundă mai bine. Şi astfel, din nenorocire, o ţară, un neam vor pierde pe cîrmaciul cel mai bun cînd ar avea mai multă nevoie de dînsul.

Pentru cine poate auzi — acestea le spune mormîntul lui Mihail Kogălniceanu.

29 iunie 1906

Una din cele mai mari şi mai curate glorii ale patriei şi neamului, un mare erou modest al artei, un uriaş lucrător, un intim al naturii cu care vorbea de-a dreptul fără învăţător şi tălmaci, un suflet românesc de o energie şi lumină geniale au dispărut. Pot jubila elevii diplomaţi ai celebrităţilor apusene, dichisiţii şi decadenţii, profesorii, tehnicienii, diletanţii şi teoreticianii picturii : marele Grigorescu nu mai este. Şi-ţi pare în împrejurări de acestea ca şi cum o mînă pizmaşă s-ar răpezi asupra mantiei de glorie şi onoare a ţării tale şi-ar smulge, pentru a nu-l mai da nici odată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobeau.

Ce frumos bătrîn, cu ochii de o strălucire minunată, de străbător diamant negru ! Ce aristocratică distincţie, ca de prinţ, ca de rege, în această faţă de fiu din popor care nu era măcar boier şi care începuse ca zugrav de icoane ! Ce siguranţă în mişcări, parc-ar fi fost un tînăr ! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna într-ales ! Ce bunătate şi simplicitate desăvîrşită în tonul blînd al glasului său care nu se va mai auzi ! Ce bucurie în a face bucuria, ce regulă munificenţă în a răspîndi darul minunilor ce-i răsăreau de la sine supt mîna

magică ! Ce însuşiri rare strînse din mila lui Dumnezeu în acelaşi suflet mare de simplu genial !

Va veni o vreme cînd se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate de veac, din anii săi de încercare ca meşter, de rătăcire în apus în căutarea tehnicei nouă, pînă la zenitul de siguranţă şi măiestrie de armonioasă perfecţie a artei lui, pînă la seninătatea de idilă a bătrîneţei harnice care pe încetul jertfeşte contururile, formele, topeşte tot mai mult natura în albastrul visului, parcă ar fi coborît tot mai mult cer asupra pămîntului, pănă ce el însuşi, marele singuratec, de mult fără nici o legătură cu oamenii, s-a deslipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a aceluia pe care era mîndria lui s-o descopere, s-o urmărească, s-o redea.

Se va spune însă oricînd ceea ce se spunea, ieri cu mîndrie, azi cu durere, despre mîndria aceasta naţională. Se va spune că prin voia unor puteri mai mari decît noi s-a dat în el acestei ţări, acestui neam întreg, omul care să le înţeleagă în toată adîncimea frumuseţa şi simplicitatea, în toată castitatea şi poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin colori al României adevărate, al vieţii ţărăneşti, al idilei păstoreşti milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirîndu-l pe vieaţă, raza aceea i-a luminat pînă în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aureolă de ideal pe cei mai mulţi, săraci şi nevinovaţi ai acestei naţii, cu cari, toţi, s-a simţit una şi al căror măreţ înălţător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-ţi dorim, bătrîne, ca ţărîna să-ţi fie uşoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decît ţie, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei

ţărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată vieaţa ce s-a desfăşurat pe dînsa? Pe cine l-ar putea ea învăli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în braţe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul şi vălmăşagul zădarnic al celor ce aleargă de-asupra, pentru binele şi triumful micii lui fiinţe?

Pe malul înflorit al Prahovei, în faţa zărilor largi, supt cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ţi sărută veşnic pînzele, dormi, poete alb, dar fără bătrîneţe, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală. Nu-ţi trebuie fier şi bronz, lux şi mîndrie, lucruri ale oamenilor, tu care te afli împreună cu zeii cîmpului şi pădurii, tu care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei româneşti. Crucea însă, să fie, crucea datinei pe movilă, şi numele tău singur pe dînsa face cît toate strălucirile gloriilor falşe laolaltă.

În sufletele noastre ai lăsat însă o icoană pe care nimeni nu ne-o poate lua înapoi, şi ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n-o arătăm nimănui, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost şi ale tale, pentru ideale cu gîndul la care ţi s-au închis pleoapele asupra dumnezeieştii lumini a ochilor veşnic tineri!

29 iulie 1907

Doamna Elena Cuza

A murit la Piatra-Neamţ femeia ideal de bună şi modestă care a fost Măria Sa Doamna Elena, tovarăşă lui Vodă Cuza.

Sunt sicrie pe care nu se depun nici florile cele mai din inimă închinate. Orice laudă, orice semn de durere par nepotrivite faţă de măreaţa simplicitate a fiinţei pământeşti care, trăind printre noi, cei plini de neajunsuri şi păcate, a dus curată viaţă cerească, asemenea îngerilor.

Dintre aceste fiinţe alese, a fost Doamna Elena, a cărei vieaţă întreagă înseamnă: uitare de sine, iertare pentru alţii, binefacere ascunsă de lume.

Odihnească în pace în acel pământ al ţării despre care spunea că numai cine s-a născut în cuprinsul lui poate să-l iubească!

Pentru noi, cei ai pământului acestuia, ea n-a murit: icoana ideală s-a ridicat numai, prin cea din urmă, dacă nu şi cea mai grea suferinţă, ceva mai sus, şi un glas din timpurile mai bune a tăcut.

Pe Doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor amintitoare ale Unirii. Întovărăşeam două studente ale Universităţii din Bucureşti care veneau să-i înfăţişeze o adresă * de omagiu din partea colegelor lor.

---

* Aici în sensul de scrisoare omagială, expresie împrumutată din limba franceză — folosită de N. Iorga şi în

Casa ei o dăruise Doamna, d-lui Teodor Rosetti, atunci cînd ea se hotărîse a părăsi ţara. Întorcîndu-se — nu ştiu de ce plecase, dar se întorsese de dor, — ea primi găzduirea unei familii bogate din Piatra-Neamţ, care-i puse la dispoziţie o căsuţă curată şi veselă, în care ai fi crezut mai degrabă că se sălăşluieşte primăvara unei familii de funcţionari săraci, decît că în ea se adăposteşte aceea care a fost Doamna ţării.

Multă simplicitate şi la primirea de către personalul străin care încunjura pe Măria Sa. Şi multă cuviinţă rezervată, multă linişte rece. Mi se părea că intru într-un cavou şi că dincolo de uşa închisă, în odaia pe care o prevedeam tăcută şi îngheţată, voi găsi o umbră din acelea care multă vreme încă flutură în jurul mormintelor mari, fără plîns, fără glas.

Şi nu, în acea odăiţă neagră, în care se deslueşea, în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veşnic, supt un cauc de călugăriţă acoperit cu un văl simplu de lînă, o figură măruntă săpată fin în fildeş palid, — în odaia aceea era o vieaţă care ştia, cetea, afla, care unea cunoştinţa întreagă a trecutului cu cunoştinţa desăvîrşită a celor de astăzi, era o cugetare sigură şi cuminte, era o inimă care bătea pentru tot ce e nobil şi ochi în cari nu secase izvorul lacrimilor acelora

---

alte lucrări ale sale, atunci cînd se referă la răspunsul pe care camera deputaţilor şi senatul îl dădeau la mesajul regelui. Folosirea cuvîntului întăreşte şi mai mult sentimentul că în acest portret Iorga vorbeşte despre Elena Cuza ca despre o adevărată Doamnă a ţării deşi Alexandru Ioan Cuza fusese înlăturat de la tron din 1866 (N. ed.).

care ţin vii durerile cele mari, ascunse de lume, pe care ele n-o privesc.

Cînd una din cele două fete îi ceti, cu emoţia ce şi-o poate închipui oricine, rîndurile din închinare, Doamna se ridică, sprijinindu-se greu pe bietele mîni bătrîne, care făcuseră odată atîta bine şi care tremurau slăbite în mînecile de lînă neagră. O vedeam acum limpede : era o femeie micuţă de stat, foarte delicată, pe care o simţeai însă că putuse sta odinioară alături de un Domn, — şi ce Domn !

Îndrăznii a mă uita în ochii ei, — mari, luminoşi, adînci în vechile portrete, care răzimau de fotoliul scump stema ţării. În orbitele adînc săpate, pline afund de o umbră tristă, ochiul rămăsese, în liniştea lui împăcată, viu şi puternic, uneori cu căutătura stăpînitoare, alteori înduioşat, bun. plin de binecuvîntare.

Cît se auzi pomenindu-se numele şi faptele aceluia pentru care avuse toată iubirea femeii şi o iertare pe care puţine o pot da, acest ochi privi undeva, departe, unde mergea şi gîndul tuturor celor de faţă. Apoi, în arcuitura de jos a orbitei adînci, o lacrimă mare se strecură încet. După patruzeci de ani ea putea să plîngă încă pentru dînsul.

Şi vorbi, cu un glas care n-avea îndoieli şi zăbăvi şi în care slăbiciunea punea doar un ritm încet, care te făcea să simţi că acestea nu sunt vorbe ale tuturor celorlalţi oameni, că e într-însele ceva imaterial, aş zice aproape supranatural, ca în tot ce privea pe această femeie de mult ieşită din rîndurile grăbite, zgomotoase, pătimaşe şi vulgare ale oamenilor.

Şi, în felul ei de a vorbi, ştia să amestece două elemente care nu mai merg împreună azi, dar care prin unirea lor făceau şi marele farmec al elocvenţei marelui ei soţ : cea mai desăvîrşită simplicitate şi cea mai autentică maiestate.

Cînd cetirea adresei se isprăvi, auzii aceste cuvinte de mulţumire, pe care le întovărăşea un adevărat gest de suverană :

„Să trăiască România tînără !"

Nu venisem să întreb şi eram bucuros că Doamna însăşi întreba despre tot ce poate interesa pe o româncă de o înaltă cultură, de o distinsă experienţă, şi care-şi iubeşte adînc ţara.

Despre ce a vorbit, răspunzînd, întregind, îndreptînd ? Despre ce n-a vorbit, în aceeaşi exprimare sigură şi simplă, pe care o întrerupeau afirmări pasionate, care scuturau tot trupul şubred, înviind în el măreţia celor cîţiva ani neuitaţi !

A vorbit despre Biserica ţării sale, despre marele Veniamin care ştiu să înlăture pretenţiile unui Mihail Sturza şi să părăsească un Scaun pe care nu-l putea apăra, fiind şi un sfînt şi un luptător pentru lege. A vorbit despre lipsa de mîngîiere creştinească a celor săraci, despre preoţii aceia cari lasă mortul în drum, dacă li se oferă plată prea mică, şi despre pedeapsa pe care a dat-o Vodă-Cuza unuia pe care-l prinsese asupra faptului.

A vorbit despre ţărani, despre durerea cea mare pe care a simţit-o cînd „un partid liberal a venit la guvern prin valurile de sînge ale ţărănimii liberate de Cuza-Vodă" *, despre iarna grea pe care

* Se referă la situaţia din anul 1907 cînd în ziua de 12/25 martie, după izbucnirea răscoalelor ţărăneşti guver-

o duc cei sărmani, despre lipsa de nutreţ, despre primejdia ce ar putea veni în primăvară din această ţară de suferinţe. A stăruit asupra nevoii unei gospodării nouă şi bune pentru adevărata înălţare a acestui popor. Şi avea amănunte de bună gospodină asupra culturii prunilor, asupra „povidlei" *...

A vorbit despre un singur duşman, despre care, fără o ipocrizie de care un altfel de suflet e incapabil, spusese că l-a uitat şi că nu-i pare rău de nenorocirea lui.

Firește, a pomenit, de mai multe ori, pe Domnul Unirii. Îl înfăţişa ca pe un om lipsit de toată iubirea pentru pompă, simplu ca orice om de rînd dintre supuşii săi ; nu, mai simplu, mult mai simplu, străbătînd stradele, pierdut în mulţime.

— Şi-i ziceam uneori... — Stă şi se opreşte, căutînd cuvîntul : „Măria Ta", i se pare prea solemn, că nu-i zicea astfel. Nu, să spuie cum îi spunea : — Şi-i ziceam uneori : Omule, de ce nu te păzeşti ? Se găseşte poate vreun nebun care să tragă asupra ta. Da' el dădea din umeri, lui nu-i păsa...

— Şi cîrmuirea era grea pentru dînsul, nu ca pentru alţii care se trezesc deodată mari şi cărora toţi li se închină. Că, vezi d-ta, el avea cunoştinţi, rudenii, prieteni. Şi, oricum, nu putea să se poarte cu dînşii numai ca Domn.

---

nul conservator Gh. Gr. Cantacuzino demisionează iar puterea este preluată de guvernul liberal Dimitrie A. Sturdza, ministru de interne fiind Ion I. C. Brătianu (Ionel), generalul Alexandru Averescu fiind ministru de război. (N. ed.).

* Magiun de prune (N. ed.).

Stătu pe gînduri. Apoi aminti pe regele şi regina Italiei, ducînd iubirea şi mila lor la Messina, cea mai nenorocită dintre cetăţi.

— Şi ştii de ce o făcea el aceasta ? Pentru că era om al pămîntului aceluia... *

Tăcu o clipă şi, adînc mişcaţi, tăcurăm cu toţii.

Altfel, primea puterea care vine dela dumnezeu şi, fără pretenţie, dar fără scădere, ea întreţinea legături bune cu o Curte nouă, care uneori îşi aducea aminte de dînsa şi o căuta prin telegrame oficioase, în liniştea ei resignată.

I s-a părut odată că aş fi atins păcatul *lui,* care a fost durerea ei, şi atunci îmi tăiè cuvîntul şi începu, dureros, o frază care trebuia să-l apere şi pe care mă grăbii s-o împiedic.

Şi a mai spus altele pe care le ţin pentru mîngîierea şi îmbărbătarea mea în luptă, precum ţin cu sfinţenie rîndurile dictate de dînsa şi iscălite cu mîna ei tremurătoare, în care, ca amintire pentru o intervenţie în vederea serbării după cuviinţă a semicentenariului Unirii, ea dădea binecuvîntarea ei, de octogenară şi de Doamnă, copiilor mei.

Aşa am cunoscut o clipă, o lună de zile înnaintea bolii care a răpus-o, pe soţia lui Alexandru Ion I-iu, pe Doamna Elena a României.

Am crezut că nu am dreptul să mă opresc de la comunicarea acestei amintiri.

5 aprilie — mai 1909

---

* Aluzie la faptul că regele Carol I nu se născuse în România (N. ed.).

Învăţăminte din viaţa şi domnia lui Cuza-Vodă*

I

De istoria pragmatică, de fapte, a lui Cuza-Vodă nu se mai poate vorbi astăzi, după cartea d-lui A. D. Xenopol, cu oarecare noutate.

Starea izvoarelor împiedecă de la aceasta. Istoricul lui Cuza-Vodă a lucrat după ziarele timpului, după dezbaterile parlamentare şi după unele acte care i-au fost împărtăşite.

Din această categorie de informaţie pot ieşi pagini interesante uneori, dar icoana întreagă a vremii nu se poate desface.

În adevăr, ziarul minte ; el e făcut ca să mintă, în sensul intereselor unui partid sau altuia, al intereselor deosebiţilor indivizi amestecaţi în politică. A descurca adevărul cuprins în această zilnică minciună e lucru greu, şi pentru aceasta trebuie să capete cineva îndreptările de aiurea. Fără a mai vorbi de ziarele care prind opinia publică, simţul general al momentului, în greşelile sale, şi-l exagerează pentru a-l linguşi, a „bate-n strună", şi astfel a mîna banul la Casa onoratei Administraţii. [...]

Dezbaterile parlamentare reprezintă mărturisiri politice pregătite, foarte adese ori revăzute, mai mult

* Textul unei conferinţe ţinute la Huşi (N. a.).

decît odată fundamental schimbate. Sunt un document care nu e totdeauna interesant şi care poate fi dese ori puţin autentic.

Actele de stat care se pot avea mai lesne, sunt menite, ori a face constatări care pot fi indiferente, ori a da supt o anume coloare, acoperind, mistificînd şi momind, situaţia unui moment.

Pentru a întregi şi a rectifica, pentru a da icoane adevărate şi judecăţi drepte, trebuie izvoare de alt fel. Trebuie memorii şi scrisori particulare.

Memoriile se scriu tîrziu — pe basa unor însemnări zilnice uneori, şi acesta e şi cazul cel mai bun — ; se scriu de oameni cari au părăsit scena politică şi cari nu mai au interese actuale, de oameni cari trăiesc în singurătate şi acolo-şi culeg amintirile, le orînduiesc şi le critică. Le critică avînd acum un simţ al datoriei de adevăr, pe care oricine ştie ceva o are faţă de urmaşi, — generaţia pe care o respecţi şi nu cutezi a o minţi fiindcă n-ai văzut-o, nu te-ai deprins cu greşelile ei şi ştii că te va judeca.

Memorii avem puţine în literatura noastră. Oamenii nu le scriu uşor. Sunt multe motive, adică defecte, orientale. Ţinerea în curent a notiţelor pregătitoare, cercetarea şi redactarea lor cer o muncă grea şi statornică, de care puţini sunt în stare. În al doilea rînd, e în noi încă acea stare de spirit nenorocită, o exagerată şi falsă discreţie ori sfială, care ne face să nu ne „amestecăm", pentru ca o lume răuvoitoare să nu creadă că la baza manifestaţiei noastre e o dorinţă de a ieşi la iveală, pe cînd, de fapt, oricine a prins în amintirea sa ceva din

faptele mari ale unei epoce, ceva din personalitatea unui om hotărîtor, n-are dreptul să ducă în mormînt fărîme de adevăr trăit care nu sunt ale lui. Şi, în sfîrşit, atîţia cari n-ar fi opriţi de aceste motive, nu scriu fiindcă nu cred că pot scrie, deşi nu e vorba de un scris împodobit *literar* — poate cele mai bune amintiri privitoare la războaiele lui Napoleon I-iu sunt ale ofiţerilor inferiori ridicaţi dintre ostaşi, ori ale cine ştie căruia soldat chiar. E adevărat că şi o educaţia greşită nu pune la îndemîna oricui a trecut prin şcoli putinţa de a scrie cuviincios.

Astfel, cu privire la domnia lui Cuza-Vodă, n-avem încă memorii. Doar cînd, dăunăzi, s-au serbat 50 de ani de la întemeierea României, unii ofiţeri de-ai lui au vorbit, în ziarele jubiliare, cu privire mai ales la crima împotriva onoarei pe care au făcut-o militarii conjuraţi din februarie 1866. Mărturisirile au provocat polemice, cuprinzînd alte mărturisiri, şi cu toatele vor fi de folos acelui care va fi în măsură a scrie pe larg şi temeinic despre acea zi nenorocită.

Scrisori particulare, corespondenţe personale şi secrete vor ieşi poate la iveală, mulţămită mai ales obiceiului de a se vinde, de moştenitori, hîrtiile răvăşite ale oamenilor cari au jucat un rol în această ţară, anticarilor [...], cari le trec apoi, cu cîştig, Academiei Române.

Avem însă două colecţii de asemenea acte, care fără îndoială se vor publica. Hîrtiile rămase în stăpînirea lui Vodă-Cuza au fost păstrate credincios de răposata Doamnă Elena, care le-a încredinţat fratelui său d. Teodor Rosetti, iar de la d. Rosetti ele au ajuns la prietenul meu A. C. Cuza. Ele cuprind acte

privitoare la persoana Domnului, înainte şi după detronare, precum şi corespondenţe diplomatice de mare însemnătate.

Alte hîrtii au fost luate, în clipa trădării şi din însărcinarea guvernului cel nou, de cineva care mai puţin decît oricine ar fi avut dreptul să scormonească în aceste hîrtii cu scopul, mărturisit, de a găsi dovezi de politică rea, de „trădare", a ţării, în corespondenţa secretă a lui Vodă-Cuza. „Pot să caute cît or vrea, nu vor găsi ce doresc ei", a spus Domnul detronat, după mărturisirea soţiei lui. Şi în adevăr zădarnic scotociră pripit mînile pătimaşe : din acele scrisori n-a ieşit nimic alta decît ceea ce ştia şi lumea de atunci şi ceea ce ştim mai bine noi, cei de astăzi : că toată activitatea publică a lui Vodă-Cuza a fost închinată numai binelui ţării şi neamului.

Să nădăjduim că şi aceste hîrtii vor vedea în curînd lumina.

II

Pînă atunci, pînă la cunoaşterea izvoarelor nouă, se va putea vorbi de Domnia lui Cuza-Vodă dintr-un punct de vedere care nu e cel istoric propriuzis.

Căci o epocă din vieaţa unui popor poate fi expusă din punctul de vedere al faptelor. Întăi le afli, le fixezi, le înşiri şi dai astfel, cu luminările şi înlănţuirea pe care eşti în stare a le da, istoria pragmatică a epocei aceleia.

Poţi — şi istorie, în adevăratul înţeles al cuvîntului, să se încumete a o face numai cine are

acest dar ! —, poţi să reconstitui figuri, să învii vieaţa în chipuri mari, stăpînitoare. Atunci ai trăit o epocă, şi faci şi pe ceilalţi să o trăiască.

Dar din stabilirea şi orînduirea faptelor, din înţelegerea şi zugrăvirea figurilor, se desface un al treilea element, care e moral-istoric. Oricine a lucrat pe lume nu scapă de judecată, de o judecată pe care orice epocă o reia potrivit cu alte norme de drept şi în altă rază de vedere. Dela o vreme se impune o sentinţă care rămîne, deşi revizuiri parţiale, aducînd după ele modificări ale condiţiilor unei reputaţii, mai sunt cu putinţă.

Din aceste dezbateri, care pot fi foarte pasionate faţă de anumiţi oameni şi de anumite timpuri *, rezultă însă *învăţăminte,* regule de conducere politică, exemple de imitat, care sunt bune în orice vreme şi pentru orice popor, dar mai ales bune pentru poporul în mijlocul căruia şi cu privire la care s-a desfăşurat o activitate politică s-a afirmat o personalitate conducătoare. Şi, dintre generaţiile cărora le poate folosi povaţa şi exemplu, aceia care trebuie să fie mai lacomă de a le prinde, fiindcă-i poate ajuta mai mult, e generaţia care vine puţină vreme după o criză istorică, după un erou al istoriei.

În acest sens voi să vorbesc de fapta şi de firea lui Cuza-Vodă.

Şi, pentru aceasta, el poate fi privit din trei puncte de vedere : cum a înţeles datoria sa de Domn : cum a tratat problemele politice ale epocei sale ; cum a purtat povara nenorocirii sale.

---

* În ediţia din 1934 : *tipuri* (N. ed.).

III

Cînd un prinţ e crescut pentru tron, cînd din cea mai fragedă copilărie a purtat uniforma, a avut regimente, a văzut prezentîndu-i-se arma şi închinîndu-i-se steaguri, cînd i-au stat la îndemînă cei dintâi oameni ai neamului — atît mai rău pentru cine-l oreşte, dacă-i lasă la o parte pe aceştia, pentru a lua mediocrităţi supuse, personalităţi neclare, ori cine ştie ce educatori de meserie, [...] cînd astfel de oameni i-au stat deci la îndemînă, pentru a-l iniţia în toate ramurile vieţii publice, care nu trebuie să fie necunoscute unui Suveran, — atunci ai tot dreptul de a fi pretenţios şi aspru faţă de unul care, ajuns la cîrmuire, arată că nu-şi dă seama îndeajuns de datoria de a munci stăruitor pentru binele ţării şi neamului său, ori ţării şi neamului care l-au adoptat, urmărindu-l cu iubire de la cei dintâi paşi ai săi în vieaţă.

Aşa a fost însă cu Alexandru Cuza, ajuns Domn din întîmplare, prin noroc, — nu norocul lui, care şi-a cheltuit viaţa în şapte ani, ci norocul nostru, cari am folosit de pe urma acestei mărinimoase risipiri de puteri ?

Fiu de boier, din familie mare, şi nu prea mare, cu avere, şi nu tocmai cu multă avere, crescut ca orice fiu de boier din acel timp. Franţuzeşte la pension, istorie sacră, istorie antică, istorie a Franţei, „literatură", aritmetică, artă de societate, maniere, călătorie la Paris pentru bacalaureat, care, oricum, era mai greu pentru un şcolar astfel pregătit, al pensioanelor moldo-române decît doctoratul de acum pentru absolvenţii şi licenţiaţii Facultăţilor noastre.

S-a întors în țară. N-a fost, ca Mihail Kogălniceanu, agricultor care să practice agricultura, n-a întemeiat, ca această fire neastîmpărată în genialitatea ei, industrii : a hîrtiei — vechi sistem fără „încurajări" de la Stat —, a postavului. Deși trăia supt cîrmuirea unui Grigore Ghica, venit prin revoluționari și bucuros de colaborarea lor, n-a făcut administrație. Ofițer cu cariera fulgerătoare — și parcă astăzi nu vedem noi, în alte domenii, cariere așa de fulgerătoare ! —, colonel printr-un capriciu al Caimacamului Vogoridi, simțind mai mult ce trebuia să fie un ofițer decît deprins la aceasta printr-o școală militară ori prin activitate la regiment, astfel era Cuza în ziua cînd fu ales Domn, ca să nu se aleagă Mihai Sturza ori Grigore Sturza și ca să fie în stăpînirea celei mai înalte puteri măcar un om simplu și simpatic, lipsit de ambiție personală și — lucru foarte însemnat — dispunînd, ca locțiitor al Ministrului de Război, de oștire.

Cunoștea puțină lume, doar cercul de tineri între cari trăise, eleganta lume femeiască din Iași. Pe cei de jos i-a descoperit după ce a luat Domnia ; atunci întâi, potrivit cu datoria lui, a recunoscut el cu bucurie omenia, munca răbdătoare, vitejia, credința care sunt virtuțile țăranului nostru. În sfîrșit, ele n-avusese legături cu lumea de peste Milcov, care, prin conducătorii ei liberali, foștii republicani din 1848 și de după 1848, dorise un alt Domn, pe generalul Nicolae Golescu, o figură cunoscută în București.

Și, îndată după alegere, — ce s-a întîmplat cu această fire lăsătoare, aplecată către petreceri, străină pînă atunci de orice muncă statornică, de orice spirit de jertfire ? S-a întîmplat că, într-o schim-

bare subită, fulgerătoare, printr-o genială intuiție a datoriei, omul s-a transformat. Colonelul Cuza e una, Vodă-Cuza alta ; cel din urmă a luat de la cel dintâi doar anumite prietenii împovărătoare și o singură iubire, pentru care-l mustră mai mult acei cari n-au iubit niciodată. Încolo, pentru noi un om nou, adevărat nou, strălucit nou, a răsărit în Ianuarie 1859.

El a rămas același pînă în clipa abdicării. Cuza-Vodă nu era un om solemn, pompos, formalist. Nu învățase nicăieri eticheta Habsburgilor și ceremonialul lui Carol Quintul sau al lui Filip Tenebrosul ; nu știa și nu voia să știe cum se orînduiesc la un jubileu faitoanele, de la cel mai măreț oaspete străin pănă la cel din urmă lingău de curte și de ogradă. Eticheta a suferit continu de pe urma unui Domn care se cufunda bucuros în rîndurile mulțimii, ca să afle, ca să îndrepte, ca să pedepsească și să mîngîie, ca să miluiască pe ascuns de ochii lumii, — cum a făcut apoi păstrîndu-și moștenirea, buna și miloasa lui soție, — cu un cuvînt ca să răspundă nevoii sufletești a neamului acestuia, de a fi iubit de suveranul său și de a-l iubi în schimb, călduros, fără rezerve, din toată inima.

Și totuși el a rămas cel dintâi din poporul său. Ceva îl ridica mai presus de ceilalți : aceia că nimeni nu-și făcea datoria mai viteaz, mai desprețuitor de orice meschină prudență, mai înfruntător al celor mai strașnice primejdii, decît el.

Sufletul lui întreg era schimbat. Prin gura lui nu mai vorbea un om, ci, cum se cuvine pentru un stăpînitor de oameni, un neam întreg. Întruparea națiunii era el în gînd și grai. Cel dintâi fior de mîndrie l-a avut generația de atunci cînd s-au auzit

cuvintele mîndre cu care el vorbea Turcilor, cabinetelor europene, proclamînd o Românie mîndră.

Amintiţi-vă pe acele din ultimul mesagiu, cu cîteva luni înainte de abdicare, acele demne cuvinte prin care nega, de pe tron, orice ambiţie pentru sine şi, amintindu-şi de ceea ce fusese, făgăduia, cu gîndul la principele străin, pe care-l pregătise un colonel Cuza, bun, modest şi harnic patriot, întors între tovarăşii săi de odinioară pentru a lucra mai departe la binele ţării şi neamului.

Şi vorbe mari, în cea mai simplă formă, găsea el, nu numai pentru cei de sus şi în clipele cînd privirile tuturora erau îndreptate asupra lui, ci şi atunci cînd în cabinetul său de lucru se îndrepta către un ofiţer din cei mai mărunţi, chemat să audă dojana sau lauda. Căci el ştia că, în această lume unde legea nu poate prevedea toate şi unde nu se pot fixa răsplătiri pentru orice fel de merite, cel ce face mai mult decît datoria sa are drept la cea mai frumoasă răsplată, care vine din cel mai strălucit şi mai nobil privilegiu al unui principe : acela de a face pe cel vrednic să coboare scările palatului său cu puteri de muncă înzecite şi, iarăşi, de a face a se pleca fruntea acelui care şi-a călcat datoria fără ca legea să-l poată atinge.

IV

Acest nepregătit — altfel decît prin puterea lui de intuiţie — avu, din cea dintâi zi a Cîrmuirii sale, o situaţie politică aşa cum puţini prinţi crescuţi pentru tron au avut-o înaintea lor : o situaţie cu totul nouă, cuprinzînd în toate privinţele probleme

grele care cereau să fie neapărat şi fără zăbavă rezolvate.

Administraţia modernă şi unitară — pentru amîndouă Principatele — nu exista, Finanţele erau într-un adevărat haos. Oastea trebuia înjghebată din două corpuri militare deprinse a sluji supt steaguri deosebite, şi vechiul spirit al companiilor de miliţie înlocuit prin spiritul unor regimente luptătoare. Şi, în acelaşi timp, se ridicau ameninţătoare pentru însăşi fiinţa noului Stat problemele cele mari : a situaţiei internaţionale a României — unită trecător sau definitiv, pentru un timp numai sau pentru toate timpurile ; a înlăturării vechii stăpîniri a mănăstirilor greceşti pe pămînt românesc şi, în sfîrşit, a împroprietăririi ţăranilor.

Cuza-Vodă ar fi putut greşi în alegerea domeniului unde trebuia să lucreze întâi energia lui. Ar fi putut să facă precum fac spiritele comode, căutînd o manifestare aparentă, fie şi strălucitoare şi zgomotoasă, în domenii mici, în care se poate face foarte uşor un fel de dovadă de originalitate, schimbînd, în uniformele ofiţerilor, de pildă, catifeaua gulerelor cu astrahanul, înlocuind mantaua cu dolmanul francez ori reglementînd forma chipiului şi, iarăşi, schimbînd, în ordine administrativă, întinderea plăşilor, numele administratorilor, leafa pe care o primesc ş.a.

Atîţia n-ar fi cutezat să înfrunte, într-o situaţie aşa de şubredă şi cu atît de puţină deprindere a lucrurilor publice, chestii de o aşa de covîrşitoare însemnătate. Ar fi închis ochii asupra greutăţilor, ori ar fi căutat să scape de ele, în momentele cînd s-ar fi impus mai mult, prin măsuri de oportunism

care zăbovesc rezolvarea problemelor primejdioase, dar o şi îngreuie în măsura zăbăvii aduse.

Domnul din 1859 a îndrăznit să atingă cu un curaj consecvent, cu un cavalerism jertfitor, cu un înalt simţ al celei mai înalte datorii, pe care după dînsul nu le-a mai avut nimeni, cele trei probleme de căpetenie. Ştia că una-l pune în conflict cu Turcia, care avea pe atunci mulţi şi puternici aliaţi, că alta-i creează potrivnici în călugării greci, deci în toată grecimea, atît de solidară, şi în puternica Rusie, care, confiscînd acasă averea călugărilor greci, nu înţelegea ca alţii, mai mici, să îndrăznească tot aşa de mult. Iar chestia ţărănească trebuia să trezească duşmănia proprietarilor — afară doar de cîţiva idealişti dezinteresaţi ca dînsul —, cari proprietari formau atunci întreaga clasă politică, pe care n-o puteai atinge fără a te meni unei singure căderi.

Toate problemele au fost atinse, cercetate, rezolvate. Dacă legea de la 1864 nu e cum am fi dorit-o, aceasta se datoreşte silinţelor înverşunate ale proprietarilor, şi mai ales faptului că acel care a *decretat* legea neputînd-o trece prin Cameră — n-a avut răgazul, — şi ce îndelungat răgaz s-ar fi cerut ! — pentru a o pune în aplicare aşa cum se cuvenia.

Cu aceasta însă Cuza-Vodă iscălise pieirea sa. Ea n-a întîrziat.

V

Am avut în trecutul nostru mulţi pribegi, dintre boieri, dintre clerici, dintre Domni, pe cari-i goneau păcatele lor sau răutatea noastră. Ştim ce fă-

ceau. Cei vechi mergeau cerşind, din ţară în ţară, de la o Curte la alta, dintr-un oraş în altul, înfăţişîndu-şi genealogia şi rugîndu-se de un ajutor de drum, de un sprijin diplomatic. Unde n-au făcut ei de rîs ţara şi neamul lor ?

În timpuri mai nouă au pribegit, dintre Domnii munteni : Alexandru Ghica, Bibescu, Barbu Ştirbei, dintre moldoveni : Ion Sandu Sturza, Mihai Sturza, Grigore Ghica.

Ce făceau ei după pierderea puterii ?

Părăseau ţara, chiar fără a fi siliţi. Îi înnăbuşea aerul, îi desgusta pămîntul, îi umpleau de mînie oamenii nerecunoscători. Îşi păstrau prietenii adevăraţi, partizanii ; îi înteţeau în duşmănia faţă de regimul cel nou, cel puţin pînă la venirea ca Domn a Principelui Carol. Se întorceau numai atunci cînd zorile unei a doua Domnii păreau că răsar pentru dînşii.

Doi singuri fac excepţie. Acel Grigore Ghica-Vodă care, trăind simplu în străinătate, luptă pentru Unirea cu principele străin, distrugînd astfel orice viitor politic pentru dînsul, şi care, neînţeles, calomniat, şi în ceea ce priveşte onestitatea sa personală, s-a împuşcat mai curînd decît să se apere. Şi acel, mai vechiu, Ioan Sandu Sturza [...]

Ca dînşii şi mai presus decît dînşii a fost în exilul său Vodă-Cuza. Îndată ce avu cunoştinţă de constituirea unui nou guvern *, el ceru să fie scos din ţară. Nu pentru că o ura, dar pentru că ştia bine că prezenţa sa ar strica o pace de care aveau nevoie instituţiile cele nouă pentru a se înrădăcina, regimul cel nou pentru a se consolida.

---

* În ediţia 1911 guvern *legal* (N. ed.).

A plecat. Din străinătate n-a venit de la dînsul nici o protestare, nici o plîngere, nici o aţîţare, pe care le despreţuia deopotrivă. Nobilele lui scrisori către principele Carol, înlocuitorul său, sunt vrednice de a fi cuprinse în orice carte pentru cultura politică a poporului.

Odată ambasadorul francez la Viena s-a oferit să ajute întoarcerea lui pe tron. Cu indignare, Cuza a răspins sprijinul străin.[1]

Altă dată a fost ales deputat[2], senator, de acea opinie publică românească, înşelată o clipă, zăpăcită, înăbuşită mai mult care se deşteptă însă îndată, plină de recunoştinţă şi admiraţie în favoarea lui. A refuzat. Pacea ţării lui îi era mai scumpă decît orice alta pe lume.

Trăind aşa ultimii săi ani, el a adaos la învăţătura că nu trebuie să ocupi locul la înălţimea căruia nu te poţi ridica ; o a doua : că e dator un Suveran să risce şi situaţia sa pentru a da o soluţie curagioasă problemelor mari ale timpului, şi o a treia : că jertfa pe care ai făcut-o odată pentru binele neamului şi ţării, n-ai dreptul s-o retragi.

În amintirea lui Eminescu

Se pomeneşte amintirea a douăzeci de ani de la moartea lui Eminescu privit astăzi, şi pe cea mai desăvîrşită dreptate, ca întruparea cea mai deplină a geniului românesc în a doua jumătate a veacului trecut.

Nu suntem în stare încă a-l prăznui, — cînd din punctul de vedere moral nu formăm încă un popor, căci prin înstrăinare ne lipseşte clasa de sus, prin ignoranţă cea de jos, iar clasa de mijloc românească, întrucît se poate încălzi de amintirea gloriilor noastre intelectuale, se reduce la un număr destul de restrîns de cărturari.

Tineretul, căruia-i revine mai mult decît oricui sarcina pioasă de a se închina marilor suflete trecute de aici sus, în lumea unde scînteie, de o lumină limpede şi veşnică vieaţă, deci cugetarea şi simţirea aleasă a neamului, — acest tineret nu se poate manifesta încă unitar şi disciplinat, ceea ce ar da manifestărilor sale o mai mare putere şi un prestigiu netăgăduit. Oricum însă, şi în orice formă : prin cărţi, oricît s-ar recunoaşte în ele rostul comercial, prin articole de revistă, în numele

deosebitelor cenacule şi societăţi în comandită, prin cuvîntări ocazionale, mai ales prin comemorarea din Cernăuţi a bucovinenilor, Eminescu îşi va fi avut ziua lui. Şi, anume, cu deplina recunoaştere a rostului său celui adevărat.

Această reputaţie întreagă au statornicit-o numai anii din urmă, mai ales după cunoaşterea manuscriptelor lui poetice, după învierea articolelor de cugetare, de polemică şi îndrumare, din care se desfac credinţele şi convingerile unui suflet cu totul superior. Chiar şi în vechea formă, nelămurită, puţin cugetată şi sentimentală — din punctul de vedere, înjositor, al nebuniei şi al morţii înainte de vreme a poetului, sau din acela, tîlcuitor cu tendinţe, al comentatorilor interesaţi, — această reputaţie nu e prea veche.

Colaboratorul „Familiei" trecuse neobservat. „Dincolo", lipsea simţul pentru mlădierea şi energia unei limbi poetice care era nouă, oricît ar fi fost înrîurită de stilul lui Bolintineanu. La noi acest stil era compromis, prin sine însuşi, întâi, şi apoi prin prea multe reziceri şi ecouri, în scrisele poeţilor mărunţi din vremea lui Cuza. Eminescu primise înrîurirea lui Bolintineanu, nu din ţară, ci din Bucovina, unde, — încă de cînd foaia fraţilor Hurmuzachi reproducea în foileton, cu lăudătoare recomandaţii, poeziile acestui sentimental vorbareţ şi neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirat cîntăreţ al amintirilor şi idealelor neamului, — faima liricului muntean nu slăbise. Doar Petrinò, cu toate înrîuririle scriitorilor germani mai cetiţi prin anii 1860 purcede în parte, aş zice chiar în bună parte,

din Bolintineanu, decît care el are însă hotărîtorul merit al sincerităţii poetice pasionate.

În ţară, unde moda literară franceză stăpînea, elementul nou pe care-l aducea încă de pe atunci Eminescu, al cărui suflet era îmbogăţit de reflexivitatea germană, nu putea fi preţuit. Lirismul lui de iubire, din înduioşatele poezii pe care le publicau mult discutatele „Convorbiri literare", părea prea simplu pentru un gust falsificat de retorica amoroasă curentă. Evocările lui strălucite dintr-un trecut care putea să-l atragă ca pe un romantic, dar care-i era şi cunoscut adînc, intim, prin cetiri îndelungate în vechea noastră literatură — *pe atunci cu totul despreţuită, chiar în „Junimea", şi cunoscută numai ştiinţific, de un Hasdeu* —, nu aflau cuvenita preţuire nici chiar în cercul, atît de ironic, al „Junimii", în care umbrele eroice n-aveau intrare pentru a nu turbura bătaia cu perinele, anecdotele d-lui Caragiani ori mica pornografie curentă. În sfîrşit, d. Maiorescu, doar, şi cîteva persoane din cerc puteau să aibă înţelegere pentru filozofia care dădea un înalt înţeles „Rugăciunii unui Dac" şi „Satirelor", filozofie care căpătase la poet energia unei credinţe atotstăpînitoare. Şi chiar acel element din satire în care se cobora prezentul, înălţîndu-se prin aceasta şi mai mult gloria, serioasă şi sinceră, omenească şi plină de evlavie, a secolelor viteze şi credincioase, nu putea să aibă primire simpatică : doar societatea de atunci, ieşită biruitoare, pe neaşteptate, din mari frămîntări şi crize politice şi sociale, avea toată admiraţia pentru opera ei, cu care, şi din neştiinţă, nu putea compara marea operă a trecutului, şi ea n-avea presimţirea crizei morale care trebuia să se declare îndată, urmînd apoi şi

până în zilele noastre. De la satira personală a lui Bolintineanu, înăcrit de oboseală şi neliniştit de începuturile bolii sale, de la satira glumeaţă, de cuvinte, a lui Baronzi pînă la *aceastâ* satiră, era o distanţă uriaşă, pe care contemporanii n-o puteau trece.

Nici simţul pentru superioara factură a limbii poetice nouă nu-l avea „Junimea", cu tot numărul însemnat de oameni de gust şi de filologi (aşa de rare ori oameni de gust !) pe care-l cuprindea societatea. Din gura unui membru al cercului din Iaşi ştiu că lectura celor mai frumoase poezii ale lui Eminescu nu era întovărăşită de acea evlavioasă atenţie care ar fi făcut bine unui suflet aşa de delicat, ci cu observaţii critice jignitoare, cu glume grosolane, cu rîsete inconştiente, — care toate îşi aflau scuza în „defectele stilistice" ale scrisului lui Eminescu. I se cereau, ca oricui, şi în acelaşi ton, schimbări. Trebuie să adăugăm însă că el, deplin conştient de valoarea operei sale şi de îndreptăţirea unui grai format din cetirea întregii noastre literaturi şi din ascultarea românilor de pretutindeni, răspingea cu o răceală hotărîtă propunerile de schimbare, lăsînd, cel mult, ca ele să se facă, fără ştiinţa lui, de obişnuitul redactor-corector al foii.

Nenorocirea lui Eminescu a deşteptat întâi dintr-o indiferenţă care ar fi foarte vinovată dacă n-ar fi fost atît de firească, publicul nostru. Acei cari nu urmăriseră pe poet în greaua, îndelungata şi marea lui evoluţie, luară în mînă cu interes frumosul volumaş alb, cu frontispiciile delicate şi împodobit cu chipul, de o seninătate şi curăţie, de o frumuseţă liniştită şi sigură, de o calmă privire dominatoare al scriitorului fără noroc. În tineretul din şcoli se porni o nemărgenită simţire de milă pentru zeul

tînăr care căzuse fulgerat, din Olimpul luminos cu flori albe de cireş, mirezme de tei, blonde chipuri iubitoare şi ochi albaştri în lacrimi, cu fantasme măreţe de voinici pururea biruitori, — în Iadul întunerecului şi scrîşnirii dinţilor. Versurile se cetiră cu luare aminte, atunci pentru întâiaşi dată, şi magia lor, acel farmec vrăjit care te cucereşte din nou la însutita cetire a paginilor unice, — rămase unice, poate pentru totdeauna —, se trezi şi birui. Marele singuratec şi neînţeles pătrunse printr-o înţelegere dureroasă în vieaţa timpului său, şi revoluţia pe care trebuia s-o îndeplinească în cugetarea, şi mai ales în toată simţirea noastră, începu.

Era prin 1886. Între noi, şcolarii de curs superior de la liceul din Botoşani, Neagu aduse cel dintâi vestea unei noui Evanghelii pentru tineret. Mai mare decît noi, avînd acum sufletul său de bărbat, cu toate coardele din el vibrînd, el *înţelegea*. Peste un an, la liceul din Iaşi, noi, cei din clasa a IV-a, înţelegeam cu toţii.

Era, de fapt, nu o cetire, întovărăşită de simpatie, de entuziasm chiar, a unui poet, ci o iniţiere, aproape religioasă, o prefacere sufletească a unor tineri deprinşi cu aceeaşi glumă groasă care rămăsese şi în vrîstă matură membrilor „Junimii", cu aceiaşi atmosferă de materialism cras. Această poezie minunată din cele o sută de pagini ale cărticelei albe ne ridica spre ideal, — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugetare, spre care se încercau întâi aripile noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor şi înălţimilor. Dacă e puţină bunătate astăzi în noi, dacă prin valurile turburi ale unor timpuri de prefacere, ne-am păstrat cei mai mulţi

curaţi şi nobili în viaţa noastră de simţire, aceasta lui i-o datorăm. Pe pragul deschis al aşteptărilor vrîstei nu luneeau ispititoare fantasme de desfrîu, cu ochii bolnavi de o molipsitoare beţie, ci se opreau drepte în lumina primăvăratecă feţele, blînde, albe, ţinînd în mînă, ca sfintele stîlpări pentru gloria Mîntuitorului, crenguţa smerită a florilor albe de cireş.

Supt alte feţe vedeau alţii pe Eminescu, — alţii de altă vrîstă şi de aiurea decît din acea serioasă şi naivă Moldovă a noastră, a cării inimă bate totdeauna pentru noile veşti bune ale idealului. Dar supt alte feţe ni s-a înfăţişat şi nouă poetul nenorocit. Nu ne-a molipsit cerşitul public, cel puţin indiscret, cu publicare de scrisori şi amănunte dezgustătoare ale unei boli urîte, — şi în aceste scrisori se amesteca şi numele surorii lui, Henrieta, pe care mi-o aduc aminte, aşa de asemenea cu fratele ei, zeul tînăr, tot aşa albă, cu faţa de marmură, sigură în linii, cu ochii liniştiţi negri, adăugindu-se la această înfăţişare de nerealitate, de frumoasă închipuire, despreţuitoare pentru vieaţă, nemişcarea, aproape desăvîrşită, a unei ciudate paralizii de tinereţă. Nu l-am jignit, — am putea zice, deşi era viu, nu i-am jignit memoria, — prin cuvîntările de berărie în folosul unor subscripţii mai mult sau mai puţin factice, n-am trîmbiţat şi crăinicit boala lui, care mai la urma urmei nu-l privea decît pe dînsul, — întrucît îl mai putea privi ceva, — şi pe cei săraci cari-l căutau în sărăcie, iar pe ceilalţi îi putea îndemna doar la ajutorul ascuns pe care mîna stîngă nu-l ştie în clipa cînd îl depune dreapta. N-am aşteptat interpretarea socială a d-lui Gherea din „Contemporanul", un fel de „Viaţa Romă-

nească" a timpului, mai brutală, dar mai sinceră, mai grosolană, dar mai puțin perfidă, pentru a primi în noi pe Eminescu.

Trecea pe stradele Iașului un om greoi, gros, cu mustățile rase, rău îmbrăcat, împiedecat în mișcări, care-și smulgea firele de păr de pe față și apuca de turnure pe femeile care-i plăceau. Mulți se țineau de dînsul, — Doamne iartă-i ! — distrîndu-se. Noi întorceam capul de la el, cum l-ai întoarce de la trupul neînsuflețit, ajuns hidos prin impia * descompunere, al unei ființe respectate și iubite. În Botoșani intra apoi, așteptat de o seamă de lume, lîngă Henrieta, nici tristă. nici veselă, ci nemișcată în alba ei figură liniștită. același om gros, fără vrîstă, pe buza de sus a căruia se desfăcea acum o mustață groasă neagră. Acasă la el veneau acum des prietenii, ca să afle veşti, care ajungeau pe urmă în presă. Odată lîngă piața cea mare îl întîlnii, tîrîndu-și greu picioarele bolnave, cu ochii pironiți în jos. S-a uitat lung la acela care-i salutase geniul, ca și cum n-ar fi fost la mijloc ceața nenorocirii, și apoi picioarele bolnave tîrîră mai departe pe acel care fusese Mihail Eminescu.

...Și care n-a mai fost niciodată, desigur niciodată el însuși, cu toate scurtele licăriri înșelătoare. Cînd interesații îl scoaseră înainte din nou la București, cu „Fîntîna Blanduziei", un simț de rușine indignată ne strînse sufletele. Moartea, orice moarte era mai bună, și, cînd moartea cea mai rea dezrobi de tirania unei boli înjositoare un suflet care se întrupase pe vecii vecilor în versuri nemuritoare, ca o vedenie

* nelegiuit (N. ed.).

urîtă se depărtă de noi. Eminescu se absorbise întreg în gloria sa.

Ea creşte zilnic. Tinerii altor generaţii pot fi robiţi trecător de alte stele, mai apropiate de ei. Lumina lor nu ne e străină şi o primim cu mulţămită dar, cît priveşte mîngîierea, îndemnul, religioasa purificare şi înnălţare a sufletului pe care ai dreptul să o cei de la poesie, şi pe care ea o dă aşa de rar, noi, cari am fost tinerii de acum douăzeci de ani, nu mai avem nevoie să căutăm raze. Neclintită şi eternă ni le trimite şi azi steaua noastră.

1909

I

Persoanele sosite cu noi nu mai au nevoie de a fi lămurite asupra scopului cu care am venit noi aici.

O fac aceasta pentru acea parte din tîrgovişteni cari au venit să ne vadă şi să ne asculte şi cărora le exprim — în lipsa celorlalţi — mulţămiri pentru primirea ce ni s-a făcut în acest oraş de cultură.

Venim fără nici un scop ascuns şi fără nici un sentiment de interes personal ori de partid. Venim pentru biserica în care zace Mihai Vodă, venim să prăznuim 310 ani de la împlinirea datei cînd o oaste românească a intrat în Bălgrad, în Alba-Iulia, prin dreptul biruinţei, prin răsplata dreaptă a unor silinţe mari, a unor grele jertfe. De aceea am venit.

Şi eram datori să venim, chiar în împrejurările în care am venit, pentru că atunci cînd s-au împlinit 300 de ani în capăt de la petrecerea evenimentelor care alcătuiesc epopeia anilor : 1595—1601, cînd s-au putut socoti trei veacuri depline de la isprăvile strămbunilor, gîndul societăţii româneşti era aiurea, la micile noastre nevoi şi patimi, la păstra-

rea locurilor cîştigate în lupta politică şi la aducerea pe căile obişnuite a unor stăpîni noi *.

Totdeauna, ca şi la sărbătorirea zilelor mari ale lui Mihai Viteazul, ţara aceasta a fost prea ocupată pentru a-şi pierde vremea în cultul eroilor săi.

Şi mai era ceva care a împiedecat comemoraţia cuvenită. Suntem deprinşi a întreba, cînd e vorba de comoara amintirilor şi de flacăra nădejdilor noastre, şi pe duşmani, pentru ca şi ei, aliaţii noştri, să ni se îngăduie amintirea şi aşteptarea. Întrebăm Viena, care întreabă la rîndul ei Pesta, dacă avem voie să serbăm pe acei cari, avînd o inimă, o îndrăzneală, un avînt, şi-au îngăduit să cucerească pentru neam fără să întrebe nici Pesta, nici Viena.

De aceea, cînd s-au împlinit trei sute de ani de la marea biruinţă şi de la fulgerătoarea tragedie a lui Mihai Viteazul de la Călugărenii celui dintîi luminiş de săbii româneşti libere, de la luarea în stăpînire a pămîntului românesc din Ardeal, de la întregirea prin cîştigarea Moldovei a trupului naţional românesc dezrobit, de la înfrîngerea lui la Mirăslău, de la răzbunarea din Gorăslău, de la trădarea şi măcelărirea Viteazului, aceeaşi linişte neturburată ca şi astăzi stăpînea în Tîrgovişte, în mănăstirea Dealului **.

---

* Se referă la demisia guvernului liberal Dimitrie A. Sturdza la 11/23 aprilie 1899, după care vine la putere guvernul conservator Gheorghe Grigore Cantacuzino (N. ed.).

** Se referă la atitudinea duplicitară în problema ardeleană a lui Dimitrie A. Sturdza (Miţiţă) preşedintele partidului naţional-liberal, mai ales în perioada cînd acesta a fost prim-ministru, 1895 1896 şi 1897—1899, această ultimă perioadă corespunzînd cu comemorarea bătăliei de la Şelimbăr (N. ed.).

Măcar astăzi şi măcar noi am venit.

Şi am fi venit într-un întuneric şi mai adînc, cu şi mai slabe puteri ca să ne facem datoria, către neam, de a lumina.

N-am venit la mormîntul lui Mihai Viteazul ca la orice mormînt. Căci sunt morminte închise şi altele pe care nimic, nici o voinţă duşmană, nici o tiranie nu le poate închide. Şi mormîntul lui Mihai Viteazul e dintre acelea care nu pot fi închise. Acolo se zbuciumă, neîmpăcat şi dureros, idealul nostru şi, cît timp va fi neîndeplinit acest ideal ce se zbuciumă în durere, nu va fi loc şi ceas de odihnă pentru acel mort de acolo care e viu în cugetele noastre, care e însăşi viaţa, rîvnitoare spre dreptate, spre lumină, spre putere a acestor cugete.

În Tîrgovişteа moartă de azi, noi, cei vii, am venit astfel să vorbim cu Mihai, cel veşnic viu în suferinţă. Şi, în tăcerea de mormînt de acolo, el ne-a vorbit, după clipa rugăciunilor de pomenire şi a şoaptelor de nădejde.

Puhoiul neamurilor ne stăpîneşte şi ne-a stăpînit, şi, faţă de acest blestem, atîta am ştiut să facem, — să ne întrebăm : pînă cînd această nemilostivire dumnezeiască, pînă cînd această mucenicie a unui popor nevinovat ? Şi n-am înţeles că rugăciunile cerşesc în zădar mila cerurilor ! N-am înţeles că adevărata rugăciune, primită de dumnezeu în orice ceas, este aceea a muncii, a conştiinţei de sine. Cerurile, care nu aruncă binecuvîntarea lor asupra cerşetorilor, se deschid, bogate în binecuvîntări, asupra muncii omeneşti conştiente de scopurile ei, asupra vitejiei, asupra străduinţelor îndărătnice, asupra isprăvii îndeplinite.

Prin fapta lui, aşa vorbeşte Mihai. El a venit într-un prezent nctrebnic, pe care unii îl linguşeau şi se foloseau de pe urma lui, alţii îl îndurau, alţii plîngeau şi se rugau şi cereau dreptate, iar el, înarmîndu-se, l-a răspins.

Conştiinţă nouă şi tare, luminată asupra drepturilor noastre şi asupra puterilor ce erau în noi, el a izgonit cu sabia de foc a arhanghelului pe acei cari nu înţelegeau că trebuie să plece de pc pămîntul altui neam. N-a chibzuit prea mult şi n-a ceruţ sfaturi îndelungate înţelepciunii, care potriveşte drumul la fapte, mai rare ori decît moralizează pe urma lor după ce, fără dînsa, ele au fost îndeplinite. Prin răscoala contra turcilor, el, stăpînitor slab peste ţară slabă, el, nesigur de ai săi, a înfruntat pe cel mai mare Împărat al lumii, stăpîn pe cele mai uriaşe puteri de bogăţie şi de oştire : a provocat lumea turcească, admirabil disciplinată. Un viteaz, — *aceasta* înseamnă, adăugând la acea slăbiciune, la acea nesiguranţă elementul personal care transformă şi învinge. Astfel, a putut fi eliberatorul acestui neam românesc în glorie şi jertfă, nu în socoteli şi cerşire.

Şi, astăzi, pot să iea aminte cei ce întreabă oracolul, cu mînile pline de daruri, şi stau pe gînduri între Viena şi Pesta, între Împărat şi Kossuth, între Kossuth şi Justh. Liberarea unui neam se plăteşte cu sînge, şi neamul care n-are în prezent acest prisos scump de vieaţă pentru a-şi pregăti vieaţa viitorului, acela să-şi suporte robia în tăcere. Căci nimic nu se poate dobîndi —, cum o spunea în biserică preşedintele nostru, — decît prin tine însuţi,

prin ce-ţi găteşti luptînd cu primejdia vieţii, cu generoasa risipă a sîngelui *.

Nu pe o cale plină de flori, zvîrlite din dreapta şi din stînga, pe cînd de sus plouă lumina cerului albastru, ci pe calea tragică a trupurilor calde, stropite de sînge, se merge drept la izbîndă. Cu ostaşii, şi nu cu milogii neobosiţi ai tuturor vremurilor ! Biruinţa smulsă la Călugăreni lui Sinan-Paşa n-a fost, astfel, fapta unui singur om, ci a unui neam întreg, a miilor de tineri cari de bună voie s-au coborît supt brazdă, jertfindu-se pentru ca să putem trăi noi, cei de astăzi.

Şi iată o întâie învăţătură pentru cei ce se merg *acolo* la mormîntul lui, de unde se revarsă în veşnic izvor cuvîntul de vieaţă : că pentru a putea trăi o vieaţă, ce ţi-a fost dăruită, eşti dator s-o meriţi, ca om şi ca neam, în fiecare clipă.

II

Şi a doua învăţătură ne vine din greutăţile vieţii lui, din suferinţa şi moartea străbunului.

După Călugăreni, avîntul războinic îl duce mai departe, într-un mare vifor de patimă, de primejdie, de osteneală şi suferinţă. Înainte de-a trece, el, Domnul muntean liber, în Moldova, înainte de a intra în Iaşi şi în Suceava, făcînd să tresară de mîndrie în mormîntul lui de la Putna Ştefan-Vodă-cel-Mare, unind gloria lui nouă cu sfînta glorie veche, el a intrat în Ardeal, trecînd Carpaţii despărţirii seculare. În ceasul acesta la Şelimber se înalţă fără pomenire, lipsită de recunoştinţa învinşilor şi

* În ediţia 1911 „a sângelui *tânăr*“ (N. ed.).

de tămîia celor de un neam cu învingătorii, movila morţilor noştri din ceasul cuceririi, asupra cărora n-au curs încă lacrimile noastre juruind răsbunare, răsplată.

Dar nu ca înduioşat Domn român a intrat Mihai-Vodă în Ardeal, ci, după idealul timpului aceluia, ca mîndru cuceritor. Acel care, în 1595, desrobea Ţara cu un mare gest eroic, pătrundea în Ardeal, nu cu acea conştiinţă care se răspîndeşte astăzi mîntuitoare, ci ca reprezentant al drepturilor Împăratului de la Viena, al dinastiei habsburgice, care totdeauna a ştiut să întindă mîna cînd a crezut că folosul se poate avea fără risc, să o retragă după ce s-a fript şi să găsească pe alţii pentru a-şi arde mînile ca să i-l scoată din flacăra primejdiei.

În iunie 1598, cinstitul, credinciosul Mihai-Vodă, om al vremurilor de cinste şi credinţă, virtuţi pierdute de atunci, jură la mănăstirea Dealului, în faţa reprezentanţilor imperiali, jurămîntul de credinţă Împăratului creştin. Deci, el vasal, eroul libertăţii noastre ? Dar nu e deosebire între vasalitatea declarată de atunci, şi între cea de azi, nedeclarată. Sunt vasalităţi cu libertate şi este o libertate unită cu cea mai păgubitoare robie. Eram stăpîni atunci, la noi acasă, pe bogăţia noastră, pe idealul nostru. Azi, în vremea neatîrnării, a gloriei, a strălucitoarei coroane ridicate, într-o ultimă mişcare, de mînile tinere care înţepeneau de atingerea morţii pe cîmpul de luptă *, noi nu mai suntem stăpîni pe bogăţiile noastre, şi nu prin tirania din afară, ci prin frica din lăuntru chiar, ni se interzice dreptul de a păstra idealurile noastre.

* Se referă la Războiul de Independenţă din 1877 (N. ed.).

Şi, intrînd în Ardeal, a găsit Mihai multă lume, de naţii, suflete şi limbi deosebite. [...].

A găsit pe saşi, conştienţi până azi că, dacă sunt acolo şi trebuie să fie, o datoresc marii lor naţii, luminate, solidare şi puternice, ai căror reprezentanţi sunt ei aici, la poalele Carpaţilor.

Dar a găsit şi pe românii săi, cari-l aşteptau.

Astfel se dovedea şi atunci că mai adevărat decît cugetarea critică a celor de sus e instinctul sigur, pornind de la puterile cele mari ale vieţii, de la tainele organismelor naţionale, al mulţimilor omeneşti. Şi s-a sculat astfel în ceasul izbăvirii, s-a sculat sat cu sat la vestea intrării lui Mihai. În văile munţilor, pe întinderea şesurilor, mii de mii, în sate bătrîne, au nădăjduit şi au aclamat. Aceia cari, şi azi, după trecere de 300 de ani, în robie şi umilinţă, în indiferenţa noastră desăvîrşită faţă de ei, sunt în aşteptarea Craiului, a Împăratului românesc, pe care-l cer cei din Ungaria, cînd n-au dreptate de la unguri şi pe care-l văd în viitor ţeranii bucovineni, cînd, în umbra unei ctitorii a lui Ştefan Împărat, întreabă pe oaspetele din Ţară cînd va să vie Împăratul românesc cel nou.

Aceasta era, şi e până astăzi, după cele trei sute de ani de indiferenţă din partea noastră, starea de spirit a ţărănimii de acolo. Dar Mihai Viteazul era un om politic — adesea ori aşa de puţin şi de nesigur lucru, chiar cînd e cineva un adevărat om politic, şi nu un biet politician —, şi, ca om politic el se încredinţează *factorilor competenţi* cari se chiamă azi în Ungaria Andrassy, Apponyi, Kossuth, Justh, iar la noi cum îi ştim fiecare. Şi „factorii competenţi", îndepărtîndu-l de ai săi la fiecare pas, pe neted drum de oficialitate, l-au adus la înfrînge-

rea de la Mirăslău, l-au întrebuinţat la Gorăslău şi l-au tîrît la trădarea de la Turda.

Mare învăţătură ! Prin neamul nostru se putea îndeplini trainic idealul, dacă, întru cît era cu putinţă măcar, eroul ar fi ţinut seamă de *acest* factor, necompetent. Tot geniul lui militar nu i-a putut asigura însă biruinţa pe calea *altora*, pe care se rătăciseră paşii săi, după strălucirea ispitei. Călugărenii au fost sfărîmarea porţilor Iadului, şi osîndiţii nevinovaţi strigau din dureri către Arhanghelul izbîndei, dar el a mers înainte, pe drumul de bucurii ispititoare, la capătul căruia îi zîmbea Raiul şi-l aştepta prăpastia, şi decît Iadul mai neagră. Greşeala de atunci nu mai trebuie repetată. Oriunde e o fărîmă din neamul nostru, de ea trebuie să ţinem seamă întăi. Din pămîntul nostru să scoatem aurul care-i zace în adîncimi.

III

Şi, acum, al treilea învăţămînt, cel ce vine. după moartea eroului, din nerăzbunarea lui.

Nici un om mare nu e aşa de mare încît el singur să poată îndeplini o operă mare.

Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorinţa de muncă, de setea de jertfă a lor. În această neapărată solidaritate omenească la cele mai înalte lucruri ale vieţii e o îmbărbătare şi o mîngîiere pentru cine n-a fost ales din ceruri pentru a sta în frunte. Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi de la o vreme singur cu conştiinţa sa, cu încrederea sa în sine, cu vitejia şi mîndria sa. Oa-

menii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societăţii în care trăiesc. Altfel se îneacă în trivialitatea vieţii obişnuite, ori se sfarmă. Sunt oameni cari fac pasul greu dintâi, în jos, şi în curînd numai un vîrtej al apei murdare arată unde au dispărut ; pe mormîntul lor nu se pune nici o cruce şi nu se varsă nici o lacrimă. Şi sunt oameni mari cari nu consimt a întovărăşi, pentru avantagiile lor personale, în păcatele ei o societate ordinară.

Ei se zdrobesc. Dar, chiar dacă un astfel de om se zdrobeşte, zdrobirea lui nu e zădarnică. Peste tragedia lui pluteşte o amintire veşnică pe care n-o pot nimici acei cari l-au ucis, şi, neapărat, vor veni timpuri care se vor curăţi prin aducerea aminte a celui care a suferit martiriul.

Aşa fu soarta lui Mihai Viteazul. Dacă s-ar fi sprijinit pe o societate însufleţită de spiritul său, el n-ar fi rătăcit ca un prigonit de soartă pe pămîntul ţării căreia-i dăduse libertatea. N-ar fi rătăcit ca un fugar de la Buzău la Argeş, de la Argeş în Oltenia, în mîndra Oltenie unde fusese şi el Ban al Mehedinţilor şi care acum stătea nesimţitoare la nenorocirea lui. Nu şi-ar fi sîngerat fruntea de treptele „tronului prea-înalt". Nu s-ar fi întors la braţ cu Basta şi nu s-ar fi întîmplat apoi ce s-a întîmplat la Turda.

O ţară întreagă s-ar fi ridicat să-l apere, să-l înalţe, să-l răzbune, şi s-ar fi văzut ce poate face o ţară întreagă.

L-a ucis siguranţa lui Basta că nimeni nu se va ridica să-l răzbune, că după uciderea lui va rămînea un partid împărătesc la noi, pe care nu-l va dezgusta nedreptatea şi nu-l va cutremura crima.

Astfel Mihai a pierit din lipsa de conştiinţă a poporului său. Dar veacuri au trecut, şi conştiinţa noastră învie la lumina amintirii lui.

Noi îi vom da capului profanat, scos spre priveala curioşilor şi doritorilor de distracţie, un mausoleu de marmură. Dar piatra de deasupra lui nu-l va închide. O cheie de aur vom păstra-o pentru a deschide mormîntul în ceasul care se va cuveni. Cultura românească îl va pregăti, prin toate aşezămintele ei, şi prin aceasta al nostru în care pătrunde şi o rază din alt ideal. Cheia de aur o vom ţinea aproape de inima noastră. Şi în ziua cuvenită cu ea vom atinge mormîntul, şi el se va deschide pentru a creşte puterea conştiinţei noastre cu puterea minunată a Viteazului ce aşteaptă.

17 noiembrie 1909

Nici nu ştii cînd vin iniţiativele pentru un act de dreptate. Unei astfel de iniţiative neaşteptate, şi care desigur că n-a venit prea curînd, i se datoreşte împodobirea grădinii Ateneului cu bustul lui Ion Ghica.

Şi e foarte interesant cine l-au comemorat : un liberal ajuns conservator-democrat, un liberal rămas liberal, dar care n-a avut niciodată legături strînse cu Ion Ghica. Prietenii politici, vechii prieteni de aproape, tinerii formaţi pe lîngă dînsul ? Vor fi fost ocupaţi aiurea, în aceste zile de congrese nouă pentru lucruri şi moravuri foarte vechi. Prietenii personali ? Dar cine nu ştie ce înseamnă în România, să zicem mai larg : la români, „prietenul personal" ?

Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai adevărat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulţi la număr, cari nu fac politică. *Nu pot* s-o facă. În cazul lui special, ar fi făcut politică, şi încă aşa de activă, în acele împrejurări ale vechiului regim pe care le osîndea, de altfel, din toate puterile sufletului său. Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini moştenite pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre

state se cheamă diplomaţie, dar care la popoarele nelibere înlocuieşte propaganda largă, crearea şi conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, odată trezită la vieaţă, înţelege a o trăi, şi cu cîtă patimă ! A început conspirator, a urmat cu beiu de Samos, reformator în sens european, şi cu mult succes ; a încheiat ca reprezentant al României la Londra. În sfătuiri ştia să tacă şi să aştepte ; la Minister avea, din educaţia pe care o primise, rîvniri spre nepărtenirea Statului, aşa cum o afli mai mult sau mai puţin la apuseni ; în Cameră nu-şi afla locul, deşi ca profesor se dovedise vorbitor. Unii din tovarăşii lui de activitate nu l-au cruţat mai mult decît duşmanii : puţini i-au stat în adevăr aproape şi au păstrat despre dînsul o amintire vie şi iubită.

În literatură — a scris şi un roman [1] — şi în ştiinţă, dacă e vorba de evoluţia formei literare, a cuvintelor ori a concepţiei ştiinţifice, abia dacă i s-ar putea face un loc. Ca profesor a funcţionat puţin, deşi în împrejurări care nu se vor mai întoarce ca sens, valoare şi folos al unei catedre. Dacă Ion Ghica se cuvenea de mult să aibă un semn de amintire, aceasta se datoreşte însă, nu acelei politice de nuanţă puţin cam orientală în ton, ori aspiraţiilor spre occidentalism pe care ea le îmbracă, şi, în sfîrşit, meritelor scriitorului, bărbatului de ştiinţă, ci *însemnătăţii lui culturale.*

A venit într-o vreme cînd, urmărind acelaşi scop, înoitorii ştiau să-şi găsească fiecare drumul său deosebit, potrivit cu însuşirile de care era înzestrat fiecare; a venit ca reprezentantul acelui sfîrşit de veac al

XVIII-lea, fără nimic romantic, modern în el. Era omul lecţiilor pe care le primise, al cărţilor pe care le citise. Nu poate fi socotit nici ca un inginer, nici ca un matematician, nici ca un naturalist, nici, în sfîrşit, cu toate sfaturile pe care le-a dat în această privinţă, cuprinzîndu-le într-un volum întreg, ca economist. Dar avea, ca învăţătorii săi prin grai şi prin scris, o încredere nemărginită în ştiinţă, în ştiinţa pozitivă, exactă, căreia-i atribuia şi o superioară valoare educativă, socotind-o ca mijlocul prin care, reformîndu-se toată cugetarea lumii, se poate crea o nouă omenire pe deplin lămurită asupra motivelor, îndreptăţirii şi urmărilor tuturor faptelor sale, noua omenire fericită a Libertăţii, Egalităţii, Fraternităţii, logic şi definitiv demonstrate.

Fireşte că în această concepţie era o greşală. Nu cu cele trei cuvinte magice, nici cu deprinderea argumentelor şi cu practica sofismelor înaintează lumea, ci cu o cultură morală care nu vine din silogisme, nici nu se sprijină pe teoreme. Dar din acest fel de gîndire putea să iasă un fenomen sufletesc care, acela, înalţă şi impune : admiraţia pentru cuceririle ştiinţei, pentru supunerea naturii de dînsa, pentru apropierea oamenilor unul de altul şi alinarea greutăţilor traiului. Şi sentimentul acesta era la Ion Ghica aşa de puternic, încît el dă aripi frazei ştiinţifice şi amestecă într-o cuvîntare inaugurală, într-o lecţie, într-un articol de revistă, pagini de acelea care, prin superiorul lor idealism şi energia afirmaţiilor de ordin înalt, pot servi la ridicarea sufletului generaţiilor tinere.

Un bust ? Cutare primar bucureştean are o statuie întreagă. Poate că lui Ghica astăzi i se cuvenea ceva mai mult : a se pune lîngă povestirile lui din viaţa trecutului, — acele „Scrisori către V. Alecsandri" după care-l cunoaşte lumea, — scrierile mărunte risipite prin reviste, pierdute ca broşuri. În ele cred că s-ar găsi, prin astfel de pagini, ceea ce trebuie pentru a-l aşeza şi mai sus în stima timpurilor noastre.

23 mai 1910

Grigorescu, după Vlahuță

Cartea de prietenie și pietate a d-lui Vlahuță despre Grigorescu a apărut.[1] E un vrednic prinos adus memoriei celui mai mare artist pe care l-a produs această țară pentru a se recunoaște, înseninată, înălțată și veșnicită, în opera lui. Pînă acum nu s-a tipărit la noi o scriere a cărei înfățișare exterioară să fie așa de mult la nivelul datoriei de recunoștință pe care o înfățișează.

Multe se pot spune despre această biografie poetică și interpretație lirică, prin care autorul ei a dat încă odată dovadă de finul său simț pentru frumusețea atinsă și prin alte mijloace decît ale literaturii, în care ocupă un loc de frunte. Aici vreau să amintesc însă numai două mari datorii pe care le avem față de pictorul țării și țăranului nostru.

Grigorescu era dintre acei oameni cari se închid în misiunea lor ideală, cari înlătură orice curiozitate profană de la un laborator de artă din care au ținut și știut să facă un altar, cari nu se pot vedea pe ei decît în ce au ajuns să îndeplinească prin contopirea deplină a sufletului lor cu dumnezeiescul model. Ce poate fi pentru un asemenea om, care a lepădat de mult zdrențele sale vulgare de personalitate — tinzînd a fi numai o individualitate în cu-

prinsul artei lor —, amănuntul biografic, genealogic, cronologic : accidente, legături cu lumea, de la care de mult s-a hotărît să nu primească nici o înrîurire, oprindu-se chiar de la cetitul în ceasurile libere, pline pentru dînsul de viziuni nouă ? Astfel a doua zi după moartea sa marele pictor a intrat în legendă, în acea „legendă de aur" pe care talentul d-lui Vlahuţă o schiţează astăzi cu măiestrie.

Dar nouă ne e iertat să dorim a afla lucruri pe care Grigorescu însuşi nu le-a preţuit şi de care n-a vrut să audă. Recunoştinţa noastră, fără să piardă caracterul ei pios, vrea să le ştie. Nu vor fi totdeauna esenţiale pentru arta lui prin care s-a înscris în paginile dintâi ale vieţii neamului, dar, şi astfel, pînă la cel mai „neînsemnat" punct din atingerile cu pămîntul ale acestui om care şi-a găsit o cărare în ceruri luminoase, ne simţim datori a cunoaşte. Şi, oricum, cel mai singuratec dintre izolaţi, prin modestie ori mîndrie umană, sufere de aici de jos atingeri care schimbă alcătuirea intimă a acelui suflet pe care s-a chinuit aşa de mult să-l ţie mai presus de orice influenţă.

Avem nevoie de biografia amănunţită a lui Grigorescu. Azi încă ea nu se poate scrie. Dar se cuvine să o pregătească oricine are în păstrarea sa o informaţie care poate folosi. D. Livianu, care a cunoscut pe pictor în anii de la început, a scris o vieaţă a lui Grigorescu, de proporţii destul de întinse, şi o ţine gata de tipar : poate că vom putea-o da în curînd. [1] Între hîrtiile răposatului academician Grecescu se află scrisori inedite ale artistului tînăr, care învăţa în apus o disciplină artistică şi se formă într-un me-

* S-a pierdut la mine în vremea războiului (1934).

diu care lipsea la noi. Acasă, în locuinţa de muncă din Cîmpina, fiul marelui iniţiator în pictura despre noi înşine posedă de sigur o sumedenie de hîrtii asupra cărora şi publicul are drepturile sale. Cine ar lua asupră-şi sarcina de a cerceta, clasă şi întrebuinţa aceste materiale, ar merita, de sigur, mulţămita tuturor. Să se grăbească : în această ţară a noastră lucrurile cele mai preţioase se împrăştic şi se pierd răpede, în mijlocul unei indiferenţe care arată ce superficială e încă acea cultură cu care ne place a ne mîndri.

Grigorescu nu s-a învoit niciodată la popularizarea, în orice chip, şi de oricine, a operei sale. Dăduse forma definitivă, tipul caractcrului artistic al unui popor, dar *popular* nu era nici prin gusturi, nici prin ambiţie, nici prin dorinţă de trai bun. Îi era de ajuns că tablourile lui *sunt,* că le vede, că le văd şi alţii, cari pot înţelege ceva din ele. A le preface ori a le vedea prefăcute în fototipii îi era peste măsură de antipatic. Toţi cari l-au cunoscut ştiu cu ce groază se cutremura el la ideia acestei împuţinări triviale a celor realizate de dînsul cu atîta silinţă a sufletului întreg, setos de a se exprima într-o formă invariabilă.

Desigur că este o mare deosebire între tablouri şi cea mai izbutită reproducere a lor. Mai ales cînd ai de a face cu opere de acelea în care conturul se înlătură ca artificial, în care culoarea însăşi e silită a da efecte care nu par a putea să fie în limita mijloacelor materiale, în care, în sfîrşit, tendinţa, tot mai pronunţată în dcspreţul oricărei aprecieri e să dea prin natură un fior de poezie supranaturală.

Însă accasta e osînda picturii, — fiecare artă avîndu-şi osînda de insuficienţă. Altfel nu-l putem

avea toţi pe acelaşi Grigorescu. Şi trebuie să-l avem. Suntem astăzi în stare să simţim această nevoie. Ne încunjurăm de propria noastră fiinţă prin el. Prin mijlocirea lui primim o mai înaltă conştiinţă de valoarea noastră şi o mai deplină simţire pentru elementele ideale care în sufletul nostru aşteaptă să fie chemate. O necesitate morală e astăzi să avem supt ochii noştri carele rătăcitoare, fetele zugrăvite din nevinovăţie şi lumină, păstorii încunjuraţi * de natura din care ei fac parte întregitoare, primăvara pomilor şi a florilor, scenele clipei eroice a războiului.

Să aibă curagiul un editor — dar nu fără sfătuitorul său artistic — de a împodobi tot Ţinutul vieţii noastre naţionale cu bune reproduceri din pînzele cele mari ale lui Grigorescu. Ar contribui la educaţia noastră a tuturora. Sau Casa Şcolilor, care a editat splendidul volum al d-lui Vlahuţă, li-ar putea da astfel o mai largă răspîndire prin clişeiele unei cărţi care costă 90 de lei.

24 octombrie 1910

---

* În ediţia 1934 „păstorii *împrejmuiţi*". Credem că e vorba de o greşală (N. ed.).

Doctorul Iacob Felix

Supt raportul frecventării şedinţelor membrii Academiei Române se pot împărţi în patru categorii : cei cari, nefiind în Bucureşti, nu vin decît întîmplător sau la sesiunea generală din martie ; cei cari, fiind totuşi în Bucureşti, s-au deprins a nu veni niciodată ; cei cari vin regulat, încasează diurne şi, după ce au stat o clipă, merg acasă sau pe la afaceri ; şi, în sfîrşit, acei cari îşi fac datoria pînă la sfîrşitul şedinţelor.

Unul dintre aceştia nu se va mai vedea la şedinţele de Vineri. Puţinii ascultători din tribune nu vor mai recunoaşte pe bătrînul foarte alb, curat şi îngrijit, cu favoritele blajine şi strălucitorii ochi buni, care venea sprinten, strîns în redingota lui neagră, zguduia puternic, din toată inima, mîna acelora dintre colegi cari-i plăceau şi se aşeza la un colţ de o parte, cetind iute, nervos, în vreo carte nouă, ale cării foi le tăia cu vitejie. Căci, de multă vreme, bătrînul academician conştiincios nu auzea decît cu ochii, pe cari îi îndrepta mulţămiţi, bucuroşi, îndemnători către acel vorbitor despre care ştia că spune lucruri folositoare, cu scopuri cinstite. O alegere în secţia ştiinţifică va da răposatului doctor Felix un succesor, mai rău sau poate şi mai bun,

dar pentru cîţi l-au cunoscut pe dînsul şi l-au iubit pentru însuşirile lui alese, ascunse totuşi cu atîta discreţie, el nu va fi înlocuit niciodată. Ei vor căuta şi de acum înainte senina frunte lucie aplecată cu o sîrguinţă tînără asupra cărţii noua.

Şi, iarăşi, supt raportul frecventării bibliotecii, sunt mai multe categorii de membri ai Academiei Române.

Unii află prin raportul anual al d-lui Bianu că această bibliotecă tot mai există, ba chiar se îmbogăţeşte din an în an. Alţii împrumută de la dînsa multe cărţi, pe care le folosesc sau ba.

Mai rare ori se vede însă cîte unul în sala cea mare, lucrînd de-a valma cu oaspeţii străini, cu studenţii şi studentele preocupaţi de lucrările seminariilor şi de examene, sub ochii funcţionarului de serviciu. Măcar vinerea după şedinţă era sigur că vezi printre aceşti lucrători obişnuiţi, fără titluri şi situaţii, pe dr. Felix. De departe i se auzea glasul cînd cerea, în odaia catalogului, cărţile de care avea nevoie. Şi, odată ce le ţinea în mînă, venea cu dînsele în mijlocul celor mulţi şi tineri din Universitatea unde fusese profesor pînă dăunăzi, şi, la aceastălaltă masă, începea iarăşi răsfoirea energică, şi fruntea plină de atenţie se pleca asupra rîndurilor.

După cît spune toată lumea, d-rul Felix a fost, pretutindeni şi totdeauna, omul datoriei sale. Aceasta e încă destul de rar la noi. Dar nu numai pentru atîta se cuvine a i se pomeni cu respect numele şi a se păstra o duioasă amintire despre bătrînul care ne-a lăsat. În vieaţa şi în scrisul său ştiinţific el a dat dovadă de sentimente înalte şi curate, pe care le-a exprimat, — cu toată sfiala ce era în fundul

naturii sale, — deschis, pe față. În cugetarea sa a fost pătrundere și în cuvintele sale, care mărturiseau necurmat, la orice prilej, unul din cele mai mari rele de care sufere societatea românească stătea un grăunte de eroism.

D-rul Felix era un străin. Fusese adus cu contract din Boemia, unde se născuse. Aceasta era prin anii 1860 : e timp de atunci ! Tînărul doctor, învățat, muncitor, cinstit și amabil, avea frumoase perspective de viitor. Ele s-au și îndeplinit : Felix a fost medic al Capitalei, profesor la Universitate, director al Serviciului Sanitar și membru al Academiei Române.

Străinii științifici cari vin la noi sunt, pînă în ziua de astăzi, oameni ambițioși, lacomi și totuși pururea nemulțămiți. Cutare sas, doctor de ochi, care a căpătat la noi o clientelă bună, desigur ceva avere și s-a împărtășit și de funcții oficiale, dr. Fischer, a scris dăunăzi, rămînînd de altmintrelea în București, una din cărțile cele mai pline de ură față de noi care să fi ieșit în ultimele timpuri. Principiul cel vechiu al aventurierilor rămîne încă neatins : exploatezi pe Valah, faci bani din încrederea și din prostia lui, îl batjocorești între ai tăi și-l dai dracului cu toate ale lui, cît poți mai iute. Căci doar nu ești în zădar reprezentantul înaltei, nobilei, binefăcătoarei și milostivei civilizații europene... Ca și Davila, a cărui energie aristocratică nu o avea, doctorul Felix nu a fost printre acești *conquistadores* asupra „barbarilor". El nu a înțeles să vie în țara noastră pentru scopurile sale, ci să primească în sine, pentru scopurile ei, această țară, cu limba ei, cu aspirațiile ei, cu dureroasele și strașnicele ei nevoi. Ca puțini dintre doctorii timpurilor noastre, el nu

făcuse în inima sa o zărăfie, ci un altar pentru buna zeiță Caritas. Pentru dînsul fapta și scrisul porneau de o potrivă de la acea milă de oameni care e muza inspiratoare a artei sale.

Cînd vrîsta și infirmitățile ei l-au scos din slujba statului și a școlii, el nu și-a dat dreptul de a muri în trîndăvie. O nouă activitate științifică, cea mai bună poate, începe pentru dînsul atunci. Fusese profesor de igienă, venise ca igienist la direcția Serviciului Sanitar, și el se gîndi astfel să cerceteze acum în toată istoria noastră igiena publică, desvoltarea îngrijirii ce s-a dat pe vremuri sănătății tuturora. Astfel apărură în „Analele Academiei Române" un șir de studii care formează la un loc o mare carte bogată și aproape definitivă, care își îndreptățește titlul : „Istoria igienei în România".

Acest medic bătrîn, fără atingeri cu erudiția istorică, s-a priceput totuși, cu vechea și buna sa metodă germană, să găsească prin cărțile noastre, pe care a ajuns astfel să le cunoască și să le prețuiască, mai tot ce-i era de nevoie. Cartea e bine informată și scrisă curgător. Între lucrările de „istorie științifică", e, desigur, cea mai bună. Dar și din alt punct de vedere ea se impune nu numai luării aminte a învățatului, ci și a oricărui om de bine.

Căci și în această lucrare, ca și în toate celelalte ale lui, el mai are un scop, pe lîngă cel științific. Înțelegînd și iubind în același timp țara noastră și neamul ei, el vedea bine că nimic trainic nu se poate răzima decît pe sănătatea, bogăția și bucuria de viață și de lucru a țăranului. Și în mijlocul atîtor prefaceri, îndreptățite și neîndreptățite, a atî-

tor creaţiuni, în parte fără viitor, a atîtor jertfe pentru lucruri necugetate sau netrebnice uneori, în mijlocul acestei revoluţii culturale, zgomotoase, risipitoare şi încrezute el vedea că faptul care s-a uitat mai mult e prezenţa în România a peste patru milioane de ţărani foarte săraci, foarte întunecaţi la minte şi ameninţaţi de toate bolile timpului şi ale sufletului. Şi, pe cînd atîţia români neaoşi cîntau biruinţă din trîmbiţile uşurătăţii sau prefăcătoriei pe acest om din Horschitz îl durea inima într-adevăr de durerea neştiută a acelor patruzeci de sute de mii nenorocite *.

Nu mai departe acum cîteva zile, ieşia o cărticică de medicină populară, „Almanachul Hygeia", în prefaţa căreia doctorul Felix, care nu era scump la sfaturi şi la scris, tipărea aceste rînduri, datate din decembrie 1904, deci cu cîteva săptămîni înainte morţii sale :

„Toţi membrii naţiunii formează o singură familie ; oricît de diferită să fie poziţiunea lor culturală şi economică, ei se influenţează reciproc unii pe alţii, şi soarta acelora cari muncesc cu braţele înrîureşte şi asupra traiului prezent şi viitor al acelora cari nu lucrează şi trăiesc din averile moştenite.

„A trecut timpul cînd acest principiu economic a putut să fie ignorat ; astăzi stratul cult al societăţii a început a se interesa mai mult de soarta celei mai numeroase fărpturi a naţiunii, care ne hrăneşte pe toţi cu munca sa, a îndemna pe muncitorul de

* Credem că e vorba de o lacună în text. Probabil „a acelor patruzeci de sute de mii *de suflete* nenorocite. Greşala e preluată din *O luptă literară* vol. I, 1914, p. 305. (N. ed.).

pămînt spre o activitate mai roditoare, a-i da educaţiune profesională, dar toate silinţile cercurilor cîrmuitoare vor fi zădărnicite, dacă condiţiile muncii nu vor fi îmbunătăţite".

În dootorul Felix ţăranul român pierde pe unul din puţinii săi prieteni adevăraţi, şi lacrima pe care, în neştiinţa lui de oameni şi lucruri, nu poate să o verse el însuşi, o plîngem aici noi, cărturarii tineri, cari gîndim şi scriem pentru dînsul şi în numele lui.

30 ianuarie 1905

Un poet al florilor: D. Anghel

D-l D. Anghel, care scrie de vreo cincisprezece ani şi s-a ridicat astăzi mult mai sus decît începuturile sale sfioase, de tînăr eminescian supus, la „Contemporanul" din Iaşi, e un poet, în bine şi, întrucîtva, şi în rău. În aceşti cincisprezece ani d-sa s-a gîndit neîncetat la rafinarea simţirii sale pentru frumuseţile naturii, pentru mişcările tainice, trecătoare, fugare ale sufletului şi la meşteşugita turnare a unui vers aromitor, străveziu, plin de un farmec blînd şi dulce, a unui vers în simplicitatea părută a căruia este atîta voinţă şi muncă. A izbutit. În cartea sa de astăzi, „În grădină [1], sunt flori pe care nu le priveşti numai din treacăt, ci vrei să le ai lîngă tine, bucurîndu-ţi simţirile de însuşirile rare ce sunt cuprinse în ele. Nu o dată eşti silit să ceteşti de mai multe ori versul frumos, după care vine altul, rareori tot aşa de frumos, dar totdeauna măiestru alcătuit răbdător şi cu o nesfîrşită dragoste lucrat. Oamenii fără gust şi fără simţ muzical cari se prăpădesc după defilările de silabe ale d-lui Haralamb Leca, să-şi dea osteneala să compare. Dar cărţi cum e aceasta se scriu numai odată. Pe urmă trebuie să vie altceva. Ce anume? Poetul acestei îmbelşugate grădini, care e o grădină boierească, o grădină

scumpă, o grădină pentru oameni avuţi, trebuie să-şi amintească totdeauna că bogăţia unui suflet de scriitor poate să aibă numai două izvoare : sau o cetire foarte întinsă, necontenit înnoită şi aducînd o cugetare spornică de toate zilele, sau coborîrea, umilirea sufletului către natura întreagă şi către toţi oamenii, contopirea cu întreaga făptură. D-l Anghel n-are decît să aleagă.

10 aprilie 1905

C. Negri

Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Galaţi (17 iunie)

Întîia oară se ridică în România statuia unui om pentru că, ajungînd foarte sus şi putînd răzbate şi pînă la cea mai înaltă culme a puterii şi strălucirii, a ştiut să rămîie modest şi sărac.

Căci Costachi Negri n-a fost ce merita fără îndoială să fie, ci a silit, cu toate puterile unei nobile abnegaţii, unei desăvîrşite uitări de sine, să nu i se dea nimic. El a păstrat numai atîta din ce poate asigura sîngele, înrudirile, talentul, energia, cît era de nevoie ca să poată servi ţara. Şi a cerut în schimb un singur lucru : să se răsfrîngă mulţămita asupra prietenilor săi, cari s-au înălţat prin el, asupra Domnului mare, căruia a ştiut să i se închine întreg. A fost o rază curată, bucuroasă că se poate confunda în lumina zilei ce se deschide.

Să ne dăm sama bine de însemnarea * morală a acestui monument. Ridicat tocmai azi, deasupra egoismului fanatic de sine, a spiritului de facţiune gata să sfîşie şi patria, a ignorării oricăror îndatoriri sociale şi a negaţiei criminale a oricărui ideal, el înseamnă, nu numai omagiul unei naţiuni adus virtuţii politice fără de pată, ci şi îndatorirea so-

* Aici cu sensul de *„însemnătatea morală"* (N. ed.).

lemnă din partea tuturor celor buni de a urma, spre cinstea ţării şi triumful moravurilor bune, acest nemuritor exemplu.

Căci o ţară nu se poate clădi nici pe cel mai netăgăduit avînt al unui suflet genial care urmăreşte cu mîndrie zborul aripilor sale puternice şi încă mai puţin pe mărăcinii împleticiţi ai dibăciei politice, ci numai pe nemişcata piatră de temelie a caracterelor ce s-au jertfit pentru ca să creeze o patrie. Şi nu poate fi o mai mare jignire pentru astfel de eroi ai biruinţii asupra patimilor omeneşti decît profanarea, prin zbuciumul neînfrînat al patimilor, capriciilor şi poftelor, a templului pe care, jertfindu-se, l-au ajutat să se ridice. Prin scris şi prin învăţămîntul şcolilor suntem datori a face ca România de mîne să fie vrednică în ce priveşte puritatea ideală de începuturile ei. Şi înaintea chipului aceluia care i-a dat mai mult din fiinţa sa pămînteasc㠗 glorie, bogăţie, fericire, s-o făgăduiască oricine mai are simţul celei mai înalte datorii a unui educator !

1912

Dintre noi pleacă azi un călător foarte obosit. Timp îndelungat, cu nesfîrşită rîvnă şi cu silinţele cele mai mari, a străbătut, între prieteni cu alte gînduri şi între ajutători cari se gîndeau înainte de toate la sine, ţinuturi în care, lîngă bogăţia cea mai nemeritată, lîngă cultura cea mai zădarnică, lîngă cel mai obraznic triumf, se zbuciumă în adînc întunerec şi în mare sărăcie, ca răsplată pentru toată munca ei fără răgaz şi pentru toate jertfele ei fără sfîrşit, o întreagă naţiune. Şi călătorul cel fără odihnă lăsă la o parte pe cei ce n-aveau nevoie de altceva decît numai de cîştiguri înnoite şi de laudă proaspătă, pentru a îngenunchia înaintea celui căzut de greutăţi şi a apropia de buzele lui arse băutura dătătoare de viaţă. Şi a făcut aşa an de an, pînă ce i s-a înălbit părul de muncă, pînă ce bolile oştenelii s-au atins de dînsul şi el însuşi a căzut în marginea drumului celui greu, aşteptînd ultima datorie faţă de dînsul.

. . . . . .

Cînd însă, din adîncurile, astăzi triste, ale mulţimii care l-a văzut adesea, care s-a mîngîiat prin el şi a nădăjduit într-însul, se va ridica, sfielnic la

fiecare, dar, la toţi împreună, puternic şi zguduitor pentru nesimţitori şi pentru duşmani, strigătul durerii celei adevărate, acest om de bine, care a trăit pentru dreptul şi pentru suferinţa altora, se va mîngîia în lumea cea nouă şi va înţelege că oboselile care acuma au încetat pentru dînsul n-au fost în zădar.

1912

Ioan Mincu

În Ioan Mincu face o pierdere ireparabilă nu numai arhitectura românească, înţeleasă altfel decît ca un meşteşug lucrativ prin planuri improvizate şi devizuri de zece ori întrecute, ci şi mica societate idealistă din această lume pornită furios pe cîştig şi căpătuială. Pe vremuri, cînd moda servilismului în imitaţie stăpînea pe toţi aproape, el a îndrăznit să admire monumentele arhitectonice ale trecutului nostru, a avut răbdarea să le studieze, a avut pătrunderea ce trebuia ca să le descopere originalitatea şi marele talent ce se cerea pentru ca ele să poată da mari clădiri nouă civile, potrivite pentru nevoile altei epoce.

Deosebindu-ne esenţial de aceia cari fac astăzi o hală de bere ca o navă de biserică, o lojă ca un amvon şi un budoar ca un altar, el a topit elementele vechiului nostru meşteşug de a clădi prin inspiraţia creatoare, poetică, spre a da forme nouă.

Vieaţa i-a fost aşa, încît de pe urma lui nu rămîne cît ar fi fost în stare să facă, dar aceasta nu scade meritul covîrşitor pe care şi l-a cîştigat faţă de desvoltarea culturii naţionale. Ar fi ajuns şi o simplă schiţă, înlocuită de un concurent mai fericit, ca să se ştie ce a înţeles şi ce a voit el.

Era bolnav de multă vreme, zdrobit cu totul, incapabil de a-şi mai apăra dreptul, cînd o mare şi îndrăzneaţă nedreptate, atrase asupra lui privirile înduioşate ale foştilor săi elevi, crescuţi în aceste sănătoase tradiţii naţionale ale colegilor de la Şcoala de arhitectură şi ale tuturor oamenilor de bun simţ, de bun gust şi de inimă.

I s-a dat un banchet [1], la care şi el a trebuit să vorbească. A rostit atunci, smulgîndu-se din modestia lui tăcută, cuvinte de acelea, frumoase, adevărate şi adînci, care, cuprinzînd mărturisirea idealului său, vor trebui să-i fie săpate pe mormînt.

Şi ochii cei mari şi trişti au plîns atunci de o ultimă bucurie. Astăzi ei s-au închis şi pleoapele lor n-au putut să fie atinse măcar, într-o ultimă mîngîiere, de mîna pioasă a continuatorului.

1912

I. L. Caragiale

Natura s-a sfiit să scadă prin chinurile şi slăbiciunile bolii pe acel tînăr de şaizeci de ani,[1] voinic, frumos, sigur, vesel, — tot numai siguranţă şi energie —, care era, pentru noii prieteni cari-l vedeau des, ca şi pentru prietenii cei mai vechi şi, poate nu din cei mai răi, Ioan Luca Caragiale. L-a luat dintr-un singur gest, căruia el i s-a supus fără sfială. Trăia de ani de zile într-un exil de bună voie, pe care ţara nu-l merita. Ea, şi cu dînsul neamul întreg, îi încunjurase icoana de o strălucită glorie.

Geniul lui era unul din punctele nediscutate ale Crezului naţional. Şi tot despreţul pe care-l arunca el admiratorilor şi iubitorilor săi n-ajungea ca să ştirbească aureola. I se recunoştea — lucru rar pe lume — dreptul de a zice şi a face oricui orice, de a jigni sentimentul public în orice formă, de a sta împotriva vremii sale, şi cînd greşea ea, şi cînd el era greşitul.

Mărimea şi caracterul de sigură eternitate a talentului său literar nu explică îndeajuns această atitudine. Urmaşii cari n-au văzut şi auzit omul, n-o vor înţelege la acest om cu ochii în cari fugiau flăcări ciudate, de ironie şi înduioşare, de admiraţie şi pornire distrugătoare, acest om cu impresionantul glas

de impunere a credinţelor şi capriciilor sale, cu gesturile stăpînitoare, zguduitoare, nimicitoare ale unui genial actor, acest spirit plin de intenţii ironice şi de capricii rafinate, capabil de elementare asalturi crude, de entuziasmuri oarbe, de neînduplecată negaţie provocatoare, azi într-un fel, mîne în altul, cu totul opus, dar totdeauna, ca poezie, ca glumă corosivă, mai presus de măsura obişnuită a fiinţei omeneşti. Şi aceasta o respectăm, suntem datori a o respecta. E doar una din manifestaţiile puterilor ce călăuzesc lumea şi, respectînd un astfel de suflet, peste suferinţele şi resentimentele noastre, — *ei* ne închinăm.

Era aşa pentru că în el s-au luptat totdeauna, într-un conflict tragic, care l-a sfîşiat, instinctele clasice cele mai sigure cu pornirile romantice cele mai cutezătoare. Cîntărea de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicţiune fără greş, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenţei lui cu ideia sa ori cu armonia operei. Un condei mai stăpînit n-a existat vreodată, nici aiurea, şi rare ori un creator mai mare a nimicit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundea celor mai nobile intenţii artistice. Dar, în acelaşi timp, mintea lui era plină de planuri uriaşe, de figuri extraordinare, de acţiuni exagerate, de contraste tari, de atacuri revoluţionare, de paradoxe nebune, şi niciodată nu era mai mîndru decît atunci cînd putea să prindă în senina formă clasică rece ceva din concepţiile unui romantism înflăcărat.

Dar, pentru ca aceasta să se întîmple între plan şi mijlocul de îndeplinire se dădea zilnic, an de an,

pînă în această clipă de durere, o luptă în stare să distrugă pe rînd productivitatea, fericirea şi vieaţa unui om.

Această luptă ne-a răpit nouă zecimi din roada firească a unui suflet mare.

Dar ne-a dat şi unul din acele exemple superioare de onestitate, de conştiinţă, de eroism în sacrificiu, de abnegaţie pentru arta adorată, care fac pentru literatură mai mult şi decît cele mai mari şi trainice din paginile lui.

1912

Aurel Vlaicu

Şoimul nostru ardelenesc a lunecat din slava cerului şi s-a sfărîmat de acest pămînt aspru, care-şi răsbuna astfel pe acela ce tindea să se desfacă mai mult din robia lui cea grea. Vlaicu a murit. Cu aripile ultimului său zbor i s-a frînt şi vieaţa ; voinţa cea nebiruită s-a pierdut.

Şi în adevăr nebiruită a fost această voinţă. Fecior de ţăran, fără carte, fără avere, fără sprijin, dintr-un neam căruia guvernul său îi vede numai păcatele, el s-a trezit într-o bună zi cu gîndul că e frumos să zboare cineva, că el poate zbura, că trebuie să zboare, — şi că pentru aceasta e făcut pe lume.

A trecut, ajutat de cîţiva prieteni, toate piedicile neînţelegerii şi neprieteniei şi, la capătul atîtor încercări zădarnice, atîtor silinţi înfrînte, el s-a pomenit în sfîrşit acolo sus în cer, zburînd. De atunci n-a mai voit alta ; n-a căutat un rost în vieaţă, o funcţie, o ocupaţie, un coperămînt, o vatră de familie, o iubire, nimic... Îi ajungea doar că al lui era cerul, cerul întreg !

Şi, cînd l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frîngînd împotrivirile vîntului, întrecînd negurile, neamul lui întreg, toţi acei iobagi de ieri,

setoşi de libertate, de lumină, de neatîrnare, i s-au închinat, nu numai ca unui fiu iubit, mai isteţ şi mai viteaz decît ceilalţi, ci ca unui vestitor, ca unui simbol. Cînd în vîjîitul lor nerăbdător porneau aripile, cînd pasărea de oţel se cumpănea singură sus deasupra pămîntului, cînd se frămînta cu puterile cereşti şi le răpunea planînd liniştit vultureşte, li se părea că zăresc în viitor o altă minune : urmaşii lor, seminţia lor desfăcîndu-se de sub stăpînirea vechilor puteri, înfruntînd vrăjmăşiile din urmă, zburînd tot mai sus peste dînsele şi odihnindu-se în lumina apoteozei victorioase. Şi de aceea la nimeni nu s-a uitat naţia cu ochi mai bucuroşi, scăldaţi în lacrimi şi totuşi plini de raze, decît la dînsul.

Astfel tînărul care isprăveşte astăzi în mijlocul durerii tuturora a fost un fericit, prin toată mărimea triumfului său, prin toată căldura iubirii ce deştepta în juru-i.

Şi chiar acum, în clipa tragică, el a avut favoarea dumnezeiască de a sfîrşi în lumea de sus, pentru care trăise, care-l închisese cu totul — şi care-l jertfi.

Se uită bărbaţi politici, se uită scriitori de renume. Pe el însă nu-l vom uita. Oricînd îndrăzneala omenească va smulge aiurea succese strălucite naturii învinse, nu vom privi cu invidie pe acel învingător, ci vom zice cu mîndrie : Şi noi am avut pe Vlaicu !

1913

P. Cerna

Cînd a murit aşa de tînăr şi în pragul răsplătirii grelelor lui osteneli de orfan şi de bolnav, P. Cerna era un doctor în filosofie, a cărui lucrare fusese primită cu o consideraţie deosebită de profesorii săi germani,[1] era un candidat la o catedră de Universitate şi era, mai ales un nume cunoscut în literatură nouă, un talent consacrat, de care se legau mari speranţe şi al cărui volum de început,[2] primit bine de toată lumea, — orice rezerve s-ar fi făcut asupra genului însuşi, poate cam artifical în „intelectualitatea" lui înaltă, uniformă —, fusese aşezat în rîndurile cărţilor spre care se întoarce o recunoscătoare aducere aminte. Păcat de dînsul, au zis toţi, afară doar de acea invidie satisfăcută care se ascunde spre a se bucura pe urma morţilor, păcat de omul învăţat, păcat de mintea adînc cugetătoare, păcat de viitorul profesor al înălţatului învăţămînt românesc ! Şi se pregăteşte aducerea solemnă a sicriului, ridicarea monumentului care să arate ce gînduri au străbătut odată această ţărînă plînsă numai de străini.

Mie însă daţi-mi voie să-mi pară foarte rău de un tînăr sărac, modest şi obscur pe care întîmplarea — căci el nu era din talentele care se îmbulzesc,

care-şi rup o cale şi prin zidul celei mai animalice indiferenţe pentru lucrurile spiritului! — pe care, zic, întîmplarea mi-l scotea înainte acum vreo zece ani, cînd nici eu nu eram alta decît un tînăr care începusem doar ceva mai de vreme.[3] Poate fiindcă venea dintr-un sat, din mijlocul unor oameni sărmani, poate fiindcă se simţea încă străin între aceia la cari trecuse încă de copil, poate fiindcă între cei bucuroşi şi mîndri de tinereţea lor se vedea bolnav, mărunt, şters, — poate de aceea era aşa cum nu-l pot uita că a fost. În lumea noastră, unde băiatul de cincisprezece ani are grijă de carieră şi mijloace pentru a o face, acest tînăr student era încă de o superioară şi emoţionantă nevinovăţie, castitate a sufletului. Privea cu ochii lui de viorea, umezi ca de rouă, prin care trecea un aur ca al razelor, privea uimit la zbuciumul oamenilor, şi în pardesiul supţire care-i acoperia pieptul atins se primbla ca într-o nebiruită zale de arhanghel. Era aşa de nou în vieaţă, adecă în durere, încît, cum nu credea în răutate, în minciună, nu putea să creadă în boală, pe care specialistul găsise că e lucru omenesc şi folositor să i-o schiţeze. Profesor la o şcoală de fete, era desigur între toate domnişoara cea mai naivă, şi, cînd i s-a părut că iubeşte în adevăr şi adînc pe una din colegele sale de învăţămînt, a uitat că şi bărbaţii au nevoie de o altă zestre decît a inteligenţei şi a talentului, şi, neavînd măcar, pe lîngă dînsa, vigoare şi frumuseţe, a vorbit limpede ca un om singur că va culege floarea spre care a întins mîna. Răspins, a simţit întîiaşi dată poate, că sunt răni mai adînci decît acelea din care pornesc junghiurile cărnii.

Din asemenea momente, unii se fac oameni, hotărîţi, strînşi în curele, cuprinşi în zale, ţiind armă împotriva armei. El nu era dintre aceştia. Şi mai departe, înghiţindu-şi lacrimile, s-a dus pe drumul vieţii, aspru şi pătat de sînge, ca pe cărările de argint al lunii *. A făcut ce i s-a cerut, a primit ce i s-a dat ; ba chiar s-a mlădiat cum i s-a impus de mâni binefăcătoare, care ştiu să şi stăpînească. Dacă lumea-l vrea filosof, va fi ; va fi învăţat, dacă aceasta e dorinţa stăpînilor soartei sale... Şi, după ce a fost aşa de cuminte, cu ce mirare dureroasă va fi văzut prăpastia care i se deschidea înainte şi în care, cu oarecare tristeţă de mustrare în zîmbetul tinereţei sale fără vinovăţie, a lunecat !

Păcat de dînsul, pentru toate celelalte, dar înainte de toate pentru aceasta : pentru că aducea între oameni ceva care se ţine de o lume înaltă şi mai curată decît a noastră, unde minţi senine şi reci zîmbesc de o cerească bucurie fără sfîrşit !

1913

* În textul de bază evidentă greşală : „cărările de argint ale *lumii* (N. ed.).

Locotenentul C. Panait, căzut la Turtucaia, era unul din acei elevi ai colonelului Sturdza cari văd în armată o înaltă şcoală a datoriilor de om şi cetăţean.

Învăţăturile pe care le trăsese din lecturile lui şi din practica făcută la şcoala de energie din Mănăstirea Dealului le-a cuprins într-o carte care, ca mai tot ce se scrie la noi pentru a exprima serioase şi adînci convingeri, a trecut nebăgată în seamă. Cu acest tînăr ofiţer, România pierde şi pe unul din cei mai devotaţi educatori din generaţia nouă.

•

A murit şi un capel-maestru. „Neamţul" Otto Pursch a fost pîrît deseori de mulţi pentru numele său. Moartea pe cîmpul de luptă a fost singura-i dezvinovăţire.

•

Locotenentul de artilerie Tutunaru era însăşi icoana frumuseţii bărbăteşti. L-am văzut de mai multe ori la Vălenii-de-Munte, unde regimentul lui

își avea garnizoana. Modest și prevenitor, el era o podoabă a vieții sociale.

A fost ucis în ultimele lupte.

•

Desigur ofițerul Ioan Moțet a fost unul dintre cei dintîi și dintre neclintiții prieteni ai noștri. I-a ajuns sărăcia și cinstea lui. Ca dînsul sunt puțini, și cu înduioșare ne vom gîndi totdeauna la acela care de acum înainte ne lipsește și el.

•

Într-o foaie un prieten plînge cu duioșie pe locotenentul Gheorghe Haneș.

Era în adevăr un mîndru ofițer, amorezat de cariera sa. Cu temperament de scriitor, el a hrănit talentul său cu o cetire bogată și aleasă. Partea morală a rostului unui militar îl interesa în deosebi, și lucrările lui erau menite nu numai să facă între civili un mai puternic curent pentru armată, dar să crească și virtuțile acesteia. Dorea din suflet ceasul cel mare, care trebuia să ceară și sacrificiul lui.

•

Gheorghe Skarlet, avocatul din Iași, care a fost bucuros să moară pentru România ca ofițer în rezervă, era un nemulțămit și un nerăbdător. Firea lui aprinsă îl împiedeca să caute cu liniște un drum de îndreptare pe care să nu-l părăsească niciodată.

Dar n-a fost în viața lui de publicist politic o singură ușă la care să nu fi bătut cînd credea că ea închide o speranță de mai bine.

•

În retragerea de la Jiu, generalul Dragalina a încheiat sforţările sale supraumane vărsîndu-şi sîngele pentru ţara şi neamul său.

Acest bănăţean, rudă a profesorului care ne-a dat singura istorie a Banatului Severinului, acest urmaş de grăniceri, ostaşi din neam în neam, lupta pînă în clipa cînd rana l-a scos din rînduri pentru ceea ce alţii cunosc abstract, iar el vedea aievea ca scop apropiat : liberarea robilor din însăşi semînţia sa.

•

Încă unul a căzut dintre acei cari trebuiau să trăiască. Mihai Săulescu avea printre versurile lui atîtea care erau de cea mai bună ţesătură. Să fi avut tot aşa puţin caracter ca alţii, azi, în locul ranei de la piept, ar avea insignele devotamentului său pentru... sănătatea şi vieaţa proprie.

O, dacă acei ce se duc n-ar fi lăsat pe toţi cei ce rămîn !

•

Se anunţă moartea pe cîmpul de luptă a lui Petre Cinta, ajutor de primar la Ploieşti. Bărbat frumos şi voinic, de o afabilitate deosebită, el îşi crease o situaţie socială cum o au numai puţini. Prins în luptele de partid, el a ştiut să se ţie departe de acea atmosferă de intrigi, clevetiri şi răzbunări, de care ele sunt prea mult încunjurate. Era în

adevăr consilierul comunal pentru toţi şi nu numai pentru tovarăşii săi de organizaţie *.

Toată lumea, preţuind eroismul căruia i-a căzut victimă, va regreta adînc pierderea lui.

•

Moartea tînărului economist Mihail Coşoiu.

Făcuse serioase studii la München şi publicase lucrări în care se observaseră frumoase calităţi de judecată dreaptă şi de simţ practic în tratarea problemelor.

Am putut aprecia cunoştinţele lui şi marea modestie care-l deosebeau cu prilejul unui concurs pentru catedra de Istoria Comerţului la Academia Comercială din Bucureşti.

1916

* În ediţia de bază *organizare* (N. ed.).

Cel ce nu se poate odihni: Mihai Viteazul

„În lume, deasupra şi dedesupt, sunt multe lucruri pe care nu le cunoaştem", a zis cel mai mare din poeţii lumii. Şi nu odată întîmplările vieţii aduc în minte aceste cuvinte grele de taină.

Sunt trei sute cincisprezece ani de cînd cel mai aprig la luptă şi mai norocos la biruinţă dintre Voevozii noştri, Mihai-Vodă Viteazul, a pierit de arma soldaţilor străini cari luptaseră alături cu dînsul în tabăra de la Turda. Trupul, batjocurit, s-a frămîntat, necunoscut, în ţărîna cîmpului de care astăzi este nedespărţit. O inscripţie de insultă poftea, o bucată de vreme, pe trecător să-şi lase murdăriile pe rămăşiţele, neiertate nici, acolo, ale Valahului.

Iar capul lui, acel cap mîndru şi fioros cap, a fost furat de o femeie şi de un credincios al Voevodului ca să afle loc de îngropare lîngă rămăşiţele părintelui lui, la Mănăstirea din Deal *, deasupra Tîrgovişteî.

De atunci mortul acela de la Turda nu se poate odihni.

Ca vechiul Carol cel Mare, invocat veacuri întregi de oricine dorea liniştea şi ordinea, ca Frederic

* Cunoscută sub numele Mănăstirea Dealului (N. ed.)

Barbă Roşie, viu pentru aceia cari doreau să înceapă iarăşi marile isprăvi de vitejie, ca Matiaş Craiul şi regle Eduard al Angliei, ale căror nume iubite erau legate de oricine rîvnea către dreptate, astfel Mihai străbunul a fost necontenit legat de orice avînt al nostru pentru desrobirea neamului, către adunarea laolaltă şi legarea pentru totdeauna a fărîmelor trupului nostru naţional. Biruinţa lui lumina dintr-un trecut tot mai depărtat, şi noi o vedeam într-un tot mai apropiat viitor. De la cîntecele învăţate la şcoală pînă la cel dintâi fior spre fapta eroică a tinereţei, pînă la cugetările temeinice ale bărbatului, ale cetăţeanului cu privire la viitorul neamului şi pînă la părerile de rău ale moşneagului că el va trece de pe pămînt fără ca lucrul cel mare să se fi întîmplat, el a fost tovarăşul nostru, generaţie după generaţie. Uneori ne-a zîmbit de speranţă, alte ori a încruntat asupra noastră sprîncenele lui grozave, totdeauna ne-a arătat cu dreapta lui, pe care am făcut-o de bronz, drumul către sfintele noastre locuri, către moaştele sfinte ale sale.

Şi chipul neasămănatului erou şi al mucenicului celui mai glorios a fost, veacuri întregi, pe locurile unde luptase, domnise şi sîngerase, singura mîngîiere a robilor.

Copilul de şcoală, opincarul vallah despreţuit, hulit şi arătat cu degetul, se oprea îngîndurat asupra paginii din cartea de istorie în limba străină în care era vorba de hoţul Mihai care a venit şi a adus foc şi pradă pe plaiurile ardelene umbrite pînă atunci, firește, de zîna dreptăţii.

Îl simţea undeva văzînd, pîndind, pregătindu-se.

Popa de sat, socotit ca un simplu iobag al moşiei străine, bietul dascăl dînd puţina lui învăţătură prin şuri şi bordeie, se pierdeau uneori în mijlocul slujbei, în mijlocul lecţiei, la gîndul că au fost vremuri mai bune, cînd sabia românească făgăduia altă lege şi altă dreptate, şi graiul lor era îndemnat să amintească numele cel oprit, în pomelnicul sufletelor ori în povestea trecutului.

Şi obositul, flămîndul plugar, care tăia brazdă pentru hrana altora, vedea la capătul silinţelor sale, cînd sudori de sînge-i broboneau fruntea, un tovarăş, ascuns stăpînilor, care cu vechea lui sabie pătată de sînge tăia alături brazda lui, adîncă brazdă, ca pentru veacuri, în care arunca din belşug sămînţa luptei, sămînţa morţii, sămînţa răzbunării. Şi capul cel tăiat cu barda duşmanului, chivotul acela sfînt al celor mai mari gînduri româneşti, nu se suferea încunjurat de umeda cenuşă putredă a morţilor. Îl arunca pămîntul. cum aruncă, se spune, rămăşiţa acelora cari au de făcut o mărturisire, de cerut o pedeapsă, de săvîrşit pe lume o răsplătire. Ieşea din mormîntul Voevozilor ca să-l vedem, ca să ne aducem aminte de dînsul şi pare că în acele adîncimi grozave ale ochilor se aprindeau lumini, ca de dorinţa de a ne vedea şi el pe noi, de a ne chibzui şi cîntări, de a-şi da sama ce suntem în stare a face.

Cînd, pe la 1840, s-au făcut lucrări la Dealu, tidva de fildeş lucie, avînd urmele rouăi de sînge, a răsărit deasupra pămîntului mormintelor, tocmai în clipa cînd se zbătea o conştiinţă de nemulţămire şi de avînt în sufletele tuturora, cînd toţi simţeau nevoia libertăţii şi a unirii, cînd cele dintâi glasuri

binecuvîntate ale poeţilor se ridicau spre ideal. Şi mortul cel mare a vrăjit pînă la el pe un biet Domn de vasalitate, pe Gheorghe Bibescu, care din porunca lui a pus pe umeri hlamida şi a înfipt pe capul său frumos cuşma triumfurilor ardelene.

De atunci el a stat în razele soarelui, căţînd parcă să prindă cît mai mult din vieaţa lor. Cine dintre noi nu l-a văzut şi n-a simţit în el fiorul sufletului său ?

Odată — nu voi uita ziua aceea —, la un parastas pentru dînsul, capul fără odihnă a trecut, pe o bucată de purpură, între ostaşi. Şi ofiţerul care comanda a avut viziunea unui Domn viu, unui Domn adevărat, unui Domn poruncitor şi, scoţînd sabia din teacă, a poruncit oamenilor săi „onor la Rege", iar trîmbiţele sunau de gloria viitorului.

Am voit, dintr-un superior simţ de pietate, să-i săpăm un mormînt. Neodihna lui obosea inactivitatea noastră. Ministrul de războiu, N. Filipescu, a dat cîteva mii de lei şi talentul sculptorului Storck a făcut un splendid mausoleu de marmură, întru toate după vechea datină, purtînd pe margeni însemnarea tuturor luptelor lui şi la mijloc asigurarea că el stă aici „aşteptînd îndeplinirea Scripturilor". Candelabrul de bronz aştepta numai să se aprindă lumina într-însul.

Dar altă lumină se cerea : lumina crudă care nimiceşte sate şi oraşe, care mistuie ceea ce a fost pentru ceea ce trebuie să fie. De atîtea ori s-a hotărît ziua punerii în mormînt, care trebuia să fie solemnă, şi de atîtea ori ceva neprevăzut a stat la mijloc, şi nu s-a putut.

Odată campania din 1913, ori consideraţii pentru alianţa care dăinuia încă, pe urmă doliul pentru moartea celui dintâiu Rege, în sfîrşit, doi ani întregi, aşteptarea ceasului nostru, a ceasului său. Căci El nu voia liniştea, nu voia odihna, nu voia uitarea poruncii sale.

Şi azi, s-au împlinit Scripturile. În Mănăstirea Dealului aşteaptă cineva. [...[

1916

Moartea generalului Dragalina

Generalul care a apărat cu mintea lui de cugetător, cu energia lui de soldat şi cu calda lui inimă de bănăţean, Oltenia, nu mai este. În durerile rănilor sale, ciuntit de un braţ, el şi-a dat nobilul suflet lui Dumnezeu, în dreptatea căruia faţă de neamurile bune şi nenorocite ca al lui a crezut.

Astăzi Bucureştii văd trecînd convoiul aceluia care în zvonul uşuratec de ieri al marelui oraş era unul din muncitorii cei mai harnici şi mai bucuroşi pentru binele Patriei şi pentru izbăvirea neamului. Cu pietate fiecare va privi ultimul lui drum între noi. Căci lacrămile, le-am isprăvit.

Dar mîne, cînd Banatul lui părintesc va fi carne din trupul României biruitoare, cînd colo departe-n Caransebeş va flutura steagul sub care el şi-a vărsat sîngele, vom ridica pe locul unde el a fost dăruit neamului statuie de bronz întru pomenirea curatei figuri de erou care se ascunde acum vederilor noastre.

1917

Ioan Grămadă

Ofiţerul bucovinean Ioan Grămadă, care a murit luptînd eroic, era un om frumos şi zdravăn, pe care natura-l împodobise cu o minte aleasă. Poate între toţi tinerii din ţărişoara lui nu era unul care să-l întreacă.

Bun cunoscător al trecutului naţiei sale, el era şi un scriitor de chemare, ştiind să dea vieaţă prin farmecul formei bogatului material pe care-l aduna răbdător. Articolele lui, strînse, mi se pare, şi într-o broşură, despre închinarea Bucovinei către Austria şi despre nunta Domniţei Ruxanda a lui Vasile Lupu arată toate însuşirile unui istoric de talent deosebit.

Pentru doctoratul său la Viena pregătise o întinsă lucrare despre români la asediul din 1683 al acestei cetăţi, care va rămînea neisprăvită şi poate se va pierde.

Vorbind frumos şi cu căldură, era un profesor ascultat şi iubit.

Ce era în inima lui, — ori la ce l-ar fi silit vieaţa, — a dovedit prin moartea sa de viteaz.

1917

Alexandru Tenie

Aflu din ziare moartea lui Alexandru Tenie, institutor. Şi ziarele, fără osebire, spun ce om bun a fost şi ce milos, ce gata de ajutor, cu cîtă tragere de inimă se înfăţişa la lucru de cîte ori o durere omenească se cerea sprijinită şi mîngîiată. Ele arată şi de ce a murit, harnicul dascăl din Iaşi, iubit de toată lumea : a muncit în spitale, în mijlocul bolnavilor şi al răniţilor, la căpătîiul celor ce mureau, ca şi acel medic de treizeci şi patru de ani, Brumă, pe care tot acum l-au dus la mormînt, ca şi acel Colceag, cîntăreţul modest, îngrijitor al aceloraşi averi ale ţării.

„De la începutul războiului", scrie „Mişcarea", „a fost mobilizat" — avea patruzeci şi nouă de ani — „la spitalul de răniţi de la Şcoala Normală de fete, unde cu o activitate neîntrecută şi-a îndeplinit cu sfinţenie datoria". Iar acela care-l pomeneşte în „Evenimentul" ştie că „din Tătăraşi", unde locuia, departe, în margine, „mergea regulat la lecţiile de la Şcoala de adulţi şi adulte de lîngă Regie", — în cealaltă margine.

„Distanţa o făcea pe jos şi răsplata materială de un leu pe lecţie cele mai adeseaori o dădea elevilor săraci".

Cineva care i-a fost şcolar mai vorbea cu evlavie de dînsul, de institutorul sfios şi devotat din Dorohoi, deşi, din anii de şcoală primară, trecuse la atîţia profesori mai mari, — pe cari poate i-a uitat, căci nu-i fuseseră modele de vieaţă şi dascăli ai inimii lui.

De cînd mă port şi eu prin Iaşul acesta, am auzit de multă lume. Am auzit şi de cîţiva oameni de un merit deosebit, de atîţia alţii cari sunt ori au fost oameni de treabă în cel mai corect înţeles al cuvîntului.

Ştiu binişor şi pe cine s-a amestecat cît de puţin în vieaţa politică a acestui oraş, vorbind la întruniri, agitînd la alegeri, rostindu-şi părerea prin gazete, făcîndu-se cunoscut şi preţuit în mijlocul acestor sterpe frămîntări în care atîţia şi-au mîncat toată vieaţa. De Tenie însă n-am auzit, deşi făcea drumul de la un capăt al oraşului pînă la altul pentru un franc ceasul şi avea acasă patru guri de hrănit — nici n-aş fi crezut că trăieşte aici.

Şi totuşi eu l-am cunoscut pe Tenie. Eram tovarăşi de şcoală şi de clasă acum treizeci şi mai bine de ani, cînd era pe lume ceva mai mult idealism şi decît a putut să ne dea grozăvia aceasta a războiului. [...] Cel care s-a ridicat de pe patul murinzilor ca să meargă acasă pentru ca şi el să-şi ispăşească „lunga şi greaua suferinţă", rămăsese credincios şi el acestei religii de tinereţă.

Şi pentru altceva încă.

Ne întîlneam acolo, la Liceul din Iaşi, băieţi şi mai bogaţi şi mai săraci. Dar Tenie era cel mai sărac. Sărac în haina lui proastă şi peticită, dar curată, sărac în încălţăminte şi acoperişul capului, sărac în cartea cumpărată de mîna a treia şi a patra,

sărac însă chiar în făptura lui fizică de biet tînăr bălan, slab, cu părul lung, umed şi rar, pleşuv înainte de vreme, împuţinat şi îmbătrînit de sărăcie înainte de douăzeci de ani. Şi de aceea poate a fost el un om aşa de bun şi a căutat pe săracii ca dînsul pentru a-i alina şi mîngîia.

Învăţa binişor, cît îl îngăduia sănătatea şi mijloacele lui. Ştia curăţel totdeauna. Se pricepea la matematică şi la altele. Era însă, în stîngăcia lui de vorbire, un cuvînt pe care nu-l putea rosti : scepticism. Şi acuma-l aud cum se trudea cu dînsul. Se vedea că pentru vieaţă aşa ceva nu-i trebuie, că şi-a făcut provizia lui de credinţă. Cu dînsa a murit, fericit printr-însa, soldat sărac al devotamentului, jertfindu-se pînă la capăt pentru bieţii săracii lui.

Şi totuşi, orice am vedea şi am auzi, trebuie să fie ceva mare în zilele acestea, de vreme ce despre un om aşa de ascuns, de necunoscut ca dînsul se cere ca toţi să vorbim respectuos pentru că a fost bun, a iubit pe fraţii săi şi a murit servindu-i.

1917

Eugen Cocută

Nu l-am putut scăpa pe ofiţerul care n-a cunoscut în timp de cinci luni fiinţa sa însăşi pentru a fi al tuturora : sfătuitor, lecuitor, mângîietor, frate bun al soldaţilor săi. Deşi se credeà cu tărie în vindecarea lui, Eugen Cocută a murit ieri dimineaţă, după o săptămînă de luptă cu grozava boală care ne pustieşte.

Altădată cine dintre noi va ajunge la liman va putea povesti ce a fost vieaţa acestui om în care nu era nimic decât bunătate, cea mai curată, mai activă şi mai binefăcătoare bunătate. Îl va înfăţişa căutînd zi de zi prin focul duşmanului şi prin furia bolii să asigure sănătatea celor cari fuseseră daţi în sama lui şi pentru cari s-a jertfit. Îşi prevedea moartea. Acum patru zile refuza mîncarea. „Ce-mi trebue mie mîncare acolo unde mă duc eu acuma ?"

„Acolo" îl întovărăşeşte nesfîrşita noastră părere de rău pentru tot ce am pierdut într-însul şi nu se va mai găsi în altul. În singurătatea săracă şi tristă de la Vălenii-de-Munte acest tînăr farmacist mi-a fost mie însumi cel mai mare ajutor şi cea mai bună mîngîiere. Lacrămile lui au curs alături de ale mele în clipa celor mai mari dureri. Sunt lucruri care nu se uită niciodată. Icoana întreagă a celui ce a murit

azi pentru ajutorul celor mici şi părăsiţi o primesc în inima mea, de unde nimic nu va putea-o smulge.

Vor mai fi cari vor zice aşa cînd vor auzi că aşa de răpede şi de trist s-a stins vieaţa, aşa de mult însufleţită de credinţa noastră morală şi socială, a sublocotenentului Eugen Cocută.

1917

Întregul neam românesc pierde în aceste zile grele pe un om care era printre acele puţine indiscutabile glorii ale lui.

Gheorghe Coşbuc a închis ochii la Bucureşti.

Sufletul adînc şi tăcut s-a sfărmat de necuprinsa durere a românului şi a fiului locurilor unde s-a născut.

Cel ce a cîntat toate vitejiile neamului, de la Gelu al legendei pînă la dorobanţii din 77, moare fără să fi văzut cu ochii supt steag pe aceia cari au onorat din nou sfîntul drapel al ţării.

Să lăsăm ca asupra frunţii lui palide, acum liniştite, să cadă o umbră mîngîietoare a depărtatului tricolor nevăzut.

1918

În momentul cînd dădeam la tipar vestea morţii lui Coşbuc, aflăm aceea, fulgerătoare, a morţii lui Delavrancea.

Cînd cea mai duioasă coardă a poeziei româneşti se rupe, amuţeşte glasul cel mai zguduitor de suflete.

Nu e nevoie să spunem ce l-a ucis.

El moare ca ostaşul căruia în mîni i s-a frînt arma.

Ori, printr-o fatalitate sălbatecă, suntem osîndiţi şi la mutilarea noastră sufletească ?

1918

Care a fost ultimul cîntec al lui Coşbuc, ultima operă asupra căreia s-a oprit în nopţile de trudă care i-au pregătit şi grăbit sfîrşitul, — poate nu vom şti niciodată. Acest tăcut ţăran, cu sufletul închis chiar pentru cei mai de aproape ai lui, această discretă şi sfioasă natură de sătean căruia nu-i place a împărtăşi nimănui ce se petrece în „sfînta sfintelor", în intimitatea sacră a sufletului său, va trece ducînd cu dînsul, între atîtea alte taine, şi aceasta.

Dar ştim care au fost ultimele cuvinte pe care le-a rostit în public oratorul tuturor nuanţelor şi fineţelor, acela de pe buzele căruia nu se desfăcea nici un cuvînt care să n-aibă ca o mireasmă nouă, acela înaintea sicriului căruia, în marea lui nenorocire, îngreuiată prin această nouă lovitură, se descopere azi un neam întreg.

Nu a fost discursul la reforme. Acum cînd el nu mai e în vieaţă, cînd anume adevăruri se pot spune fără ca sufletul lui să sufere — şi de aceea, o vieaţă întreagă, în treizeci de ani încheiaţi cît l-am cunoscut, nici nu le-am spus —, putem arăta de ce acele frumoase fraze nu şi-au luat avîntul care ar fi înduioşat şi cucerit.

Membru al partidului conservator, pentru că — şi aceasta trebuie s-o spunem — în partidul liberal de pe vremuri inteligenţa lui superioară şi suprema lui virtuozitate oratorică nu puteau găsi altă întrebuinţare decît aceea de gazetar de poruncealâ, fie şi sub un şef ca G. Cantacuzino, la „Voinţa Naţională", fiul de ţăran din Delea-Veche trebuia să aducă laude unui proiect care fusese smuls interesului egoist al marii proprietăţi şi, mai mult decît atîta, să facă cea mai largă parte acelora chiar cari, în coaliţia din 1917, o reprezentau mai legitim, desigur, dar evident, şi mai puţin generos.

A simţit deci nevoie să se îndreptăţească pe sine însuşi înainte de a îndreptăţi pe alţii. A făcut — jenat şi jenant — istoria carierii sale. O grea carieră pe care desigur, cu experienţa unei vieţi întregi, ar fi vrut-o, acum, altfel. Se va fi închipuit vorbind mulţimilor sale, săracilor şi hamicilor acestui pămînt, ostaşilor şi mucenicilor, fraţilor săi de sînge de cari-l despărţise soarta, pentru ca din cuvîntul lui minunat să se desfacă toată povestea suferinţii lor, toată siguranţa dreptului lor, toată chemarea lor de viitor. În locul aplauzelor pe care le dau mînile albe, supţiri cînd cineva bate în struna nevoilor celor de sus, i se va fi părut că aude ridicîndu-se din adîncurile norodului zguduit şi aprins de rostul lui acel glas care nu se poate asămăna în înfricoşatul său vuiet decît cu al mării cînd sare la asaltul stîncilor. Cine ştie ?. Poate şi el ca şi alţii din osul lui ar fi fost, la vremi hotărîtoare, un conducător de oameni, din robia Egipetului în Ţara Făgăduinţii, şi aceasta cu vorba lui, dar şi cu dreptatea lor.

Şi acum să cînte şi să descînte milostenia boierilor şi să-i dea ca sprijin, nu numai vorba lui aşa de

tare, dar vieaţa lui pe care nu ştiuse a şi-o face tot aşa de tare, — şi o simţea. În acel moment mai mult ca oricînd.

Au trecut însă luni de zile. Victoria care se pregătea atunci, pe care toţi o credeam sigură, n-a fost decît o mare jertfă, o mare cinste — şi atît. Ce vremi grele au venit după ce dădusem tot ce un neam poate da, şi nimeni mai mult decît sătenii, fraţii lui ! Dezerţiunea aliaţilor celor mai de aproape, izolarea, împresurarea, momentul suprem al hotărîrii care nu putea duce nici măcar la păstrarea celor ce le avusem.

Un general, un general biruitor a venit la putere, * şi în Parlament, într-o şedinţă neuitată, la 19 Februar, cel însărcinat de dînsul a venit să ne spuie că ţara se va sfîşia.

Atunci Delavrancea a rostit ultimul său discurs. Desigur cel mai sguduitor. Nu mai erau nici consideraţii de partid, nici interese de clasă. N-avea de apărat o tagmă de români contra altora. Ci în glasul lui tremura numai durerea fără margeni a unei ţări prin care trece fierul despoierilor şi al cării trup întreg se strînge într-un ultim spasm de apărare, înăbuşindu-şi strigătul care nu trebuie să se audă.

Vă închipuiţi ce a spus. Ce ar fi spus un ostaş de la Mărăşeşti dacă i-ar fi fost dat să aibă dumnezeiescul lui dar... O formulă mi-a rămas însă în minte : se clinteşte azi hotarul pe care de la Neagoe Basarab pînă astăzi nimeni nu l-a atins.

---

* Se referă la guvernul condus de generalul Alexandru Averescu care a funcţionat între 29 ianuarie/11 februarie pînă în 5/18 martie 1918 (N. ed.)

A doua zi s-a găsit cine să rîdă de aceste cuvinte, al căror adevăr scormonise toate fibrele sufletelor noastre.

Şi, azi, cînd sufletul lui poartă mărturie aiurea despre suferinţele poporului care l-a născut, am vrut să amintesc, cît lacrimile pentru el curg încă, această apărare a dreptului nostru în cel mai frumos discurs al lui, — care a fost şi cel mai sincer.

1918

Cu sufletul marelui poet care s-a stins la Bucureşti de o boală veche şi de dureri nouă, nu s-au prea ocupat ziarele de acolo, care au atîtea alte lucruri de comunicat cetitorilor obişnuiţi şi entuziaştilor clienţi pe cari şi i-au cîştigat în Moldova.

Dar totuşi cineva, un scriitor şi el, din cei mai noi, pare a fi voit să furişeze, în cele cîteva linii de necrolog, o bănuială cu privire la felul cum feciorul popei din Năsăud ar fi privit şi apreciat evenimentele grozave al căror teatru sîngerat a fost ţara noastră. De aici nu putem şti ce a spus Coşbuc cui îl întîlnea pe stradă şi-i vorbea fără să fie întrebat asupra unor lucruri pe care el avea motive — de temperament şi altele — să nu le comunice nimănui.

Dar altceva putem şti. Un om nu se judecă după chiar o vorbă de nerăbdare, de nemulţămire care i-ar fi scăpat într-un moment oarecare supt presiunea unor evenimente capabile să turbure şi minţile cele mai sigure de sine, să facă a devia o clipă şi convingerile cele mai bine întemeiate şi mai statornice. Ci judecata cea dreaptă se poate dobîndi numai după dovezile pe care le dă el în momente decisive sau în lucrări îndelung chibzuite despre ce se găseşte

în adîncul cugetului său. La Coşbuc, cel tăcut şi închis în sine, cel despreţuitor de conversaţii zadarnice şi aplecat mai mult la discuţii cu privire la atîtea probleme de limbă, de literatură, ori chiar de o natură specială care se părea cu totul străină de preocupaţiile unui poet, nu se poate afla acel crez complet, expus în siguri termeni de abstracţie filosofică, pe care-l poţi găsi şi fixa la oameni necontenit amestecaţi în politica militantă sau deprinşi, siliţi a-i analiza problemele.

Dar altceva ne poate lumina asupra gîndului acestui om de socoteli încete şi adînci : nota fundamentală a scrisului său întreg, aceea care domină toate amintirile de lectură, toate influenţele străine, amestecate şi contopite într-însul. Şi omul care va izbuti, din străbaterea acestei opere cu aparenţa variată, să culeagă ceva care nu s-ar potrivi cu sîngele lui, cu locul lui de naştere, cu anii lui de lucru de la „Tribuna" cea mare din zilele de luptă, cu tovărăşiile lui de acolo, cu spectacolul din acel ceas al dezvoltării ideii româneşti, cu pribegia lui printre noi, — acela, dar numai acela, ar cuteza să rupă, fie şi prin simple insinuări, din solidaritatea morală a neamului său în supremă suferinţă pe cel mai mare din poeţii de energie luptătoare al românimii întregi.

1918

Theodor Aman: la pomenirea lui

În zilele acestea de supreme încordări şi de suferinţe cum de mult nu le-am avut, pregătind supreme bucurii, cum de veacuri nu le-a mai avut acest neam, se serba într-un colţ de ţară, în Craiova, amintirea pictorului Aman.

Fără această hotărîre mult aşteptată, fără această sacră ridicare de steaguri, această serbare nu şi-ar fi avut mediul. În adevăr, arta de azi, complicată, dorită de senzaţii nouă, iscoditoare de procedee tehnice încă inedite, — mergînd pînă la grandomania şarlatană şi pînă la barbaria brutală, — n-are multă evlavie pentru acest înaintaş. Aman n-a fost nici un virtuos al desemnului, nici un original al colorii, tablourile lui fiind sure şi şterse —, nici un om de îndrăzneaţă concepţie. Fiul negustorului grec din Craiova şi al femeii care pare a-i fi dat ea isteţimea şi idealismul a fost un sîrguincios şcolar al maeştrilor săi din apus, un onorabil absolvent al bunei educaţii artistice primite şi... şi un bun şi mare patriot cu mijloacele artei sale.

A revenit în ţară, cu un idealism legat de nevoile însesi ale ei. Dorea să facă a se cunoaşte, a se păstra în formele nemuritoare ale artei tot ce cuprindea România în prezent, tot ce-şi putea aminti în trecut.

Îi era drag de faţa oamenilor, de veşmîntul lor, el însuşi operă de artă, de datinile de la ţară şi de felul de vieaţă, încă patriarhal, de la oraşe, de luptele Voevozilor şi de triumfurile lor. Şi în tablouri, în aqua-forte, în schiţe el le-a prins pe toate aşa de răbdător şi de statornic, o vieaţă întreagă, fie şi fără vreo recunoaştere şi răsplată, încît a trebuit casa lui întreagă — azi, un muzeu — ca să-i cuprindă opera.

Şi de aceea e bine să-l sărbătorim astăzi, cînd micile pîraie ale vieţii de specialitate se varsă toate cu avînt, cu sete, în rîul cel mare al vieţii naţionale.

Un gînd bun, români, pentru acela care a pus pe pînză, inspirat de melancolia poeziei a Bolintineanului, „ultima noapte a lui Mihai Viteazul", — dincolo de care astăzi pentru noi se luminează zorile.

1919

La înmormîntarea poetului Al. Vlahuță

Cînd ai ținut, prietene, frate, cum îți plăcea să ne spui acum treizeci de ani, și celor mai tineri dintre noi, cînd ai ținut ca orice curiozitate să fie departe de patul suferinții tale, orice iubire chiar să fie cruțată de a suferi împreună cu tine, cînd ai interzis zădărnicia pompelor și trufia goală a oficialității la ultimele îngrijiri ce putem da ființei tale pămînteşti, n-ai putut gîndi să ne împiedeci pe cei cari nu te-am văzut de mult și cari nu te vom mai vedea niciodată de a-ți spune un ultim cuvînt. [1] Un ultim cuvînt ție, celui ce ai fost om ca noi, supus mizeriilor noastre, pe care, viteaz ca un ostaș de rasă, din vremurile eroilor cari-ți erau dragi și pe cari-i cîntai în cei din urmă ani ai vieții tale, le-ai biruit, senin, rîzînd de cine te putea răpune, dar învinge nu, și în ceasul cînd vîntul morții rupe pînza steagului, dar vulturul suliței nu-l poate apleca.

Dar ție celui care ai fost mai mult ca gloata omenească, care te-ai ridicat cît de sus poate un suflet nobil și mare, în avîntul suprem al inspirației, ție celui a cărui divină putere creatoare s-a coborît pe vecie în pagini care un pot muri, ție îți vom vorbi adesea, mult, duios, cu drag, în adîncul, unde încap

toţi morţii iubiţi, al sufletelor noastre înseşi, — temple ale iubirilor răpite şi ale prieteniilor ce s-au dus.

Îţi vom vorbi, ne vom mărturisi ţie, ne vom sfătui cu tine, vom aştepta mîngîierea şi vom primi judecata ta. În acest suprem adăpost pe care şi-l vor transmite generaţiile pe rînd pentru vieaţa vie a sufletului tău, tu nu vei mai trece prin durerile pămîntului din care noi nu venim, dar spre care soarta ne apleacă pînă ne confundăm cu dînsul.

Şi de aceea să-ţi vorbim ţie, cel din ţărînă, care ai pătimit de osîndele ei, să-ţi vorbim de cele din urmă prin care ai trecut pentru ca, la capătul lor, inima din tine să se rupă.

Te văd despărţit de vremea ta, pe rînd despoiat de prietenia celor dragi ţie, te văd izolat în mijlocul unei lumi pretenţioase, pline de sgomote bizare, care, în delicateţa ta superioară, te sperie, făcînd ca tot mai mult să cauţi un colţ de ţară blîndă şi bună unde să te întovărăşeşti cu natura care n-are pretenţii şi rămîne tot aceeaşi.

Te văd prins de furtuna cumplitului război, fugar, cu toate cele scumpe rămase în urma ta, bătînd drumurile nenorocirii în car cu boi, între săteni înspăimîntaţi şi ostaşi fără putere să se mai lupte ; te văd cărunt, obosit, sfărîmat luînd parte, cu o ascunsă mulţămire în suflet că n-ai fost fericit în mijlocul nenorocirii altora, la mucenicia neamului tău.

Te văd în odăiţa pusă la îndemînă de un preţuitor, în Iaşul [2] îmbulzit de o mulţime care nu te înţelege şi pe care nu vrei s-o înţelegi, te văd bolnav, aproape murind, avînd o singură durere : că nu poţi vedea biruinţa în care crezi. Te văd aducînd solia apropiatei liberări, îndată, peste o lună, între-

zărind cu atîta timp înainte izbăvirea care era să încunjure de lumină apusul tău însuţi.

Te văd lăcrămînd pe ruinele micii tale averi, a scumpelor tale odoare, te văd din nou iarăşi pribeag, cînd paşii altora se opreau la un prag mult dorit.

Te vedem acum aşa cum eşti, — peste tot ce-ţi poate da vremea mai rău, peste tot ce ţi-am putea da noi mai bun. Şi, cînd ne vom întoarce după împlinirea supremei datorii faţă de acest lăcaş al nemuririi tale, ceea ce ne va usca lacrămile va fi partea din tine pe care am furat-o în sufletul nostru şi de care nimic nu ne va mai despărţi.

1919

Un suflet adînc (Al. Vlahuță)

Acei cari cunoșteau în Alexandru Vlahuță pe poetul de o artă sigură și mîndră, dînd, greu, lucruri de o formă neatacabilă, a căror răspundere părea că se declară gata a o înfrunta, peste orice schimbări de gust, deasupra veacurilor, aceia cărora le mîngîia sufletul proza de o cadențată armonie, ducînd în valul ei frumuseți îndelung socotite și primite numai la capătul celor mai îngrijite cercetări, toți cetitorii, din toate ținuturile românești, pe cari nu i-a dezlipit de dînsul triviala reclamă pentru bizarele lucruri, atît de inferioare, venite pe urma lui, nu l-au cunoscut totuși pe acela care cu atîta discreție iese din lume, închizînd cu grijă, cu frică, pare-că, ușa după dînsul. Omul, așa cum am avut norocul de a-l cunoaște, de cînd aveam nouăsprezece ani abia împliniți, fiind începător în ale scrisului, pînă acum, cînd generația mea trece în rîndul celor ce, fără a slăbi arma, privesc totuși moartea în față, omul era superior și acestei opere literare, de care, sunt sigur, vremurile se vor atinge pe rînd numai pentru a constata cît a fost de românească și cît a fost de umană în rezerva-i fără orgoliu, dar fără concesii. Era în acest om care nu voia să se comunice decît într-un cerc foarte restrîns și pe care părea

că-l sperie, că-l îngrozește, mai mult chiar decît îl desgustă, orice trivială apariție, orice îmbulzeală cutezătoare, o adevărată și neprețuită comoară, de care, zgîrcit al vistieriei sale celei mai dinlăuntru, scînteind la lumina razelor inspirației pentru a se pecetlui îndată, nu lăsa pe nimeni decît pe cei mai de aproape, și încă numai la ceasurile lui, să se apropie.

Dintr-o familie care-și trecea din generație în generație ca o misiune mistică, în legătură cu ceea ce natura cuprinde mai tăinuit și sufletul omenesc ascunde mai cu pază, el avea în figura lui brăzdată adînc, din tinereță încă, plină de umbra propriilor sale gînduri, în ochii de o așa de înțelegătoare lumină tainică, urmărind toate, dar răsfrîngînd numai izvorul ei neștiut, enigmatic, în glasul potolit, care părea că recitează litanii dintr-o carte pe care nimeni altul n-avea voie s-o deschidă, în sonoritatea religioasă a intonațiilor sale, ca și cînd fără poza, care-l scîrbea la alții, de la sine ființa-i toată se concentra într-o formulă fulgerător de justă, avea, zic, ceva ocult și sacru. Era în trupul mic, dar vînjos, ușor îndoit de povară, dar capabil totuși s-o sprijine, unul din templele marilor mistere.

N-a vorbit decît rare ori, în relație cu o chemare oficială de care-l legau nevoile vieții, înaintea unui auditoriu de școlari sau de săteni. Prieten al lui Delavrancea, care a făcut să vibreze, atingînd toate coardele, cu o măiestrie infinită, sufletele mai multor generații, tot așa de mult legat și de Caragiale, care-și expunea verva cuceritoare și gata să muște în prieten ca și în dușman oricărui rînd de ascultători vulgari, el desprețuia contactul acelora de cari nu se simțea legat prin ce poate avea mai bun natura omenească.

Însă în conversaţiile pe care nu le căuta, dar de care delicata lui sensibilitate, cald prietenoasă, avea o neapărată nevoie pînă şi în clipa din urmă, cînd, ironic, dar rezignat, şi-a plecat singur pleoapele, despărţindu-se de lume, se desfăcea o întreagă bogăţie de cunoştinţe onest adunate şi controlate necontenit, de observaţii originale asupra vieţii, de scînteieri uimitoare, care meritau a fi păstrate printre cele mai frumoase formule ale realităţilor celor mai importante. Întreaga orhestraţie a unei armonii intime, necontenit înnoite, împuternicite, înălţate se simţea în vigoarea ca şi în fineţea fiecărei note.

De ani de zile să-l fi cunoscut, şi totuşi revelaţiile se îngrămădeau ca să nu se mai repete altă dată, făcînd loc altor unde, tot aşa de puternice şi de curate.

Un capac de sicriu s-a lăsat acum peste acest tezaur răpit nouă pentru totdeauna, şi bulgării de ţărînă au căzut peste atîta vicaţă oprită brusc, în plină radiere, de legea căreia toţi îi suntem supuşi.

Ţara a pierdut, nu numai pe un mare scriitor, dar şi unul din cele mai adînci suflete ale neamului, iar, pentru vremea de azi, cel mai adînc.

1919

De la părinţii cari nu-l vor putea uita niciodată primesc o cărticică de amintire, publicată de cineva care l-a cunoscut şi iubit, pentru a se şti ce a fost în sufletul tînăr, aşa de curînd dispărut, al caporalului aviator Ioan Nicolae Romanescu, mort, în mijlocul chiar al aerului pe care-l stăpînea, de nimicitoarea explozie a unui obuz, — fulgerat şi ars în plin sbor şi încredere biruitoare.

Tînărul de douăzeci şi patru de ani era un student al Universităţii noastre, şi războiul l-a chemat la sine prin puterea ineluctabilei datorii. S-a bucurat, s-a îmbătat de dînsul. Cînd n-a mai avut puterea de a lupta, el a văzut, ca puţini alţii, dincolo de steagul lui aceeaşi cauză supt unul din steagurile înfrăţite, supt acela către care cu mai puternice speranţe se îndreptau căutăturile noastre. S-a dus pe frontul francez, neavînd altă dorinţă decît să arăte aici ce poate. Ce poate el şi, prin el, ce poate rasa lui, rasa noastră.

Drăguţele scrisori de entuziasm pe care le-a strîns pietatea arată, nu numai un suflet drept şi un adevărat talent al scrisului, dar şi ceea ce lipseşte prea mult tineretului de la noi, din cauza unui sistem greşit de educaţie, aspru şi sec : tinereţa însăşi.

E la dînsul, ca şi la tinerii popoarelor în plină expansiune, o nesfîrşită dorinţă de fapte şi o nesfîrşită bucurie de viaţă în tot ce poate ea să deie, pînă şi în loviturile fatale pe care le pregăteşte împotriva acelora cari o înfruntă prea dîrz, în primejdiile ei, ca să nu-şi răzbune.

Între cercetaşii noştri, între elevii şcolilor de la noi, pagine ca acestea ar trebui răspîndite. Ele pot să arate cum e la vrîsta aceea un suflet frumos.

Şi atîţia ar putea lua exemplul luptei şi sacrificiului de la acest băieţel viteaz.

1919

O comemorare a lui Eminescu

De Alecsandri, al cărui centenar de la naştere se serbează acum, aşa cum ştim noi serba aici, cu două trei articole şchioape de gazete proaste, nu s-a putut despărţi nici cu acest prilej gloria rivală a acelui Eminescu, în care nu ştiu ce pot recunoaşte reprezentanţii generaţiilor mai bătrîne, dar pe care cei cari n-au cincizeci de ani îl consideră şi ca pe spiritul mare care a exercitat cea mai adîncă influenţă asupra sufletelor lor. Nu se va putea spune îndeajuns cît de mult au fost pătrunse două, trei generaţii în şir, şi nu numai de sentimentalitatea specială a poetului — ceea ce înseamnă foarte mare lucru, căci, dacă unii oameni simt cu ideile lor, cei mai mulţi judecă obişnuit cu sentimentele pe care le au —, dar şi de credinţele pe cari, şi atunci cînd era pus a vorbi în numele unui singur partid, le exprima cu aceeaşi convingere şi cu aceeaşi lărgime omul care a fost şi un mare cugetător.

Faţă de dînsul avem însă grele datorii, care n-au fost îndeplinite. S-ar putea crede, de cineva venit de aiurea, că nici pînă astăzi, oricît de mult ar cuprinde ediţia de la Iaşi, manuscriptele de la Academie ale lui Eminescu n-au fost prelucrate aşa cum se face în toată lumea pentru ediţiile definitive ale

clasicilor ? S-ar putea crede, de acelaşi, că nici o ediţie portativă, elegantă, frumos ilustrată a lui Eminescu n-a fost încercată de editorii cari au atîta cerneală şi hîrtie pentru copleşitoarea mediocritate curentă, în cărţi şi în reviste ?

Astfel comemorarea lui Eminescu e şi un prilej pentru cele mai grele mustrări de cuget.

Şi ele sunt şi mai grele prin amintirea, pe care cei treizeci de ani trecuţi de la moartea lui o recheamă în minţile noastre, a condiţiilor de vieaţă mizerabile în care această genială personalitate a fost lăsată să decadă pînă la izbăvirea prin loviturile nebunului asasin.

1919

Generalul Grigorescu

Nu, asupra morții, atît de premature, a generalului Grigorescu nu se poate trece așa de ușor, cu o notiță de cîteva rînduri pierdută în nimicniciile care, strînse la un loc, și cu praful de stradă al așa-ziselor „informații", dau împreună un ziar popular sau de partid în România. Simpatic sau antipatic după punctul de vedere al unuia și altuia, generalul care se coboară în mormînt după ce așa de frumos îl-a luminat o așa de curată glorie, a însemnat pentru poporul nostru mult încercat, în suprema lui criză, razimul pe care nimic nu l-a putut zgudui.

În rezistența fără care, cu neutralitatea cutăror inventatori s.g.d.g. sau în lipsa ei, am fi rămas un neam dezonorat, fiecare și-a adus partea : unul siguranța metodică a comandamentului pregătirilor minuțioase, altul lărgimea planurilor fericite, cutare altul avîntul desprețuitor de moarte. Dar el, generalul Grigorescu, a contribuit esențial la izbînda de la Mărășești prin acea însușire, fericită între cele fericite, care e siguranța de sine, încrederea absolută în neapăratul succes, farmecul ce aceste calități de voință-l exercită asupra tuturor celor ce stau sub ordinele unui asemenea om, sugestionați

de cuvîntul, de gestul, dar mai ales de neclintita lui atitudine.

După Eremia Grigorescu n-au mers numai, supunîndu-se efluviilor cuceritoare ale voinţei lui fără margini de încrezute, ofiţerii şi soldaţii armatei căreia-i aparţinea, ci şi comandanţi ruşi cari credeau că e o cinste pentru ei să-l secundeze. Şi aceluiaşi prestigiu al hotărîrii neclintite trebuie să i se atribuie consideraţia respectuoasă de care l-au încunjurat aliaţii, de la Franţa, cu ai cării ostaşi a colaborat frăţeşte, pînă la depărtata Japonie, care i-a trimes o sabie de onoare.

Prea curînd face drumul cel mare generalul de la Oituz şi de la Mărăşeşti. Ţara avea nevoie de dînsul pentru lucruri în care nimeni nu-l va putea înlocui.

Iar a-l ignora în dispariţia lui neaşteptată pentru că, amestecat o clipă în politică, nu s-a afiliat niciuneia din asociaţiile care tind a monopoliza totul, este o ignominie.

La marginea mormîntului proaspăt am ţinut ca aceasta să fie spus.

1919

A. D. Xenopol

Cuvîntare rostită la înmormîntarea lui,
în numele Academiei Române

Academia Română pierde în A. D. Xenopol, nu un colaborator de fiecare moment, fiindcă de multă vreme, — ani întregi de zile, nespus de dureroşi, — el era oprit de a participa la lucrările ei, dar, desigur, pe acela dintre membrii ei, a cărui largă popularitate ştiinţifică în lumea întreagă n-a putut fi întrecută de a nimănuia. Suntem datori a spune înaintea acelui care a reprezentat atîţia ani ceea ce avea ştiinţa românească mai activ, mai plin de iniţiativă şi mai amabil în stil, întâi, fără îndoială, ce-i datoreşte Istoria Românilor.

Odată, cu oricît entuziasm la unii, cu oricîtă naivă poezie la alţii, cu oricît de fericită divinaţie la cîte unul, superior înzestrat, istoria trecutului nostru se desfăcea ca o expunere interesantă sau ca o luminoasă proiecţiune de figuri şi scene.

Crescut în cele mai bune tradiţii ale şcolii economice de la jumătatea veacului al XIX-lea, şi, mai presus de toate, minte filosofică, deprins cu abstracţiile şi cu o nesfîrşită iubire faţă de subtilele legături dintre dînsele, A. D. Xenopol a făcut, prin cunoştinţele şi aplecările sale de spirit, din Istoria Românilor, pentru întâia oară, un sistem. Am urmărit apoi aceeaşi minte pe care anii n-au putut-o

obosi, căutînd, îndrăzneață, ultimele și supremele adevăruri privitoare la doctrina științifică a disciplinei sale. Cartea care a rezultat din acest studiu a reprezentat fără îndoială una din cele mai mari sforțări ale spiritului românesc aplicat la știință.

Nu vom uita niciodată — și vom înfățișa aceasta ca un sublim exemplu pentru tineretul care trebue deprins cu munca spornică și idealismul activ — acel moment eroic, epic, aș zice, din viața colegului nostru cînd el, smulgîndu-se de la speculațiile sale înalte, s-a întors spre istoria neamului său, nu numai cu acea iubire adîncă ce se ascundea supt glumele lui ușoare și supt critica lui surîzătoare, dar cu hotărîrea de a-și asimila imediat rezultatul muncii de cîteva decenii a unei generații întregi. Am avut volumele revăzute ale marii sale lucrări : ele reprezintă o inițiere fulgerătoare, care inspiră respectul. Trăsnit, el însuși a căzut. Niciodată căderea unui învățat n-a fost mai nobilă decît aceasta.

Dar la acest mormînt părerile noastre de rău se unesc, nu numai cu ale unei națiuni întregi, ci și cu ale unor cercuri foarte largi din lumea culturală străină.

Acolo el, membru asociat al Institutului Franței, a fost, nu numai învățatul român care făcea cinste patriei sale, dar și un sol, statornic și totdeauna bine primit, al drepturilor noastre naționale. Ani de zile, el le-a apărat cu tot talentul său și cu acea vitalitate vioaie care era una din cele mai plăcute însușiri ale marii sale intelectualități.

Cînd a început lupta noastră pentru drept, luptă pe care o inițiase prin propaganda care-i măcinase ultimele puteri, succesele ei erau ultima mîngîiere a bolnavului zdrobit trupește, și soarta nu i-a refu-

zat bucuria, reparatoare a tuturor suferinţelor, de a vedea miracolul acelei Dacii Traiane a cării istorie o scrisese.

Am fost martur adeseori al sfîrşitului acestei vieţi. Duioase amintiri despre profesorul care avea în cel mai înalt grad interes pentru orice licărire înaintea ucenicilor săi se amestecau în sentimentul de durere pentru nespusa lui suferinţă. El părea indiferent faţă de dînsa.

Un zîmbet se rătăcea din cînd în cînd pe buzele cari nu mai puteau vorbi. În acel zîmbet era ironia ultimă a vieţii, dar îndoiala faţă de ideea eternă nu era.

Pe această ideie o vede poate acuma întreagă. Servind-o în penumbra existenţei mărginite pe care el a părăsit-o, noi îl vom simţi totdeauna lîngă noi, ca o veşnică întărire pe drumurile ştiinţei, care nu duc la adevărul absolut numai fiindcă la fiecare pas găsim dintr-însul atîta cît ne trebuie aici.

1920

Centenarul nașterii lui Cuza-Vodă

Astăzi, Vineri, se împlinesc o sută de ani de la nașterea lui Cuza-Vodă. Un Domn care nu s-a născut din neam mare, care n-a avut o cultură superioară, care n-a protejat artele, care n-a înălțat clădiri menite să rămîie, care n-a strîns în jurul său pe fruntașii prin talente ai neamului, care s-a arătat indiferent față de opinia scrisă. Un Român care n-a iubit solemnitățile și care nu s-a gîndit că ar putea să poarte, dacă nu coroana vechilor Domni independenți, măcar cuca lui Alexandru Ghica și a lui Bibescu, a lui Mihai Sturdza. Un stăpînitor care nu s-a deosebit prin fapte și milostenie, prin mari așezăminte pentru ajutorarea semenului său. Un monarh care nu și-a însemnat numele între ale Voevozilor celor cucernici — căci a bruscat pe un mitropolit și a „stricat legea" canoanelor — ori ale celor virtuoși, căci a fost aplecat patimilor pămîntului și a crescut în Palatul său copii cari nu erau ai Doamnei. Și, în sfîrșit, un Domn care n-a purtat nici un război, n-a cîștigat nici o biruință, n-a adaos o palmă de pămînt țării așa cum o apucase.

Dar Alexandru Ioan I a întrupat lupta de veacuri a săracului țăran român, veșnic obijduit și

jignit, peste margenile suferinţii omeneşti, contra acelor exploatatori, din toate neamurile şi cu nici un suflet, pe care el i-a fixat cu numele de „ciocoi", — ceea ce înseamnă (s-o ştiţi bine), nu o clasă socială, ci o categorie politică şi economică, o varietate morală degenerată a omenirii. I-a sfidat, în ciuda tuturor legăturilor pe care le avea cu dînşii, s-a bătut vitejeşte cu ei şi, a doua zi după împroprietărirea care a fost, de fapt, sămînţa cea bună pentru viitor, a căzut prin răzbunarea lor. Erou şi mucenic al aceleiaşi cauze, de aceea a rămas pentru poporul nostru, nu idolul de o clipă, ci neuitatul părinte şi binefăcător.

Veşnică fie amintirea lui !

1920

Andrei Bârseanu, preşedintele „Asociaţiei", părăseşte Ardealul său, acela care l-a născut, l-a crescut şi de care nu s-a depărtat niciodată, fără a se gîndi însă a face din el o armă contra siguranţei marii patrii răsărite ca prin minune. Îl părăseşte tocmai atunci cînd e mai mare nevoie de oameni ca dînsul.

Suflet de poezie, el a dat versuri de o liniştită, dar duioasă şi nobilă inspiraţie. Inimă iubitoare de tineret, el, căruia nu i-a fost dat să crească în casa sa copii cari să-i ducă numele şi fapta mai departe, a fost, o vieaţă întreagă, idealul profesorului care nu ştie ce e supărarea, cum nu ştie ce e oboseala : din graiul lui măsurat şi blînd s-au desfăcut nu lecţii de un ceas, ci învăţătura de o vieaţă.

Minte perfect echilibrată, stăpînind armonios însuşiri pe care le făcea să roiască numai cu cea mai perfectă discreţie, el a trăit între cărţile sale, luînd din ele doar ce era mai potrivit ca să completeze frumoasele cunoştinţi pe care şi le căpătase în studioasa-i tinereţe. Într-o lume silită la izolarea provincială, adesea rău sfătuitoare, înteţitoare la ambiţii şi trezitoare de uri, el a fost totdeauna priete-

nul celor buni, îndreptătorul celor şovăielnici, acela de la care şi cei mai răi erau siguri că, pornind pe altă cale, vor găsi cea mai deplină iertare şi primirea cea mai frăţească.

Era în fiinţa acestui om palid, cu privirea tristă, cu glasul învăluit de o veche suferinţă, alinată prin cele mai iubitoare îngrijiri casnice, ceva care-l punea la o parte de trivialele încăierări ale puterilor ce se luptă pentru a stăpîni o societate — şi aceasta-i crea un loc cu totul deosebit, în care era ceva misterios şi sacru, ca oriunde o mare onestitate stă alături cu o modestie încîntătoare.

„Asociaţia" nu putea să aibă mai bun preşedinte. Pentru întâia oară ea îşi recunoştea într-însul misiunea ei însăşi. Cuvîntările acestui om de adevărată cultură, cu o superioară valoare etică, sunt lecţii de morală publică şi capitolele unui catehism al ideii cultural-naţionale. Nimic din nerăbdările, din violenţele şi nedreptăţile acestor timpuri tulburi n-a putut atinge conştiinţa înţeleptului. Jignit crud el însuşi, el n-a găsit un cuvînt de protestare contra moravurilor războiului civil în care trăim. Dacă în Ardealul care şi-a pierdut cumpătul în clasele de sus ar fi rămas numai un singur om mai presus de partidul său, de confesiunea sa, de provincia sa, acela ar fi fost desigur Andrei Bârseanu.

Sunt oameni cari pot transmite cînd închid ochii, sufletul lor întreg instituţiei pe care au condus-o, cauzei căreia i s-au devotat. El era dintre aceia. Nimic nu trebuie adaus la ceea ce a fost el, nimic nu e iertat să se retragă din această comoară morală.

Astfel, la dispariţia lui, avem sentimentul atît de rar că nimic nu s-a schimbat în jurul nostru, nimic alta decît bunii ochi blînzi pe cari nu-i vom mai vedea niciodată şi zîmbetul trist care mîngîie însă toate tristeţele umane.

1922

Un act de pietate

S-a ridicat la Bîrlad un bust lui Alexandru Vlahuţă. Ştim ce puţin înseamnă pentru o literatură rătăcită şi nărăvită acest frumos nume de conştiinţă şi onestitate literară.

Liber e oricine să creadă că o nouă formă a geniului uman s-a sălăşluit în tărtăcuţa sa craniană! Noi, toţi cari ne-am încălzit şi ne-am mîngîiat din scrisul lui, cîţiva avînd şi aleasa onoare de a-l fi cunoscut în mîndra lui discreţie, vom continua să păstrăm în ce are mai adînc sufletul nostru, nu numai amintirea, ci prezenţa vie a acestui suflet superior.

Dar monumentul dela Bîrlad nu e numai omagiul adus unui literat, ci mai mult decît atîta.

Poate l-au aşezat acolo pentru faptul, întîmplător, că poetul s-a născut în Tutova. Dar acei cari i-au urmărit viaţa în mijlocul celei mai complicate vijelii prin care a trecut neamul nostru, se gîndesc la altceva.

Vlahuţă a fost un om de critică şi de credinţă. De nemiloasă critică, toomai pentru că puternică şi nezguduită era credinţa lui. De natură înaltetică, ea a întrebuinţat literatura ca un mijloc. Dar ţinta nu era frumosul, întru cîtva schimbător, ci

naţia eternă. Cînd a pornit războiul, el a fost unul dintre acei cari nu s-au clintit. A vrut să sufere pribegind, dacă nu putea s-o facă luptînd. Şi, neputînd organiza lupta, el a căutat să organizeze, unde a fost, conştiinţele.

Astfel, în Bîrlad, ca şi în Iaşi, el a fost îndemnător, îndrumător şi sprijinitor. Şi de aceea se cuvine acolo să se înfăţişeze chipul lui, pentru zilele de ieri ca o amintire, pentru cele de azi — ca o mustrare.

1924

Un om de bine: Gheorghe Dima

Ardelenii au dus la mormînt pe una din cele mai respectabile personalităţi pe care le-a produs în a doua jumătate a secolului al XIX-lea românimea de peste munţi.

Braşoveanul Gheorghe Dima era icoana însăşi a meritului modest, aproape timid, a omului de muncă pe care-l mulţămeşte numai rodul silinţelor sale oneste, a omului de talent care caută a se despersonaliza pentru a intra numai, ostaş devotat, în rîndul acelora cari, solidar, continuă şi înalţă o tradiţie.

Acest compozitor muzical n-a înţeles arta sa ca o magie străină de vieaţă şi superioară ei. Crescut în cele mai bune tradiţii germane, vrednic de recunoaşterea acelora cari în străinătate pot fixa, neinfluenţaţi, rangurile, el a pus priceperea sa, dorul său în serviciul ideii naţionale fără a crede că prin aceasta el e mai puţin un fervent adorator al muzicei internaţionale.

Elevii lui din Cluj [1] au de păstrat de la dînsul cunoştinţi care nu se întîlnesc pe toate drumurile. Dar mai presus de toate, un lucru: convingerea prin exemplu că pentru a fi un „maestru" nu se

cere nici unul din caracterele exterioare pe care le poate da, pe nimic, orice frizer şi orice croitor, că divina creaţiune poate trăi şi într-un simplu corp de burghez, credincios naţiei sale şi părtaş disciplinat al vieţii sociale.

1925

Un creator : Anghel Saligny

Bătrînul pe care l-au dus la mormînt ieri reprezenta altceva decît o pricepere tehnică şi o mare putere de a munci, altceva şi decît triumful, pe deplin răsplătit, al ostenelilor sale şi acele nesfîrşite legături care au umplut un moment de o lume amestecată casa în care el a lucrat necontenit pînă la ultimele zile din vieaţa sa.

Anghel Saligny a fost unul din corifeii unei generaţii spornice, al mănunchiului de creatori căruia-i datorim atîta din ce are şi din ce poate astăzi ţara.

În oamenii aceştia cari erau în plină vigoare pe la 1880—1890 trăia conştiinţa că România nu e un teren de exploatare pentru norocoşi şi nici o arenă nepăzită, prin culoarele subterane ale căreia aleargă intriganţi ca să ajungă mai răpede decît aceia cari în vederea tuturora aleargă la suprafaţă. Ei aveau credinţa adîncă a necesităţii creaţiunii.

Nu erau atunci hotarele vaste ale României Mari şi nesfîrşitele mijloace pe care le oferă astăzi o admirabilă situaţie în lume.

În cuprinsul mic însă s-au făcut planurile mari, şi ele au legat numele lui Saligny de podul de peste Dunăre şi de alte memorabile înfăptuiri.

De ele nu-i plăcea să vorbească. Dar, cînd, la Iaşi, a văzut cu ochii duroroşi cum s-a făcut fără spirit creator războiul, el, căruia i se dăduse de formă grija muniţiilor, care au lipsit, mi-a mărturisit mişcat ce grea răspundere şi-au luat, în preocupaţiile meschine de joc de şah, răii gospodari ai unităţii naţionale.

Nu credeţi că apusul acestei vieţi deprinse cu alte metode şi alte scopuri a fost întunecat de melancolia pretenţioaselor vremi sterpe ale epigonilor ?

1925

Greşelile omului politic nu se mai discută la moartea lui ; ele trec în domeniul istoriei, care nu iartă, cînd judecă în afară de patimile momentului, dar în acelaşi timp şi explică, puind pe fiecare în mediul epocei lui, în acele împrejurări în care a trăit şi în mişcarea curentelor de care a fost împins şi condus.

Fericit însă e acela care, în afară de direcţia politică pe care, în conştiinţa sa, ori, din nenorocire, după interesele sale, a trebuit s-o urmeze, a dat rostire sufletului său, în clipele cele mai însemnate ale lui, în formele durabile ale literaturii. Cu ce sentiment de răspingere s-ar apropia cineva de amintirea lui Ion Slavici, dacă ar ţine samă numai de acţiunea lui duşmănoasă faţă de programul, neapărat, de unire a tuturor românilor, de serviciile de sclav pe care le-a adus armatei de ocupaţie prin scrisul său, de injuriile pe care acel care a dispărut astăzi le-a adresat celor cari, după putinţa lor, au luptat pentru izbînda dreptului românesc !

Dar cît de mult se dă în urmă — şi tot mai în urmă va rămînea cu vremea — vinovatul politic

din vremea marelui război cînd apare opera de tinereţă şi maturitate a scriitorului.

În vremea cînd se căuta fără succes, de ideologi şi sentimentali cu scrisul uşor şi fără durată, formula vieţii noastre populare în deosebitele ţinuturi, cînd tot mai palid în zorzoanele lui se făcea „ţăranul român", „descoperit" de Alecsandri în aşa-zisele lui „poezii populare", acest fiu de ţăran din părţile Ardealului, Sârbu după numele lui adevărat, Slavici într-un limbagiu mai „savant", a ştiut — poate influenţat de un Auerbach *, povestitorul german al vieţii dela ţară germane, căci Rosegger ** tirolesul nu apăruse încă la orizont, şi nu era vorba de idilele lui Björnstjerne Björnson — să deie cetitorilor revistei junimiştilor sucul tare şi gustos al adevăratei vieţi populare, aşa cum o văzuse, o trăise în ţinutul său de naştere.

Ţăranii lui Slavici, adevăraţi şi energici, au intrat biruitori în literatura românească.

Vorba lor puţină şi apăsată, exprimînd sentimente, cînd dîrze, cînd duioase, dar totdeauna de o mare demnitate umană, chiar şi cînd erau aduşi pe cărările păcatului, dădea nuvelei româneşti o înfăţişare de realitate dramatică necunoscută pînă atunci. Se vedea întâia oară că nu e nevoie să creezi un ţăran neexistent, pentru a te mîndri cu dînsul, că se poate trezi interesul şi produce consideraţia fără a trece cu un pas dincolo de marginile realităţii.

---

* *Berthold Auerbach* (1812—1882), romancier şi nuvelist german (N. ed.).

** *Peter Rosegger* (1843—1918), romancier austriac (N. ed.).

Şi totodată fostul seminarist făcea „preoţie“ şi în acest scris de imaginaţie al său. Din toate aceste curente şi mişcări se desfăcea o impresie de sănătate morală, robustă şi discretă, care n-avea nevoie să întrebuinţeze mijloacele predicilor sarbede şi bodogănelilor ipocrite.

Opera de atunci a lui Slavici este o contribuţie esenţială la educaţia poporului românesc.

N-am aşteptat moartea autorului pentru a o spune.

1925

Dr. Victor Babeş

Vinerea trecută încă dr. Babeş asista la şedinţa Academiei Române, al cării preşedinte voise, ceruse să fie în ultima sesiune. Un atac de anghină de piept l-a luat Vineri dimineaţă.

Rolul pe care l-a avut în ştiinţa medicală acest septuagenar, rămas cu spiritul tînăr şi vioi pînă în ultima clipă a vieţii lui, îl vor spune alţii, cu competinţă. În lumea întreagă el era cunoscut, nu numai ca un mare învăţat, ci, prin urmările practice ale descoperirilor sale, ca un binefăcător al omenirii.

Chemat în România, el părăsise, acum patru decenii, o strălucită situaţie în Ungaria, şi de atunci a rămas legat prin toată munca sa de ţara al cărei prestigiu l-a înălţat.

Cugetător a cărui minte se ridica mai presus de margenile specialităţii lui, a dovedit nu o dată că problemele mari ale naturii şi omului îi apar în toată maiestatea şi în tot misterul lui.

Oricine preţuieşte intelectualitatea activă lucrînd pentru folosul şi mîndria unei societăţi întregi se va descoperi înaintea acestui mormînt.

1926

Eminescu şi tineretul

O scrisoare către studenţi

16 iunie 1929

Iubiţi studenţi,

Cultul vostru pentru Eminescu, acela care n-a avut înaintaşi şi nu va putea să aibă uşor urmaşi ai geniului său, pentru marele creator de veşnică poezie în care se dovedeşte strălucit că se pot îmbina armonic cele mai înalte preocupări morale, cel mai nobil avînt naţional cu cele mai frumoase realizări estetice, e o adevărată garanţie pentru viitorul nostru şi prin aceasta pentru însuşi viitorul acestei ţări.

Arătaţi astfel prin asemenea comemorări pioase şi pline de discreţie că mintea voastră, bine îndreptată, nu se lasă momită de formulele strălucitoare ale unui esteticism bolnav şi ale unei dibace şarlatanii literare, meşteră în a jongla cu cuvintele :

Cuvinte goale, ce din coadă pot să sune,...

că nu căderi în defectul naivilor sau pretenţioşilor, cari, pozînd în „nouă generaţie" pentru meritul singur că au numai douăzeci de ani, cred că lumea începe cu dînşii, că nu priviţi legătura, aşa de naturală, cu ceea ce s-a făcut pînă acum ca o îngenunchiere la zeii cari au murit, că înţelegeţi pe deplin unitatea organismului naţional urmînd de

la sine, peste rătăciri de moment, drumul care corespunde mai bine cu scopurile lui imutabile.

Vă felicit pentru toată siguranța pe care o dați celor de o vrîstă cu mine, cari nu voiesc să lase în praful aventurilor comoara pe care au primit-o și au adaus-o.

Cu părinteşti sentimente al vostru

N. Iorga.

N. Leon

La Iaşi s-a stins d-rul Leon, — doctor de ştiinţe naturale, nu de medicină, — una din figurile cele mai simpatice ale Universităţii moldovene.

Sprinten pînă la bătrîneţă, cu un aer de cavalerească sfidare a vrîstei, privind vieaţa vesel cu clarii lui ochi albaştri şi plimbînd pe străzile capitalei aţipite pălăria lui de vechi pictor flamand, cravata lui învoaltă de poet romantic de la 1830, Leon era un bun şi blînd prieten pentru tineretul pe care cu vorbă bună îl îndemna, ca şi pentru cei de vrîsta sa.

Unui astfel de om, chiar în atmosfera de ură obişnuită în anumite cercuri intelectuale ieşene, nimeni nu i-ar fi putut ieşi în cale cu o vorbă rea.

Naturalistul din şcoala lui Haeckel *, în a cărui doctrină a crezut pînă la sfîrşit, era un cercetător atent al făpturilor lui dumnezeu, pînă la gîngăniile cele mai mărunte şi scîrboase, care căpătau un interes deosebit pentru dînsul.

---

* *Ernst Haeckel* (1834—1919), naturalist german de renume mondial, unul din cei mai de seamă evoluţionişti ai secolului al XIX-lea. Un portret al său în N. Iorga : *Oameni cari au fost,* IV, 1939, p. 78 81 (N. ed.).

Din această trudă neîntreruptă, din acest zîmbet de veşnică tinereţă se forma valoarea şi farmecul acestui om, asemenea cu care nu dă tineretul crescut şi în primejdii şi în răsfăţ.

1931

Generalul Dragalina

A fost cîndva un război pentru întregirea neamului, s-au topit în aceeaşi voinţă de sacrificiu toate osebirile meschine care ne scot ca duşmani unii în faţa altora, — o, ce ridiculă duşmănie, fără nici o adevărată osebire în idei, fără niciun antagonism de tradiţie ; numai vanitate şi interes ! —, ne-am simţit oare cîndva o naţie ? Acestea sunt întrebările care se pun de cîte ori un om de atunci răsare, plin de mustrări.

Generalul Dragalina, care se comemorează astăzi, a fost un Român dela locul lui bănăţean, dar un Român pentru toţi Românii, pentru marile scopuri generale româneşti. Ofiţer în România — deci : „regăţean", — el a dat ţării libere ceea ce e marea însuşire a oamenilor din ţinutul său : vitejia sinceră, căreia-i place pericolul, care-l caută, îl înfruntă, pentru scop, desigur, dar şi pentru frumuseţea gestului.

Gestul, el l-a făcut mergînd în voia soartei după datoria lui, şi de gestul acesta a murit.

General, căzînd ca un soldat.

1931

Gheorghe Kiriac

Nu vom putea spune în deajuns cît datorește, nu numai muzica românească, pusă pe alte baze în ce privește înțelegerea sufletului național, dar însuși acest suflet, izvor al tuturor puterilor, lui Gheorghe Kiriac.

Sfios și pasionat de singurătate, grăbit să se ascundă, să dispară, ferindu-se de orice recunoaștere ca de o pedeapsă care-l durea, bucuros de a se vedea tăgăduit și ignorat, și recunoscător acelora cari, cu mult mai puține mijloace, erau siguri că-l pot înlocui și face uitat, acest om care cu atîta discretă eleganță s-a dat din calea orișicui, a îndeplinit, cu un entuziasm pe care numai boala i l-a putut stinge, una din cele mai mari opere din epoca de pregătire spirituală înainte de război.

Adînc înțelegător al originalității artistice a neamului său, el nu s-a mulțumit s-o îmbrace în formele unei arte pe atît de știutoare pe cît de limpezi, ci a grupat în jurul său, în jurul idealului său o întreagă falangă de luptători întru izbînda acestei lupte pentru sănătatea și înălțarea societății noastre. Luînd tineri din toate clasele, învățîndu-i și îndemnîndu-i, dîndu-le ceva din comoara propriei sale ființe, el a exercitat asupra lor una din acele

hotărîtoare influenţe care transformă fiinţa omenească.

Astfel, cîntecul societăţii „Carmen“ [1] nu era numai un imn spre frumuseţă, ci o mărturisire de puritate morală.

Era unul dintre acei cari nu se duc cu totul fiindcă atîţia îl vor recunoaşte totdeauna pe dînsul în ei.

1928

Dr. I. Cantacuzino

Doctorul Ion Cantacuzino era însăşi întruparea integrală a puterii, voinţei şi inteligenţei omeneşti, un exemplar de rasă cum trebuie veacuri pentru a-l dărui unui popor.

O vitalitate imensă respira din trupul său voinic, din superbu-i cap de rege barbar ducîndu-şi oştile la asaltul Romei rîvnite, din podoaba bogată, acuma albă, a părului care-i aureola fruntea, din strîngerea de mînă puternic prietenească, din ochii strălucitori de lumină, bunătate şi veselie, din inflexiunile glasului în care era simfonia însăşi a acestui tare ritm de vieaţă pe care vrîsta nu-l scăzuse.

Cugetarea lui atingea toate domeniile ştiinţei şi toate înfăţişările frumuseţei, unind o cunoaştere profundă cu o aleasă eleganţă în prezentare, dar mai presus de toate cu o coloratură pitorească absolut personală, şi, la acest uriaş sanguin jucîndu-se cu teoriile şi jonglînd cu ipotezele, nu fără oarecare scînteie de îndoială ironică în privirile care nu s-au aprins niciodată de acea prostească încredere în ce ţi se pare că este şi pe care lumea o numeşte convingere şi o stimează ca atare, din cînd în cînd

porneau duioase unde de simţire care arătau larga generozitate a inimii. Cine a lucrat cu dînsul a simţit-o din cînd în cînd.

Unii au abuzat de această însuşire mărinimoasă. Nu era chip să-l fereşti de o asemenea exploatare : era prea bun pentru ca să consimtă măcar a o recunoaşte.

Un astfel de om, dintr-un neam care a stăpînit din secol în secol, nu se poate să nu se intereseze de politică. El o vedea în linii mari, care se urcau sus spre un ideal de libertate umană în care nu era nimic din preocupaţiile de partid şi de club. Orice mişcare în acest sens putea conta pe dînsul, şi el i se dădea întreg. Se putea ca a doua zi s-o uite, cînd, oricît ar fi lăsat să se întrebuinţeze numele său pe vreo faţadă, el scăpa definiţiei, se revolta, în adîncul său, contra ideii că aparţine la cineva, sau la ceva care a devenit o doctrină.

Era în acest domeniu cavalerul steagului liber, şi ce putea fi un program pentru inteligenţa care vînturase toate ideile dînd fiecăreia ceva de la dînsul numai aşa ca o eleimosină* pentru săraci !

Fără gestul lui vieaţa intelectuală a ţării va fi ceva mai îngustă, şi simţitor mai rece.

1934

---

* milă, pomană (N. ed.).

La Cairo, într-un spital, otrăvit cu doctoriile luate pentru a putea cît mai iute să plece, s-a stins marele, neobositul aviator Bănciulescu.

În activitatea publică, plină de zvonul deşert al intrigilor în serviciul poftelor dezlănţuite, care poate da impresia că, într-o fază de şovăire morală, de atîta lucru am ajuns a fi buni, vieaţa, care ni se relevează acum odată cu vestea acestui trist sfîrşit între aşa de depărtaţi străini, e o mîngîiere, un îndemn, mai mult chiar : o asigurare.

Strălucitul ofiţer fusese aruncat la pămînt în cursul unui zbor către apus. Picioarele i-au fost zdrobite şi au trebuit tăiate. Pe cine oare, după o aşa de grozavă nenorocire, nu l-ar cuprinde deznădejdea, căutînd doar un colţ de lume unde să se ascundă mîndria aşa de crud rătezată ?

El însă n-a capitulat. Nu numai că tinereţea lui s-a hotărît să lupte, oricum, pînă la capăt. Dar n-a părăsit nici cariera, chemarea pe care cu atîta iubire o îmbrăţişase.

Zburător a voit să rămîie. Şi cu protezele care-i înlocuiau picioarele pierdute a străbătut văzduhul de la un capăt al lumii la altul, o dată, de mai multe ori, pînă ce boala a izbutit să răpuie această

extraordinară energie care-l așează între cele dintîi rînduri ale epopeii aeriene din timpurile noastre, capabile și de cele mai nobile îndrăzneli.

Oamenii mici și mulți pot să urmeze cu forfoteala lor. Pentru zilele mari știm astfel că avem suflete eroice...

1935

Un bătrîn erou: Axentie Sever

În spitalul săsesc din Braşov, foarte sărac şi cam uitat de toată lumea, a murit frumosul bătrîn ce a fost Axentie Sever, una din căpeteniile românilor în mişcarea de la 1848.

Ioan Axentie Sever era un fiu de ţăran din Frîna. A învăţat la Blaj începînd a da încă de pe băncile şcolii dovezi de puternica-i simţire pentru neam şi de marea lui energie în sprijinirea ideilor sentimentelor sale. În „patruzeci şi opt" era un tînăr de douăzeci şi şapte de ani. La izbucnirea agitaţiei revoluţionare nu se afla în Ardeal, ci în ţară, unde, Treboniu Laurian îl făcuse profesor de latină şi română, la Colegiul Sf. Sava, cred. Era de înainte cîştigat pentru cauza neatîrnării naţionale. În împrejurimile Bucureştilor ca şi în Oltenia el merse prin sate propovăduind robilor noua evanghelie de libertate pe care el o va fi înţeles altfel decît domnişorii franţuziţi de la Bucureşti.

Silit a se întoarce în Ardeal după neizbînda Republicii de vară a României muntene, el s-a dovedit aici, unde mediul era altul şi se găseau săteni cu inima tare şi cugetul îndrăzneţ, om de faptă. A fost printre cei ce s-au luptat în munţii Apuseni. Şi, cînd valurile tulburate se potoliră, a fost iarăşi printre

aceia cari au răspins orice răsplată personală din partea Împăratului, cerînd numai pentru toţi ai săi, fraţii de sînge şi ostaşii săi în luptă pentru drepturi şi demnitate, o stare de lucruri nouă şi despăgubiri pentru toate cele îndurate. Altfel, şi-a păstrat toată credinţa către Împărat, pe care, în acelaşi an 1852, îl primi în Ţara Moţilor, la muntele Găina, ca unul din reprezentanţii cei mai îndrituiţi ai poporului românesc.

Împrejurările neaşteptate de la 1867 îl smulseră din viaţa politică. Deşi nu era încă bătrîn, el se dădu la o parte, ciudos, amărît, neîmpăcat, zdrobindu-şi ultimele nădejdi.

În jurul lui se organiza viaţa culturală românească, se dădeau lupte prin ziare pentru pasivismul de protestare sau activismul de înfruntare a duşmanului în instituţiile statului celui nou ; pentru el toată această desbatere, toată această măruntă muncă roditoare nu avea însemnătate. Era printre uriaşii fulgeraţi cari nu vreau să se tîrască în brînci după ce străbătuseră biruitori pe culmi. Ca o umbră albă trecea prin cărările singuratece ale primblărilor bătrînului Braşov chipul lui puternic, de învins al soartei care nu se dă biruit de oameni.

Pînă ce la urmă energicul corp eroic se culcă pe perna spitalului străin şi boala trase lacătul odăiţei sale de pomană. Rar, prieteni puteau pătrunde ; pe lîngă „sensaţionalii" români de dincoace, venea cîte unul de dincolo, un bătrîn de vrîsta lui, cu care se puteau întinde sfaturi lungi despre lucrurile ce nu mai sunt şi nu vor putea să mai fie niciodată. În viaţa prozaică a gîlcevilor braşovene, se deştepta totuşi un fior cînd se auzea că a venit

cutare din cutare loc depărtat la Axentie. Astfel a fost, cînd din Blajul pe care-l părăseşte aşa de rar, alt bătrîn alb din vremea visătorilor şi eroilor se desprinse pentru a veni lîngă patul de la spitalul săsesc din Braşov şi, ochi în ochi, fără lacrimi de prisos faţă de aspra fatalitate a vieţii, canonicul Ioan Moldovan, alt neînduplecat şi neîmpăcat, alt suflet în zale de oţel, vorbi îndelung cu bolnavul despre ce numai ei amîndoi ştiau, şi astăzi ştie unul singur.

Din Panteonul viu al bătrînilor celor mari, aşa de puţini, s-a mai desfăcut, în această clipă, unul.

6 august 1906

Dintre membrii Academiei se mai duce unul, care era bătrîn numai în numărul anilor — 73, zice necrologul, — dar altfel avea toată puterea fizică, toată hărnicia, toată pasiunea unui om mult mai tînăr. În uşurinţa cu care pleca la congrese şi făcea fără osteneală drumuri lungi, în regularitatea cu care venea la toate şedinţele adunării, — dela Universitate plecase de mult, — în vioiciunea cu care urmărea, toate manifestările vieţii publice —, în Iunie el prezida în Bucureşti meetingul „Ligei" împotriva silniciei din alegerile de peste munţi, — în nervozitatea cu care-şi manifesta simpatiile şi antipatiile, la care niciodată n-a renunţat, se simţea, dacă nu tinereţa *lui,* măcar nebiruita tinereţă a unei epoce fericite, peste reprezentanţii politici şi culturali ai căreia bătrîneţa, socotită, prudentă, practică, nu s-a putut înstăpîni pe deplin niciodată.

Grigore Ştefănescu are o lungă carieră de om de ştiinţă, amestecat, ca mai toată lumea la noi, din cînd în cînd şi în împrejurările politice. A ocupat mulţi ani catedra de geologie la Universitatea din Bucureşti, a fost şi rector, — şi un bun rector, cinstit, gospodar şi părintesc faţă de studenţi, — a făcut parte din Corpurile Legiuitoare, şi pînă în ultima zi a păstrat grija unui Muzeu de geologie

pe care-l atingeau adesea, spre marele lui năcaz, care nu zăbovea cu desminţirea cea mai aprinsă, criticile tineretului. A scris mult, şi manualul lui de Geologie l-au avut în mîni atîţia dintre şcolarii învăţămîntului nostru secundar, pînă ce l-au înlocuit alte cărţi, mai apropiate de actualul nivel al cunoştinţelor.

Nu i-a lipsit norocul în descoperiri pe care nici adversarii lui nu i le tăgăduiesc.

Aceşti adversari aveau mai multă ştiinţă decît dînsul, dar cînd ei făceau să reiasă deosebirea, uitau un lucru, care trebuie să înrîurească judecata oricui. Grigore Ştefănescu făcea parte dintre acei oameni cu nesfîrşită iubire pentru cultură, cu nobil entuziasm pentru specialitatea lor, cu o înţelegere pentru nevoile intelectuale ale unui neam ce trece peste marginile unei singure ştiinţe, cari, întorşi din străinătate, au adus cu dînşii, ei cei dintîi, interesul pentru cunoştinţele înalte, pentru explicaţiile superioare, pentru concepţiile dominante ale lumii. Nu s-au închis în laboratorii, nici în biblioteci, ci, pe toate căile, prin conferinţe, prin cursuri, prin convorbiri, prin cărţi, manuale de şcoală, reviste, ziare, au trezit societatea la o viaţă potrivită cu civilizaţia modernă. Ce greutăţi au întîmpinat, putem judeca după acelea care astăzi încă se întîmpină. „Revista ştiinţifică" a lui Ştefănescu şi Aurelian a luptat ani de zile ca să se poată menţinea între neînţelegători, şi numai după cele mai mari jertfe de timp şi de bani redactorii ei au trebuit să renunţe la o publicaţie instructivă şi senină, de felul căreia şi astăzi am dori să avem una. Numai cît dorinţa de a folosi celor cu o neîndestulătoare cultură a slăbit simţitor de atuncea, şi spe-

cialiştii mai mult sau mai puţin bine instalaţi stau prea sus pentru a vedea în ce necunoştinţă trăieşte încă poporul lor.

Aceste lucruri trebuie amintite înainte de orice, de cîte ori unul din cei dintîi luminători ştiinţifici ai societăţii noastre româneşti ne părăseşte.

1911

Generalul Budişteanu

A fost dus la mormînt trupul generalului C. Budişteanu, unul din eroii războiului, de la care avea o amintire *vie,* am zice, în glontele care-i scormonea carnea, înnoind vechile dureri. Generalul a fost în fruntea Ligii Culturale, căreia îi adusese gloria numelui său şi un bun suflet de împăciuire şi prietenie. Să dea mai mult nu putea din cauza unei sănătăţi totdeauna şubrede.

Prin singura cercetare de către dînsul a şedinţelor săptămînale aducea o mare jertfă.

Ofiţerul fără frică a fost un cetăţean cinstit şi corect, mai presus de orice comparaţie. Prins şi el în mişcarea unui partid de interese, el nu i-a ceiut nimic şi abia a consimţit să primească onoruri care de obicei nu merg către cea mai perfectă onoare. A prezidat Senatul cu liniştea unui om pe lîngă care patimile cele mai furioase şi apetiturile cele mai triviale trec fără să-l aprindă şi fără să-l murdărească. Şi va fi părut dese ori curioasă deasupra figurilor de petrecători obosiţi, de intriganţi cu ochii de lup, de şireţi cu clipociri de păsări nocturne şi de sătui tronînd în sănătatea stupidităţii lor mulţămite, această uscată şi palidă faţă de mucenic tăcut al durerii pentru ţară.

A lăsat banii înmormîntării sale. O mie de lei, şi n-a vrut mai mult nici de la prietenie, nici de la recunoştinţă. A cerut şi a trebuit să aibă carul cu care se duc la groapă ţăranii, şi nici o floare, mai ales nici una de retorică.

N-a vrut cununi de flori falşe acela care cîştigase cu preţul vieţii o cunună trainică de lauri adevăraţi. Părerea de rău a tuturor oamenilor de bine l-a întovărăşit însă în cel din urmă drum tăcut pe simplul viteaz care ne-a lăsat, ducîndu-se cu tristă solie către aceia ce au murit de mult lîngă el, în faţa duşmanului.

29 decembrie 1911

Un bun şi tînăr prieten ne lasă, binecuvîntînd cu sîngele lui generos pămîntul Ardealului dorit cu atîta căldură de dînsul, pentru întregirea Patriei.

Nu punem negru în jurul acestor rînduri şi nu le însemnăm cu crucea odihnei creştine. El, Ştefan Petrovici, harnicul băieţel, plin de o credinţă fiască, de la foaia de ideal românesc „Unirea" din Iaşi, a căzut ca un viteaz dintre aceia a căror poveste măreaţă o cetea în cărţi.

A căzut parcă ar fi vrut să sărute cu buzele lui sîngerate, pline de atîta sete, acea sacră ţărînă a neamului nostru. Şi astfel el n-a plîns asupra soartei sale şi, acolo unde este, el cere să nu-l plîngem ; el nu se odihneşte, ci toată puterea tinereţii lui cosite în floare o revarsă ca un îndemn necontenit, neobosit asupra prietenilor săi, asupra generaţiei sale întregi. Iar trupul şi l-a coborît supt brazda de vară ca s-o facă şi el nedespărţită de soarta viitoare a României.

Frumuşel şi sfios, loial şi statornic, apărînd pe prieteni şi iertînd pe duşmani, avînd vreme numai pentru muncă onestă şi condei numai pentru cele mai nobile idei, advocatul de douăzeci de ani inspira de la cea dintăi vedere o simpatie pe care

purtarea sa nu făcea decît s-o întărească. Acolo, în Iaşul lui, vom simţi multă vreme lîngă noi pasul uşor al celui pe care nu-l vom mai vedea întovărăşindu-ne oriunde era sămînţa bună de semănat şi de îmbunătăţit sufletul omenesc. Iar numele lui va fi unit în mintea tuturora cu amintirea zilei celei mai grele şi celei mai sfinte a poporului său.

7 septembrie 1916

Ioan Vidu

Omul celor mai dulci cîntări româneşti, acela ale cărui duioase melodii ne sună în ureche la singura pomenire a numelui său, bănăţeanul care, în mijlocul strigătelor răguşite ale ambiţiilor ce vor ministere şi milioane, a rămas în lumea sa de o înaltă idealitate, Ioan Vidu, ne lasă.

Prin cîntecul pe care l-a cules, l-a armonizat, l-a răspîndit în tot cuprinsul pămîntului românesc, Vidu a fost şi un factor de unitate naţională şi un educator.

Pe de o parte a făcut pe toţi Românii să se recunoască, sub farmecul muzicii unitare, membri unui singur popor.

Pe de altă parte a strecurat în sufletele ispitite de toate corupţiile şi de toate anarhiile ceea ce poate da numai o artă ca a lui : simţul de ordine şi instinctul frumuseţei.

Fără teorie savantă şi lipsit de orice fel de pretenţie, el s-a aşezat în fruntea tuturor acelor cari, fără a jertfi nimic din regulele artei, au făcut din ea un element de viaţă şi un mijloc de înălţare pentru naţia noastră.

12 februarie 1931

Sfîrşitul zburătorului: Ionel Ghica

A fost o uimire dureroasă moartea subită, cu voie, fără voie, — taina a dus-o cu dînsul, — a admirabilului tînăr care a fost Ionel Ghica.

Ieri, se întorcea biruitor de la un drum pe care nimeni nu-l făcuse ca dînsul. Ţările-i treceau dedesubt la fiecare ceas. Navigaţia aeriană olandeză i se dovedise inferioară.

Mersese în excursie la Saigon ca într-o scurtă călătorie de plăcere. Unde nu-i putea ţinti gîndul, cutezătorul gînd care-i dăduse o primă glorie?

Frumos şi voinic, posedînd virtuţile cavalereşti, moştenirea de vitejie a raselor vechi din care venea, urmaşul Ghiculeştilor n-avea în el nimic din ceea ce face antipatici pe „eroii" cari paradează. Vorbea de ce a făcut, de ce a văzut, de ce pregăteşte cu o minunată simplicitate. Bătrînii se simţeau sfioşi înaintea graţiei şi eleganţei cu care povestea despre marile lui isprăvi.

...Dacă măcar i s-ar fi dat norocul, tristul noroc de a isprăvi în lumea lui, acolo sus, trăznit de fulgerul fatalităţii.

1 iunie 1932

G. M. Murgoci, a cărui amintire, zece ani după moarte, a fost încunjurată de simpatia statornică a geologilor, n-a aparţinut numai acestei corporaţii ştiinţifice, căreia, fără să fi căutat să se impuie la locuri de conducere, i-a făcut atîta cinste prin munca-i statornică, prin adîncile cunoştinţi cîştigate, prin putinţa sa de a descoperi, îmbogăţind ştiinţa.

A fost pînă ce l-a doborît, încă tînăr, boala, ba chiar peste lungile şi nespusele suferinţi ale unui corp cu desăvîrşire zguduit, care părea că se desface în bucăţi, a fost însuşi tipul Românului întreg, doritor de a şti orice, de a se deprinde cu orice împrejurări, de a primi pe umerii săi zdraveni orice fel de sarcină şi în stare a birui greutăţile de la început şi a crea. Ani de zile la „Sămănătorul", la Institutul Sud-Est european, în pribegia de la Iaşi, la întoarcere, aşa l-am văzut şi l-am cunoscut.

Era o întrupare a vieţii, a vieţii care simte nevoia să se arăte, să cucerească, să se bucure de biruinţa cîştigată. Şi aceasta din prisosul energiilor, adunate, în rătăcirile prin munţi şi de-a lungul şesurilor ţării, al rasei lui de păstori mocani, cu ochii la toate zările şi ştiind să-şi despice un drum spre dînsele. Petrecea, muncea, călătorea, cu acelaşi avînt.

În toate ducea sinceritate şi simplitate. Era încredinţat de tot ce spunea şi încălzit de tot ce stătea să facă. Din atîta adevăr ce era în el ajungea la înfăţişări naive şi copilăreşti şi se lăsa adeseori, la îndoială sau la boală, tratat aşa ca un copil, mulţămind cu acel zîmbet care i-a rămas totdeauna tînăr.

Avea un real talent literar şi a lăsat pagine de antologie. Ca dar al vorbirii fireşti, spontanee nu voiu uita minunata povestire a drumurilor lui de cercetător prin Asia Mică : erai acolo de fapt împreună cu dînsul. Dar ce-l stăpînea mai mult din tot ce ştia şi înţelegea era *pămîntul.*

Pămîntul, cu straturile lui, a căror explicare la el ajungea înţeleasă şi pentru un profan. Pămîntul, cu vlaga lui, din care creşte pîinea. Pămîntul cu oamenii lui, cu acei oameni pentru a căror împroprietărire a luptat. Pămîntul, cu drepturile ce dă unei rase, şi de aceea s-a străduit pentru unitatea Statului Român.

Pămîntul bun, care l-a iubit şi el, — şi l-a cerut de vreme la sine.

30 mai 1936

Moartea unui învățat: profesorul Ion Borcea

Profesorul Ion Borcea a căzut în lupta pe care de ani de zile o ducea pentru lămurirea tainelor naturii.

În această luptă el închisese înțelesul vieții sale întregi, îndepărtîndu-se de o viață politică la care fusese atras fără succes acest mare suflet simplu, mai mult prin instinctele lui de urmaș al zdravenei țărănimi de la muntele Moldovei.

Pe cînd vacanțele sunt pentru alții prilej de lenevie și de petrecere, din care se întorc mai obosiți decît la plecare, pentru acest entuziast al descoperirii ele erau prilejul cercetărilor sale răbdătoare în domeniul căruia-i consacrase viața.

Ajunsese a crea un capitol românesc din cunoștința faunei maritime, și prin rodul ostenelilor sale el se îmbogățea an de an.

Teoriile de împrumut care se strigă la întruniri în discursuri asudate și asudante nu vor face fericirea noastră și nici lumea de aiurea nu-și va căuta pe a sa în teoriile pe care, pe lîngă atîtea altele, mai mult sau mai puțin răsuflate, le-ar propune mentalitatea noastră politică.

Dar vom fi mîndri ori de cîte ori se va însemna în vreo carte de știință ce i-a dat entuziasmul gata de jertfă al bunului profesor Borcea.

12 August 1936

Cît de actuală, de îndreptătoare, dar şi plină de mustrare e comemorarea dela Râmnicul-Sărat a aceluia care şi-a înscris, peste toate curentele şi modele, pentru totdeauna numele în analele literaturii româneşti oneste şi însufleţite, Alexandru Vlahuţă!

Ani întregi după isprăvirea acestei vieţi sfinte, vrednică de a fi pusă alături de aceia a celor mai nobili reprezentanţi ai spiritului românesc legat de ţară şi de neam, era o deprindere la un tineret crescut prea în fugă şi mai adesea lăsat în sama propriilor sale inspiraţii să ia în deşert numele aceluia din care cel mult se consimţea a face un ucenic şi un imitator al lui Eminescu. Nu s-a băgat de samă că bagatelizarea acestui scriitor de o aşa de aspră autocritică nu era decît începutul înjosirii întregului trecut de claritate logică şi bună cuviinţă.

Astăzi, cînd se caută din nou sfatul cel bun în tradiţie, acest reprezentant al celei mai cumpănite înţelepciuni moldoveneşti se ridică din nou, fie şi fără o nouă ediţie a unei aşa de frumoase opere, cu adausul acelor inedite care, contra voinţii lui, par a nu fi fost distruse.

Dar ceea ce peste orice schimbări literare îl pune în iconostasul naţiei e altceva : cultul fanatic, fără exagerări şi greşeli de gust, fără vorbe goale şi fraze moarte, pe care l-a închinat el poporului său.

Azi, cînd naţionalismele se afirmă în toate formele, forma naţionalismului său e o piatră de încercare şi un model.

1 mai 1937

Un suflet de luptă: Octavian Goga

Cu mult înainte de vreme, Octavian Goga părăseşte o viaţă pe care a trăit-o cu o putere extraordinară, mergînd cu un fanatic avînt pînă la distrugerea unui trup care ca prin minune a putut să reziste şi pînă acum acestui necruţător zbucium. S-a ars pe sine prin flacăra nestinsă ce ardea în el.

Nu s-ar fi bănuit astfel de porniri la studentul micuţ, blond şi cu flacări albastre în ochii cari au fost învăţaţi pe urmă, într-o figură strînsă pentru a impune, să rostească provocarea şi porunca. Întîile versuri, în care sunt şi fulgere, dar ele veneau de la modelul străin care i-a stat, un timp, înainte, erau într-o notă de duios lirism : cel care cerea Oltului să se mute şi el în altă ţară aducea desigur o altă notă decît a urmaşilor lui Eminescu, dar nu scînteiau acolo săbii ascuţite, gata să taie.

Cum s-a făcut prefacerea lăuntrică n-a ştiut-o poate el însuşi : de la sine ? din afară ? Deodată, şi în zilele încă nehotărîte, deşi nu în ce priveşte idealul însuşi, din neutralitate, a apărut omul în zale, lovind necontenit, cu o neobosită nevoie de război pe plăselele fierului. Simţea în el puterea ce trebuie pentru a revoluţiona imediat şi complet o societate care-i părea şovăitoare şi lîncedă. Litera-

tura o răspingea acuma, poezia trecutului, a unui în adevăr mare poet, îi era o povară şi-i părea o scădere : politica-l domina şi prin politică voia să domine, inexorabil.

S-a distrus urmărind năluca. Semnul ei îmbietor, apoi imperios, îl făcuse altul. În sfîrşit a ajuns unde voia. Şi atunci, — s-a văzut că supt platoşa de zale era, cum putea să se prevadă, tot poetul.

Dar descoperirea l-a doborît. Iar noi, cari n-am dorit pe cel dintîi, nu ne putem mîngîia că şi pe cel de-al doilea l-am pierdut.

10 mai 1938

Doi înaintaşi: Delavrancea şi Goga

Aceia cari dau literaturii româneşti sensul ei adevărat şi care singur şi sigur va birui îşi îndreaptă astăzi privirile umezite de lacrimi spre două morminte : unul de mult părăsit în Iaşul tragicei pribegii, iar celălalt care acuma se deschide, cu mult înainte de vreme.

Se adună atîtea amintiri cu privire la Delavrancea. A fost de la cele dintîi manifestări literare, afară de ale adolescentului, aproape copil, un înoitor. Unul fără teorie, fără program, şi fără voinţă. Firea sa, care nu era ca a altora, i-a cerut imperios să se manifeste cum era. Aşa-i porunceau înaintaşii cari erau în el : grînarii ţărani străbătători de văi şi munţi, răscolitori de zări, adunători de privelişti şi tezaurizatori de impresii. Ei toţi, sfătoşi cum le era rostul şi buni de toate poveştile culese în cale, şi-au luat drumul de-odată printr-însul. Altă viziune, altă gîndire, peste obişnuita logică, alt grai, un alt fel de româneşte, de munteneşte, decît cum ştiam noi pînă atunci, după forma măestru artificială a boierului savant Odobescu şi a zeţarului orăşean Ispirescu. Neschimbat, în nuvelă, în teatru, el a fost aşa : n-a luat de la nimeni şi, chiar să fi vrut, n-a putut lăsa nimănui nici acest dar, cu totul

deosebit, al scrisului şi nici dogoritoarea năvală a unei elocvenţe capabile să ardă convenţionalismul tuturor tribunelor şi catedrelor. Un om de vedenii, cum însuşi era, în pădurea părului creţ de supt care privirile ieşeau împungătoare ca două fosforice flacări, o minunată şi impresionantă vedenie.

Nu aşa acela a cărui pierdere pentru literatură o plîng astăzi cei cari-i iartă că a părăsit poezia pentru scopuri zădarnice pe care iluzia lui ucigătoare le-a socotit imense şi imperioase. Goga, care răsărise ca un nou lampadofor poetic al milenarei lupte ardelene şi care de aceea a fost îmbrăţişat ca un tînăr făt-frumos, purtător al glasului smuls din durerile robiei, de înţelegătoarea lume de boierie a anilor 1900, aducea cu dînsul, din strămoşească moştenire şi la el, tot ce trebuia pentru ca, de la uimitoarea vădire de la început a noului profet din mila dumnezeului tuturor răbdărilor, să meargă treptat, pe căile de înţelepciune ale anilor, spre şi mai depline roade ale neobişnuitei sale înzestrări. Dar lui, de la o vreme, în urmărirea fugarelor satisfacţii ale politicii, îndeletnicirea aceea căreia-i închinase primii ani, şi pe care n-o putea tăgădui, cu atît mai puţin distruge, i s-a părut o efemeră jucărie, aproape compromiţătoare, aşa încît nici nu-i plăcea ca ea să-i fie amintită. Corului celor aleşi i-a preferat tunetele aclamaţiilor în care credincioşii adevăraţi nu se mai pot osebi de strigătul spre triumf şi pradă al vulgului.

Şi, totuşi, pe cel care părăsise literatura ea l-a urmărit, dintr-o iubire care nu putea să moară. I-a spus la ureche cele mai frumoase taine ale ei, şi vraja pe care o exercita el nu venea de la idei,

împrumutate, de aici sau de peste graniţă, ci de la acele mistere ale ei. Şi ceea ce era în adevăr viu în el era această obsesie a cuvîntului nobil, a comparaţiei plastice, a perioadei largi şi bogate.

Îmbătrînit politiceşte în neizbînda ce i se putea profetiza, el isprăveşte tînăr în suflet prin toate mijloacele acestei minuni care, peste orice, rămîne poesia.

12 mai 1938

La plecarea mareşalului Averescu

Unul din marii domni de oaste pe cari i-a dat poporul românesc s-a dus în lumea unde plutesc umbrele glorioşilor săi înaintaşi.

Alexandru Averescu nu era numai un mare strateg, chibzuind încet, rece şi sigur planuri în a căror executare nu-l putea tulbura nimic din ce agită sufletul oamenilor slabi. Nu mai trebuie amintită înalta lui minte creatoare, căreia îi datorăm singura iniţiativă din marele război şi acea încredere în oastea noastră, aşa de greu lovită, prin care ne-am putut reface pentru a recîştiga măcar onoarea. Dar era ceva mai presus de aceste aşa de rare însuşiri pe cari în acele zile de supremă încercare nu le-a împărţit cu nimeni.

Era fibra eroică din el şi misterul din care venea şi care încunjura orice acţiune a lui.

El nu era un pregătitor de istorie, ci însăşi garanţia ei. Nimeni nu mai avea nevoie să se întrebe : cu ce ; misterul acela care-i strălucea în ochi şi care dădea o greutate neobişnuită fiecărui cuvînt al lui, cuprindea în el toate posibilităţile. Şi prin el a făcut acele minuni în sufletul ostaşilor care singure, peste orice pregătire tehnică, asigură izbînda.

Să mai vorbim de cursa ce i s-a întins pentru a-l prinde într-o politică pe care el n-a voit-o de partid, dar la dînsa a trebuit să ajungă ? Acolo taina lui n-a mai putut avea puterea ei magică, pentru că....

Pentru că acolo nu era sufletul de soldat.

4 octombrie 1938

O umbră a trecut (Iulia Hasdeu)

S-a amintit dăunăzi aceea care a fost fiica, înzestrată cu cele mai înalte daruri, dar asupra soartei căreia plutea ameninţarea soartei neîndurătoare a lui B. P. Hasdeu.

Smulsă de acasă, ea a mers, în grija unei mame care nu şi-a dat samă de cît poate răbda un trup şubred, cu toate înfăţişările sănătăţii, — căci slăbiciunea fizică a părintelui ei zăcea într-însa —, şi, lăsată să se arunce cu o necruţătoare pasiune asupra tuturor izvoarelor ştiinţei, ea a căzut fulgerată de cea mai nobilă, dar şi de cea mai imprudentă ambiţie.

A lăsat, la cei vreo douăzeci de ani ai ei, se pare că încă neîmpliniţi, un întreg săltar tăinuit de gînduri şi de simţiri. Gîndurile, înalte şi pline de o genială originalitate, simţirile, ca ale unei fete frumoase şi bine ce era. Iar, pe lîngă aceasta, scrisori.

Din aceste scrisori, lăsate abia să se întrevadă într-un ziar [...] puţin cetit, moştenitorul lui Hasdeu, d. Iuliu Dragomirescu, a tipărit atîta cît să-l rugăm a nu mai ţinea la o parte de public restul. E acolo un preţios material, nu numai pentru dînsa, dar pentru vremea ei, într-o formă care, în ce priveşte judecata oamenilor, e uimitor de matură.

Literatura ei, poezie şi proză — tot în limba franceză, odrasla marelui învăţat român fiind lăsată în voia mediului care a înstrăinat-o —, e fără îndoială de o adevărată valoare. Înţeleg de o valoare literară, dar înainte de toate de una educatoare.

În vremea noastră, străbătută, — peste aburii înăbuşitori ai unui materialism degradant, zbuciumat de istoria petrecerilor fără măsură —, de curente de regenerare, vrednice de toată simpatia, dar încă într-o fază de imitaţie naivă a lucrurilor de aiurea, ceea ce trebuie fetelor ce cresc şi de la care atîrnă ce va fi neamul mîne, e o *icoană.*

Una mai curată decît a Iuliei Hasdeu nu se poate.

Ce e mai de preţ în aceste încercări franceze trebuie deci tradus şi înfăţişat acelora care dacă i-ar sămăna, în suflet, ei !

21 octombrie 1938

Înaintea unui mormînt
(Gheorghe Ţiţeica)

În marginea cimitirului plin de amintiri, lîngă rîpa în care-şi aşteaptă alte rămăşiţe omeneşti, a fost coborît acum două săptămîni un om care nu va putea fi înlocuit.

Despre ce a fost profesorul Gheorghe Ţiţeica pot vorbi specialiştii în studiile matematice, şi cea mai strălucită dovadă a valorii sale a fost, acum cîţiva ani, invitarea la Sorbona pentru a da acolo lecţii într-o ramură de ştiinţă pentru care nu se afla nicăieri unul mai competent. De sentimentele ce se aveau pentru dînsul în străinătate mărturiseau legăturile, de strînsă prietenie ce păstrau cu dînsul, vechiul elev român al Şcolii Normale din Paris, cu uşile închise străinilor, foştii lui colegi. Iar năvala de flori revărsate asupra sicriului său arăta cît de iubit era el în cercurile unde i se cheltuise atîţia ani învăţămîntul.

Dar *casa lui de om public era Academia Română.*

Acolo, secretariatul fusese multă vreme al strictei gospodării create de hursuzenia lui Dimitrie Sturdza, om grozav la socotelile mărunte în toate domeniile. „Degetul magic" cuprindea în el o întreagă corectitudine şi o disciplină cu fiori. Pârvan, plin de mari

planuri romantice, s-a aşezat în acel rost cu gînduri de transformări revoluţionare, întipărite de personalitatea lui năvălitoare. A trebuit Ţiţeica pentru ca secretariatul academic pe cinci ani, menit a-i aparţine pe vieaţă, *să-şi capete o definiţie care va rămînea.*

Academia e o bogătaşă scăpătată şi prădată de stat, care-i face milă din cînd în cînd. Din ce-a avut i-au rămas mai mult griji şi îndatoriri. O nesfîrşită stăruinţă şi un simţ al împrejurărilor se cere pentru a le stăpîni. Firea de ţăran răbdător şi stăruitor a lui Ţiţeica a putut s-o facă.

Dar cum a gospodărit el acolo e nu numai o lecţie de fineţe, ci una de înaltă morală.

22 februarie 1939

Grigore Tăbăcariu

Un ziar de provincie anunţă înmormîntarea undeva, într-un sat băcăuan, a profesorului Grigore Tăbăcariu.

De mulţi ani l-am cunoscut pe acest pedagog zelos, care era legat de şcoală nu prin consideraţii de carieră, nici prin dorinţa, aşa de răspîndită astăzi, de a parveni, ci printr-un sincer, călduros şi statornic devotament.

A căutat să învedereze o chemare în acest domeniu, unde avea şi părerile sale proprii, printr-un lung şir de publicaţii, cărţi, broşuri şi reviste, care s-a oprit numai acum cîţiva ani. Le scria între multe griji, neîncurajat şi aproape despreţuit, şi le tipărea cum putea în continua lui sărăcie.

Alţii, mai pregătiţi decît dînsul, pot considera cu o îngăduinţă miloasă acest zbucium care a fost tragedia omului bun şi harnic, care credea că ar avea şi el un lucru de făcut pe lume. Cei cari au fost în atingere cu dînsul au înţeles cît de mult neajunsurile, care se pot vedea uşor, se datorau unei vieţi nenorocite, a cării soartă-i era parcă scrisă pe faţă.

Acum în urmă avea un rost în noile creaţiuni. Era fără îndoială prea tîrziu. Şi aceasta ne aduce

la constatarea marelui nostru defect : de *a risipi puterile.*

E enorm de multă nevoie a lucrului în această ţară. Nu trebuie să se ţină seamă în valorificarea puterilor de o superioritate sau de o rară distincţie a lor. Nu e om cu bunăvoinţă care să nu poată folosi în această mare şi grea operă de a ridica pretutindeni, în orişice, nivelul, încă destul de scăzut, al ţării. Preţuite şi bine aşezate, şi forţele mai slabe încă se îndeamnă şi dau ce nu se spera de la ele.

E vremea acestei mobilizări generale a sufletelor.

19 martie 1939

Un martir al ştiinţii şi datoriei: Gheorghe Longinescu

Vechiul meu prieten Gheorghe Longinescu s-a dus la Focşanii naşterii sale, ca să se aşeze pe veci lîngă mormîntul, plîns îndelung de lacrimile sale, al fratelui, profesorul de drept Ştefan, de care-l lega, ca şi de ceilalţi fii ai negustorului focşănean, admirabile sentimente de familie care nu mai sunt din vremea noastră.

Nu s-a ştiut decît de un cerc restrîns ce a fost viaţa acestui om de bine. O groaznică tragedie pe care el a primit-o cu atitudinea unui erou care era în acelaşi timp şi un perfect creştin, împăcat cu sarcina care căzuse asupra lui.

De tînăr încă, el orbise aproape cu totul. O iluzie de vedere laterală. Un altul s-ar fi cufundat în întunericul desperării sale. El însă a luptat.

Chimist pasionat pentru studiile sale, el a făcut, decenii întregi, să i se cetească din cărţile şi articolele pe care nu le putea petrece cu ochii. Şi a dictat cercetări proprii, a căror tipărire n-o putea supraveghea.

Şi a fost el oare pentru aceasta un om amărît şi aspru, căutînd să-şi răsbune pe alţii ce pătimea de la nemiloasa soartă ? Dimpotrivă, nimic nu i-a putut turbura seninătatea. Dacă uneori setea de

dreptate îl îndrepta către oamenii violenţi, era deajuns un cuvînt de rechemare al unui prieten, ca să revie la desăvîrşitul echilibru al unei vieţi frumoase, care, în ciuda suferinţelor din urmă, se va fi încheiat cu un zîmbet ca al oamenilor din antichitate, pe urma cărora călca.

19 aprilie 1939

O nobilă solie de poezie o trimite peste mormînt O. Goga prin culegerea *Din larg*. O mîndră afirmare a rostului său în *Profetul*. Atîtea minunate versuri, dar, pentru prima parte, nu venind din viaţă însăşi, ci mai mult plutind deasupra ei.

Oratorul, prozatorul, abundent şi furtunos, rupe încleştarea poetică a versului. În năvala comparaţiilor e ceva care anunţă neliniştea noii poezii. Poemele sunt, după unele adnotări, anterioare încă anului 1916. Se află apoi şi răsunetele din durerile şi îngrijorările războiului. *Hora* nu are însă în ea sufletul acelor ceasuri : e un Alecsandri cam vechi. O satiră cu ţinte apropiate şi mărginite urmează.

În faţa ciocnirilor de vorbă şi de forme ce limpede se desfăşură însă, fiindcă pleacă dintr-o adevărată şi caldă simţire, desfăşurîndu-se în largi valuri ritmice, bucata *Departe !* Poate şi *Din viaţă,* cu aluzie la propria frămîntare a poetului. Dar nu e aceeaşi pornire vibrantă şi în celălalt poem de iubire pătimaşă, *Sufletul.* Tot aşa de puţin în cele ce urmează, şi în faţă se ridică eterna rugăciune către idealul femeesc din Eminescu. Dar, cînd e vorba de a închide inspiraţia în margenile ace-

leiaşi idei, ca o învăţătură răsare *Ramura întîrziată*. Un sonet puternic închegat e *Apus*.

O clipă de înseninare la 1929—30, sub ceruri străine, dă poeme din cele mai frumoase. E o odihnă de fericire, care creează, poate mai mult decît patima furtunoasă, poezia. Inspiră mai puţin caricatura oraşelor de băi. Taina inspirării n-o pot vrăji nici rarile întîlniri cu satul.

Şi, ca o prevestire, *Cîntecul morţii la fereastră*.

11 mai 1939

Note şi comentarii

Doctorul Davila. Doctorul Carol Davila s-a născut la 8 aprilie 1828 la Parma şi a încetat din viaţă la 24 august 1884. Organizator al serviciului sanitar militar, el a fost cel care a întemeiat, împreună cu dr. N. Kretzulescu, învăţămîntul medical românesc. A avut mari disponibilităţi de animator, înfiinţînd societăţi medicale, aşezăminte spitaliceşti, publicaţii etc. Este tatăl dramaturgului Al. Davila. Vezi Elena General Perticari Davila : *Din viaţa şi corespondenţa lui Carol Davila,* Fundaţia pentru literatură şi artă, 1935 (pentru rolul său în timpul războiului de independenţă, vezi în special paginile 385—410) vezi şi N. Weinberg *Carol Davila,* Oameni de seamă. Editura Tineretului, 1961).

Alexandru Odobescu (23 iunie 1834 — 10 noiembrie 1895).

1 Se referă la ediţia : Scrieri literare şi istorice ale lui Al. Obodescu, 3 vol., Bucureşti, Editura librăriei Socec et. Comp. 1887. Portretul mai conţinea şi o scrisoare a lui Alexandru Odobescu către mama sa, „Catinca, fata doctorului scriitor Caracaş, şi una din cele mai frumoase şi mai culte femei ale timpului", scrisoarea era trimisă din „Balta Albă, satul Grădiştea din Vale ; Miercuri, 8 iulie 1847". Scrisoarea redactată în limba franceză este tipărită de Iorga în traducere românească. Cum această parte a articolului lui N. Iorga nu conţinea decît scrisoarea în care se comunicau ştiri de familie şi întîmplări obişnuite de la Balta-Albă, am renunţat la publicarea ei deoarece nu făcea corp comun cu restul portretului.

Gheorghe Barit (24 mai 1812 — 2 mai 1893). Pentru activitatea sa vezi Gheorghe Barit: *Scrieri social-politice* studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan și George Em. Marinca, Editura politică, București, 1962.

[1] Citatul aparține precuvîntării la „Disertația despre școli" memoriu întocmit în primăvara anului 1835 (ediția citată, p. 45—46). N. Iorga îl cunoaște din Andrei Bârseanu: *Istoria școalelor centrale române din Brașov*, Brașov, 1902.

Eminescu și generația de astăzi. Prima ediție a poeziilor lui Eminescu a apărut în decembrie 1883, în timp ce Eminescu se afla internat într-un sanatoriu din Viena (a plecat din București joi, 20 octombrie 1883, și s-a reîntors în seara zilei de 27 martie 1884). Din această ediție, apărută într-un tiraj total de o mie de exemplare, se vînduseră, în primele șapte săptămîni, șapte sute de exemplare. Cea de-a doua ediție a apărut în toamna anului 1885.

Nicolae Ionescu (1820—1905), fratele lui Ion Ionescu de la Brad — ziarist *(Steaua Dunării, L'Étoile du Danube)*, a fost profesor la Universitatea din Iași, deputat și senator, membru al Academiei Române și între 24 iulie 1876, și 3 aprilie 1877 — ministru de externe în guvernul Ion C. Brătianu, fiind urmat la același minister de Mihail Kogălniceanu, căruia îi succedase.

I. Pop Reteganul născut la 10 iunie 1853. A încetat din viață la 3 aprilie 1905.

1. *Noua Revistă Română* — revistă de sub conducerea lui C. Rădulescu-Motru a apărut între ianuarie 1900 și decembrie 1902 (seria I-a), iar seria a II-a între iulie 1908 și ianuarie 1916.

Statuia lui Cuza-Vodă. Cu privire la statuia domnitorului existentă și astăzi în Piața Unirii din Iași a se vedea C. C. Giurescu: *Viața și opera lui Cuza Vodă*. Editura științifică, 1970, p. 466. „Hotărîrea pentru ridicarea acestei statui se luase din vreme — în 1903 —

spre a putea fi inaugurată la împlinirea unei jumătăți de secol de la Unire, adică 1909. Se constituie un comitet de acțiune —, dar, în rîndurile partidului liberal, condus de D. A. Sturdza, erau și glasuri, și, în primul rînd ai președintelui său, care găseau inoportună și chiar primejdioasă „pentru dinastie și pentru liniștea țării", această inițiativă. Se strînseseră, printr-o subscripție publică, fondurile necesare, iar statuia fu comandată renumitului sculptor italian Romanelli. Inaugurarea avu loc cu fast — în prezența suveranului și a guvernului în mai 1912". Vezi și *„Adevărul" 1888 — 1913 — 25 de ani de acțiune*, 1888—1913, p. 253—255. Deci articolul lui N. Iorga este scris în momentul deschiderii listei de subscripție pentru ridicarea statuii.

Alexandru Ioan Cuza a fost una din personalitățile istoriei noastre pentru care N. Iorga a nutrit o vie și o nedesmințită admirație. De aceea a participat cu însuflețire la acțiunea de ridicare a statuii lui Cuza Vodă. „Pentru statuia lui Cuza Vodă urmărit și în mormînt de ura dușmanilor din viață, s-a dat o lungă și grea luptă. Nu se ajungeau banii pentru a plăti pe sculptorul italian Romanelli, și a trebuit să fac un apel prin *Neamul Românesc*, care, din banul de aramă al săracului a strîns cei 25 000 de lei care ne lipseau. Statuia s-a putut deci turna, dar acum se punea problema locului de care se va învrednici. Politicienii ieșeni o voiau lîngă fosta casă a bancherului Neuscholtz, într-o mică piață anume angajată pentru aceasta, pe cînd comitetul, prezidat de d. Ghica-Deleni, era pentru acel punct central al marilor artere ieșene care se deschidea în fața hotelului Traian, unde cu vreo douăzeci de ani în urmă Carol I fusese șuierat și bombardat cu mere putrede de tînăra aristocrație opozantă a orașului. După mari sforțări, s-a căpătat în sfîrșit și acest ultim punct, iar regele a anunțat sosirea sa" (*O viață de om — așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, 1972, p. 423, vezi, de asemenea, și nota la pag. 821—822, unde se publică corespondența lui N. Iorga cu A. D. Xenopol în legătură cu ridicarea și amplasarea statuii lui Cuza Vodă, corespondență din anii 1909 1910, cînd relațiile dintre cei doi se îmbunătățesc).

Un cercetător al vieții poporului românesc : Simion Florea Marian : A trăit între 1847—1906. Din 1881 membru al Academiei Române. A fondat reviste și publicații cu caracter didactic, colecții precum „Bibliotecă de petrecere și învățătură", fiind autorul unor studii și antologii de o mare importanță pentru cunoașterea fizionomiei morale a poporului român, a obiceiurilor sale precum *Ornitologia română* (1883) ; *Descîntece poporane române* (1886) ; *Nunta la Români* (1890) ; *Nașterea la Români* (1892) etc.

La mormîntul lui Kogălniceanu. Născut la 6/19 septembrie 1817, Mihail Kogălniceanu încetează din viață la 20 iunie 1891. Deci, comemorarea avea loc cu prilejul împlinirii a cincisprezece ani de la moartea lui.

Nicolae Grigorescu, născut în 1837, marele pictor a încetat din viață în ziua de 21 iulie 1907 la Cîmpina, unde a și fost înmormîntat. Cu privire la relațiile lui N. Iorga cu pictorul Grigorescu, a se vedea pe larg Valeriu Râpeanu : *Vlahuță și epoca sa,* Editura tineretului, 1966, p. 286—287. S-au cunoscut la începutul secolului cînd N. Iorga a colaborat la ziarul *L'Indépendance Roumaine :* „Am primit cu plăcere, (să conducă un supliment literar și cultural de duminică n.n.) și m-am pus să adun pagini de trecut, să le traduc, împreună cu bucăți literare (...), să fac dări de samă despre expoziții de pictură, (ceea ce mi-a procurat apoi ceva mai pe urmă neașteptata vizită a lui Grigorescu adus de Vlahuță însuși, cu care mă unea acum același crez național, stăpîn și pe inima lui caldă și, împleticindu-se pe scările înguste ale popasului meu din Aleea Alexe Marin, el îmi aducea minunatul tablou de flori care împodobește și acum casa mea" *(O viață de om — așa cum a fost,* ediție citată, p. 294 și nota p. 801 în care se citează rîndurile dintr-o scrisoare a lui Vlahuță către Iorga, din 9 noiembrie 1901 : „Multe și călduroase salutări de la d-l. Grigorescu încă un mare admirator al d-tale").

Doamna Elena Cuza. Soția lui Alexandru Ioan Cuza. Căsătoria avusese loc la 30 aprilie 1844. Era fiica postelnicului Iordache Rosetti și al Ecaterinei născută Sturdza.

Soia lui Theodor Rosetti junimist cunoscut, ministru şi prim-ministru al guvernului conservator-junimist venit la putere în ziua de 23 martie 1888. A dus o viaţă de o exemplară frumuseţe morală încurajînd opere de binefacere, fiind ca şi soţul ei devotată poporului român.

Portretul este unul din puţinele care a comportat transformări din punctul de vedere al organizării materialului de la ediţia 1911 la ediţia 1934. Primele cinci paragrafe pînă la paragraful care începe cu cuvintele „Pe Doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor..." a apărut în ediţia 1911 cu titlul „Doamna Elena Cuza", datat 5 aprilie 1909 şi reprezintă necrologul propriu-zis după cum demonstrează şi prima frază. Partea a doua care începe cu fraza amintită a apărut în ediţia 1911 cu titlul „O amintire despre Doamna Elena" şi era datată mai 1909.

Învăţăminte din viaţa şi domnia lui Cuza-Vodă. Se referă la A. D. Xenopol : *Domnia lui Cuza Vodă* 1859 — 1866, Iaşi, 1903, vol. I : VIII + 472 p., vol. II, 528 p. Cu privire la studiile dedicate lui Alexandru Ioan Cuza, la tipărirea izvoarelor asupra vieţii şi activităţii sale pînă la data publicării articolului lui Iorga a se vedea Constantin C. Giurescu : *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă,* ediţie citată, p. 5—11.

[1] Despre ultimii ani ai vieţii lui Alexandru Ioan Cuza, vezi aceeaşi lucrare p. 448—462. Ambasadorul Franţei la Viena la care se referă N. Iorga era ducele de Grammont, textul declaraţiei făcute de fostul domnitor în lucrarea citată p. 453 : „Cît despre mine, nu voiesc cu nici un preţ să reîncep misiunea de altădată ; dar dacă aş vedea ţara mea ameninţată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere colaborarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în aceeaşi zi aş fi gata, orice s-ar putea întîmpla".

[2] A fost ales deputat în ianuarie 1870 la colegiul IV (colegiu ai cărui votanţi erau ţăranii) în judeţul Mehedinţi şi în acelaşi an senator la colegiul II Turnu-Severin.

În amintirea lui Eminescu. Mihail Eminescu s-a stins din viaţă la 15 iunie 1889.

Învățăturile ce le da Mihai Viteazul reprezintă rezumatul conferinței rostite de N. Iorga în ziua de 8 noiembrie 1909 cu prilejul pelerinajului organizat la mormîntul lui Mihai Viteazul de la Mănăstirea Dealului la împlinirea a 310 ani de la cucerirea Ardealului, pelerinaj organizat de Liga Culturală. În volum articolul poartă titlul *Pomenirea lui Mihai-Viteazul* și cuprinde în prima sa parte (vezi vol. I, ediția I. Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1911, p. 385—386) o relatare a modului în care s-a desfășurat acest pelerinaj, asupra participării din diferite orașe ale țării (București, Ploiești, Pitești și bineînțeles Tîrgoviște). Nu am republicat această introducere, deoarece ea reprezintă numai descrierea organizării și desfășurarea acestei sărbători, ideile sale privitoare la personalitatea lui Mihai Viteazul fiind expuse în textul conferinței transcrise de N. Iorga „după notele pe care le-a luat cel mai bun cunoscător al Tîrgoviștii, d. Virgil Drăghicescu". Dealtfel, în ediția 1934, textul introductiv este publicat între paranteze.

Ion Ghica (12 august 1816 — 22 aprilie 1897). În ediția 1911 a apărut cu titlul „Un bust al lui Ion Ghica".

[1] N. Iorga atribuie romanul „Don Juanii din București" apărut fără semnătură în ziarul *Independența* în anii 1861—1862 lui Ion Ghica, în realitate el aparținea lui Pantazi Ghica. Ion Ghica este autorul unei schițe de roman scrise între anii 1845—1848. Pentru aceasta vezi pe larg D. Păcurariu, *Ion Ghica*, Editura pentru literatură, 1965, p. 101—116, și Ion Roman, studiu introductiv la Ion Ghica, *Opere*, I, Editura pentru literatură, 1967, p. 71—72.

Grigorescu, după Vlahuță în ediția 1911 a apărut cu titlul *În legătură cu cartea despre Grigorescu a d-lui Vlahuță.*

[1] Volumul A. Vlahuță. *Pictorul N. I. Grigorescu* a apărut în ziua de 4 octombrie — *Viața și opera lui — cu 20 planșe fotogravură, 232 autotipii (pe aramă) și 17 facsimile (pe zinc — după fotografiile executate de Dl. inginer Stelian Petrescu, Ediția Casei Școalelor. București, Atelierele grafice Socec et. Co. Societate Anonimă, 1910.*

Textul acestei cărți, în Alexandru Vlahuță *Scrieri alese*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, vol. III Scriitori Români, Editura pentru literatură, București, 1964, p. 335—452 și nota p. 504—513 unde se dau amănunte cu privire la apariția și ecoul ei.

Doctorul Iacob Felix (1832—1905), renumit savant higienist.

Un poet al florilor: D. Anghel (16 iulie 1872 — 13 noiembrie 1914). A debutat în paginile revistei „Contemporanul" din Iași în luna octombrie 1891 (an. VII, nr. 10). Poeziile se intitulau *Plinset de grieri* și *Zîna codrilor de brad* neincluse în volumele sale din timpul vieții dar publicate în culegerile apărute după 1944 din opera sa precum D. Anghel *Poezii și proză* E.S.P.L.A. Biblioteca pentru toți, 1957, ediție îngrijită de Mihail Dragomirescu, cuvînt înainte de Valeriu Râpeanu; D. Anghel *Poezii,* ediție îngrijită și prefațată de M. Dragomirescu. Biblioteca pentru toți, nr. 445, 1968, p. 165—191, vezi și cronologia acestei din urmă ediții p. XXXI—LII.

[1] Volumul *În grădină* (primul său volum) a apărut în luna februarie 1905, în editura Socec, cu ilustrațiile pictorului Kimon Loghi.

C. Negri (martie 1812 — 28 septembrie 1876). Bustul a fost ridicat — prin subscripție publică — cu prilejul centenarului nașterii scriitorului și omului politic. C. Negri fusese pîrcălab de Galați în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza din noiembrie 1859 (vezi C. Negri, *Scrieri,* două volume, Scriitori români, Editura pentru literatură, 1966. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Emil Boldan).

Spiru C. Haret (1851—1912). Matematician eminent, profesor universitar și membru al Academiei Române, a avut un rol de animator cultural — fiind inițiatorul curentului de interes pentru lumea satelor pe care l-a promovat în timpul cît a fost ministru al instrucțiunii (1897—1899, 1901—1904, 1907—1910) și în cadrul căruia se înscrie și apariția revistei *Semănătorul.* Acțiunea lui conservă pentru ridicarea socială și culturală a țără-

nimii noastre prin înființarea de bănci populare, societăți sătești, publicații de popularizarea științei, reviste, cercuri culturale, trimiterea de conferențiari etc. a atras simpatia lui N. Iorga.

Ioan Mincu (1852 — 6 decembrie 1912). Întemeietorul școlii naționale de arhitectură.

1. Banchetul dat în cinstea sa a avut loc în luna septembrie 1912 și a fost organizat de prietenii și admiratorii săi, textul a fost publicat în Mihail Cafée *Arhitectul Ion Mincu,* 1960, Editura științifică, p. 230. În telegrama trimisă cu acest prilej Al. Vlahuță îl numește pe Ion Mincu „cel mai mare și mai nedreptățit arhitect român". Nedreptatea la care se referă N. Iorga constă în faptul că în anul 1912 se renunță la proiectul său pentru construirea unui Palat al Primăriei de București care se încredințează arhitectului Petre Antonescu.

I. L. Caragiale. Scris cu prilejul încetării din viață a marelui scriitor care s-a petrecut în zorii zilei de 9/22 iunie 1912.

Aurel Vlaicu a încetat din viață în ziua de 31 august (13 septembrie 1913), în timpul tentativei de a trece Carpații la bordul avionului. Catastrofa s-a petrecut deasupra satului Băneşti lîngă orașul Cîmpina, județul Prahova. Pe locul prăbușirii avionului se află astăzi un monument. Pentru împrejurările în care s-a desfășurat ultimul zbor al lui Aurel Vlaicu și pentru cauzele accidentului, a se vedea : general maior ing. în retragere Gheorghe Negrescu : *Aurel Vlaicu văzut de un zburător contemporan,* Editura Militară, 1973.

P. Cerna

1. Panait Cerna își trecuse doctoratul la Facultatea de Filosofie a Universității din Leipzig în luna februarie 1913. Teza se intitula „Lirica de idei" și era dedicată lui Titu Maiorescu. Traducerea românească a apărut de curînd ; vezi Panait Cerna : *Lirica de idei* traducere și cuvînt înainte de Marian Găiseanu, Editura Univers, București, 1974.

2. Volumul său intitulat *Poezii* a apărut în anul 1910 la Editura Minerva, fiind singurul volum tipărit de scriitor în timpul vieții. Pentru acest volum primise „partea cea mai importantă a premiului Adamachi al Academiei Române".

3. Pentru sentimentele lui Panait Cerna față de N. Iorga pe care l-a cunoscut în timpul cînd savantul conducea revista „Semănătorul" a se vedea scrisoarea tînărului poet din anul 1907 : „Din depărtate străinătăți, trimite marelui fiu al neamului cele mai respectoase și calde urări, unul din cei mulți care i-au cunoscut inima și sfaturile și nu-l uită niciodată".

Generalul Ion Dragalina (16 decembrie 1860 — 24 octombrie 1916). Născut la Caransebeș, urmează școala de cadeți din Timișoara și Academia de Război din Viena, devenind sublocotenent în armata austro-ungară pe care însă o părăsește, prin demisie, la 1 decembrie 1887. Înrolat în armata română în același an, străbate toate treptele ierarhiei de la sublocotenent pînă la general de brigadă (noiembrie 1915). Ocupă diferite funcții de comandă precum : comandamentul de batalion la Regimentul 7 Rahova și apoi comandant al acestui regiment, comandant al batalionului 9 vînători-Ploiești și 7 vînători Cernavodă, comandantul Școlii militare de infanterie București, comandant al Regimentului 34 Constanța, comandant al brigăzii 9 infanterie, al Diviziei 1 infanterie de la Turnu-Severin etc. În această din ultimă calitate a participat la primul război mondial, obținînd victorii însemnate. La 11 octombrie 1916 primește funcția de Comandant al Armatei întîia române. Rănit pe drumul dintre Lainici și Bumbești, încetează din viață la București, după ce i se amputase un braț (vezi Nicolae Popescu : *Generalul Ion Dragalina*, Editura Militară, 1967).

Ultima cuvîntare a lui Delavrancea. În *Memorii*, vol. I, p. 303. N. Iorga notează : „Dimineața, foile anunță moartea lui Coșbuc. Un ceas mai tîrziu, aici, în Iași, moartea lui Delavrancea.

L-am văzut pe patul de suferință, palid, dar neschimbat, părînd mai liniștit, așa cum este el, decît cum sîntem noi". Iar în *O viață de om* scria „Dintre prietenii pe care-i

putusem cîştiga în lunga mea viaţă, era la Iaşi Delavrancea, dar cu omul care juease mari roluri politice legăturile nu mai erau cele de odinioară ; îl vedeam uneori pe stradă apropae ca pe un străin ; şi în casa refugiului său am călcat o singură dată, atunci cînd frumosul lui cap alb încărunţit se odihnea pe perna unei scurte agonii" (ediţia citată, p. 495).

La înmormîntarea poetului Al. Vlahuţă

1 Alexandru Vlahuţă a încetat din viaţă la 19 noiembrie 1919. În *Memorii*, vol. II, p. 267, N. Iorga notează următoarele rînduri care explică ceea ce spune în discursul său funebru : „Vlahuţă s-a stins. Îl aflu foarte schimbat în odăiţa goală a casei modeste din strada Visarion, unde, venit din Cîmpina cu totul sfărîmat, şi-a petrecut ultimele zile. Pare, aşa liniştit cum este, tînăr, cu frumosul, bogatul păr negru pe care cei şaizeci de ani abia îl stropiseră cu albul vîrstei.

Ginerele lui, profesorul Ştefănescu, îmi spune că Vlahuţă şi-a primit sfîrşitul firesc cu seninătatea unui sfînt. Vorbea de moartea care se apropie cu calmul celor vechi, afirmînd cu tărie că n-are de ce se mustra şi nu se teme de dînsa. A cerut să nu fie înştiinţat nimeni despre starea lui, nici chiar cealaltă fiică, soţia tînărului Grigorescu, deşi de repetate ori a voit să mă vadă, n-am fost chemat nici eu, şi voi păstra adînca părere de rău că n-am putut auzi nimic din ultimele lui dorinţe. (...). Lasă că înmormîntarea să-i fie de tot simplă şi ca toate hîrtiile să i se ardă ; am recomandat energic să se treacă peste această hotărîre, în acord cu extrema grijă pe care o punea în scrisul său".

2 „Cu carul cu boi venise de la moşioara sa din Rîmnicul-Sărat Vlahuţă şi, aşezat într-un colţ liniştit al Iaşului, de unde s-a dus apoi la Bîrladul originii sale, el era nu numai un cald prieten şi un bun sfătuitor, dar în acelaşi timp spiritul cel mai încrezător în biruinţa care nu putea lipsi. Tot pesimismul de împrumut îi dispăruse iar despreţul faţă de o clasă dominantă care se dovedise tragic de falimentară, îl rezervă pentru alte timpuri ; nu vedea înaintea sa decît o mînă de români care, cu ultimele puteri luptă în tranşeele disperării contra unui duşman odios" (*O viaţă de om*, ediţie citată, p. 496).

Un băieţel viteaz, caporalul aviator Ion Nicolae Romanescu. A urmat cursurile şcolii de aviaţie de la Oxford, pe care şi le-a finalizat mai apoi într-o garnizoană din Franţa. A căzut eroic, apărînd cerul Franţei, într-o zi a lui noiembrie 1918, cu puţin înainte de capitularea Germaniei.

Generalul Grigorescu (1863—1919) unul din comandanţii militari de frunte ai armatei române. Autorul nemuritoarei devize „Pe aici nu se trece" formulată în timpul luptelor de la Mărăşeşti al căror conducător a fost. Despre ultimele sale zile vezi *Memorii* II, p. 234, „Grigorescu a murit (...) O mulţime imensă a defilat înaintea sicriului. Părinţii îl arătau copiilor". Iar în *O viaţă de om* caracterizînd dîrzenia comportării sale în timpul primului război mondial: „pe care l-am văzut acolo pe front, cu optimismul temperamentului său vioi şi vesel, darnic în cuvinte şi gesturi de meridional" *(O viaţă de om*, ed. citată, p. 510). Tot în această carte îl numeşte „eroul luptelor de pe Siret" (p. 523).

Andrei Bârseanu (1858—1922) profesor şi animator transilvănean. O figură de mare distincţie spirituală a vieţii româneşti din acea regiune. A fost preşedinte al *Astrei* şi membru al Academiei Române. Dintre lucrările sale cea mai des citată este *Istoria şcoalelor româneşti din Braşov*. N. Iorga a nutrit o statornică admiraţie pentru această personalitate culturală aşa cum mărturiseşte în *O viaţă de om*: „Cred că încă de atunci am cunoscut întîmplător pe omul de bunătate, vrednicie şi ispravă, icoană a lui *vir bonus* în ediţie românească şi a profesorului în cel mai larg sens al cuvîntului — a prietenului cel mai sincer şi mai delicat, care era Andrei Bârseanu. Poet pe vremuri, şi izvorul poeziei curgea acuma, neîncetat, în viaţa lui morală, scriitor de acel purism românesc care se află la Braşov din instinct şi în care se simţea şi strînsa disciplină transilvăneană de atunci, vorbitor plăcut, el avea două mari însuşiri aşa de rare, din nenorocire, la noi: îi plăcea să asculte pe altul şi acorda cea mai largă înţelegere scopurilor şi cea mai deplină preţuire isprăvilor aceluia. Palid, cenuşiu-palid cu o nesiguranţă timidă în privire, cu glasul stins, purtînd urmele unei boli grele, el era în oraşul

său şi cea mai plăcută tovărăşie şi cel mai sigur sfătuitor" *(O viaţă de om,* p. 263).

Gheorghe Dima (28 noiembrie 1847 — 4 iunie 1925) şi acest portret atestă preţuirea pe care N. Iorga a arătat-o creatorilor care s-au inspirat din tezaurul de gîndire şi simţire al poporului român. Astfel, Gh. Dima a compus muzică vocal-simfonică inspirată din istoria patrici („Mama lui Ştefan cel Mare") ; muzică vocală şi muzică de cor fie pe versuri populare, fie pe versurile marilor noştri poeţi cum este în primul rînd Eminescu. A cunoscut folclorul românesc pe care l-a studiat, publicat şi prelucrat sau folosit în compoziţiile sale.

1 Gh. Dima a fost profesor şi director al Conservatorului din Cluj între 1919—1925.

Anghel Saligny (1854—1925) inginer cu o bogată activitate în domeniul construcţiilor şi a organizării vieţii noastre tehnice. Opera sa principală : podul de peste Dunăre de la Cernavodă (1895).

Ioan Slavici în prima parte a portretului său N. Iorga insistă asupra atitudinii greşite pe care Ion Slavici a avut-o în timpul primului război mondial cînd a colaborat la oficiosul ocupanţilor germani din Bucureşti. Deşi a dezaprobat vehement şi deschis această atitudine N. Iorga nu a uitat meritele marelui scriitor şi de aceea a fost de partea celor ce au cerut clemenţă pentru I. Slavici. (A se vedea pe larg această problemă în monografia lui Pompiliu Marcea : *Ioan Slavici,* Editura pentru literatură, p. 120—135).

Dr. Victor Babeş (1854—1926) savant de renume mondial pe tărîmul anatomiei patologice. Profesor la Universitatea din Bucureşti şi Cluj.

N. Leon (1862—1931) zoolog, profesor la Universitatea din Iaşi. Pe lîngă lucrările sale ştiinţifice de o deosebită importanţă mai ales pe tărîmul parazitologiei a publicat *Amintirile* şi *Notele* sale care alcătuiesc un material documentar extrem de important pentru reconstituirea vieţii şi atmosferei intelectuale din ţara noastră.

D. G. Kiriac (n. 6. martie 1866 a încetat din viaţă la 8 ianuarie 1928).

1 Societatea corală *Carmen* a desfăşurat o activitate de excepţională importanţă în istoria muzicii româneşti al cărui animator şi dirijor permanent a fost din anul 1901 pînă în 1927 Dumitru Kiriac. Corala a contribuit deopotrivă la promovarea creaţiei originale inspirată din specificul nostru naţional, cît şi a marelui repertoriu. Pentru activitatea lui D. Kiriac şi a societăţii corale *Carmen* a se vedea George Breazul : *D. G. Kiriac,* ediţie îngrijită de Titus Moisescu, Editura muzicală, 1973, şi D. G. Kiriac : *Pagini de corespondenţă,* ediţie îngrijită, prefaţată şi adnotată de Titus Moisescu, Editura muzicală, 1974.

Dr. I. Cantacuzino (1863—1934). Pe lîngă activitatea sa ştiinţifică de răsunet internaţional, dr. I. Cantacuzino a fost şi un animator al vieţii noastre ştiinţifice, un neobosit sprijinitor al unor acţiuni artistice şi culturale, un om de o mare generozitate şi de o atitudine consecvent democratică şi patriotică manifestate şi în activitatea sa politică în cadrul unor organisme internaţionale de după primul război mondial faţă de care N. Iorga a avut o deosebită preţuire. N. Iorga a participat la înmormîntarea lui (vezi *Memorii,* VIII, p. 133).

George Bănciulescu

Despre aviatorul George Bănciulescu a se vedea pe larg *Şi totuşi voi mai zbura* de Renée Bănciulescu-Codziani şi Victor Bănciulescu, Editura militară, 1967, carte bogată în documente şi amintiri ; parte dintre ele relatează accidentul din 12 septembrie 1926, cînd George Bănciulescu a căzut cu avionul său în localitatea Rymarov din munţii Boemiei (Cehoslovacia), pe parcursul unui zbor Paris—Bucureşti. De asemenea, cartea cuprinde numeroase date despre celelalte zboruri ale sale, efectuate după operaţia care a dus la amputarea picioarelor. A încetat din viaţă la 12 aprilie 1935.

Autorii vorbesc şi despre o întîlnire a lui George Bănciulescu şi Nicolae Iorga la Paris, care ar fi avut loc în perioada 19 septembrie — 8 octombrie 1934. În această perioadă însă N. Iorga nu se afla la Paris, unde în anul respectiv a călătorit între 12 martie — 27 martie 1934,

fără să menționeze o întîlnire cu aviatorul despre care a scris atît de călduroase cuvinte.

În aceeași carte, a se vedea planșele finale care trasează raidurile sale internaționale din perioada în care a pilotat avionul cu proteze la picioare.

Avente Sever (1821—1906). Militant social și politic pentru drepturile românilor din Transilvania. Profesor la București unde participă la revoluția din 1848.

Gr. Ștefănescu (n. 1836 sau 1838 — 1911) profesor de geologie și rector al Universității din București. I se datorează prima hartă geologică a României (1887). Numeroase descoperiri pe tărîmul paleontologiei.

Generalul Budișteanu Constantin (1838—1911). A fost înălțat la gradul de sublocotenent în anul 1856. În 1877, avînd gradul de colonel, este rănit la Plevna. În 1883 este înălțat la gradul de general. Ministru de război în 1895—1896, în guvernul de sub președinția lui Dimitrie Sturdza. Din 1897 a fost pensionat.

Ioan Vidu (17 decembrie 1863 — 7 februarie 1931). O prodigioasă activitate de animator și dirijor al unor formații corale vestite în epocă, a mișcării corale de amatori mai ales în mediul țărănesc, una din personalitățile proeminente căreia muzica românească îi datorează o epocă de mare înflorire prin pătrunderea ei în masele largi pe pe care el le-a chemat la o viață artistică de înalt nivel. Compozitor a numeroase lucrări corale, inspirate din folclor și din realitățile noastre sufletești intrate în patrimoniul muzicii noastre. Cea mai mare parte a vieții și activității sale s-a desfășurat la Lugoj.

Despre *Ionel Ghica* vezi *Aripi românești*. Editura militară, 1966, „Un merituos raid internațional a fost efectuat de aviatorul Ionel Ghica, care a reușit să parcurgă distanța București — Khartum și înapoi, zburînd singur la bord. Un alt raid internațional european a fost efectuat în ziua de 25 iunie de echipajul format din locotenentul Octav Oculeanu, Ion Ghica și maiorul Emanoil Ionescu, care au parcurs fără escală distanța București—Varșovia—București cu o viteză medie de 180 kilometri pe oră (...) În anul

1932, pilotul Ion Ghica, zburînd pe un avion românesc SET. 31 G. obținut de la aviația militară, a parcurs distanța București—Saigon în 16 zile ; el a străbătut 25 000 de kilometri în 150 de ore de zbor și a aterizat de 16 ori pentru alimentarea avionului cu carburanți. Acest raid, de mare răsunet internațional, a constituit o performanță excepțională, mai ales pentru faptul că a fost realizat de un singur pilot la bord, într-un timp foarte scurt și pe un avion care nici nu dispunea de aparatură pentru zborul fără vizibilitate și nici de aparatură radio". (...) În zilele de 9 și 10 iunie (1930 n.n.), pilotul civil Ion Ghica a stabilit recordul național de distanță în linie dreaptă zburînd de la Bicester (Anglia) la Peteven (Bulgaria), pe un traseu de 2145 kilometri, cu o viteză medie controlată de 145,380 kilometri pe oră. Ion Ghica intenționase să depășească recordul mondial de distanță, însă din cauza unei pene de motor a trebuit să aterizeze în Bulgaria" (lucrarea citată p. 107—111).

Gh. Munteanu-Murgoci (1872—1925) geolog. Din 1907 a redactat partea științifică a *Semănătorului.* A desfășurat o vastă activitate de popularizare a științei. În 1914 alături de N. Iorga și V. Pârvan participă la înființarea Institutului de Studii Sud-Est Europene din București : „Îmi asociasem pe Murgoci, care cunoștea bine ca geolog această regiune și al cărui spirit deschis era capabil de a înțelege orice direcție nouă" spunea N. Iorga în *O viață de om,* p. 454 în legătură cu înființarea acestui institut. Și tot în autobiografia sa îl caracterizează astfel pe savant : „Geologul cu mai vast orizont și cu mai multă aplicare către împărtășirea în cerc mai larg a cunoștințelor sale, om de mare merit, foarte bun vorbitor" (p. 431).

Ioan Borcea (1879—1936) profesor universitar la Iași. Creatorul școlii românești de oceanografie, cunoscut pentru cercetările sale în Marea Neagră. A înființat stațiunea zoologică marină de la Constanța. S-a bucurat de reputație internațională.

O. Goga (20 martie/1 aprilie 1881 — 7 mai 1938). Relațiile lui N. Iorga cu Octavian Goga sînt destul de

sinuoase din pricina divergențelor politice din anii dintre cele două războaie mondiale. L-a apreciat în mod deosebit pe poetul despre al cărui prim volum *Poezii* (1905) a scris o cronică entuziastă în paginile revistei *Semănătorul* (vezi *O luptă literară,* vol. II, 1916, p. 125—129). Iorga reliefează în acest portret drama vieții lui Octavian Goga deturnată de la adevărata sa vocație de poet pentru o activitate politică, după primul război mondial, în contrast cu idealurile tinereții sale și cu nobilele simțăminte ale poeziei lui.

La plecarea Mareșalului Averescu (1850—1938) ofițer și general și apoi mareșal cu o contribuție însemnată la organizarea armatei române. Calitățile sale de strateg și comandant de oști s-au manifestat în timpul primului război mondial. Este cunoscut prin rolul său nefast în reprimarea răscoalelor țărănești din 1907 cînd a fost ministru de război în guvernul liberal Dimitrie Sturdza. Activitatea sa politică în anii ce au urmat primului război mondial nu a mai fost la înălțimea marilor sale însușiri, a rolului pe care l-a avut în timpul războiului. Vrînd să fructifice popularitatea pe care și-a cucerit-o în anii războiului, Alexandru Averescu a creat la 3 aprilie 1918 Liga Poporului (împreună cu C. Argetoianu). În martie 1920, o fracțiune a Partidului Național Român în frunte cu Octavian Goga și O. Tăslăuanu fuzionează cu Partidul Poporului. La 13 martie 1920 se formează primul guvern al Ligii sub președinția generalului Averescu care deține puterea pînă la 17 decembrie 1921. Alexandru Averescu mai fusese pentru scurtă vreme președintele consiliului de miniștri (29 ianuarie — 5 martie 1918) dar nu în calitate de șef de partid. Deși după 1923 partidul său își pierduse popularitatea, totuși de la 30 martie 1926 și pînă la 4 iunie 1927 mareșalul Alexandru Averescu este numit președintele Consiliului de Miniștri, funcție pe care o deține pentru ultima dată. La 10 aprilie 1933 și Octavian Goga părăsește Partidul Poporului, pentru a constitui Partidul Național Agrar. Deși uneori a încercat să se apropie de Alexandru Averescu, N. Iorga a nutrit în cea mai mare parte a timpului o stare de sus-

piciune şi chiar de netă adversitate faţă de omul politic şi metodele sale demagogice de cucerire a puterii.

Gheorghe Ţiţeica (1873 1939) matematician de renume mondial, cunoscut prin lucrările sale pe tărîmul geometriei. Profesor la Universitatea din Bucureşti şi membru al Academiei Române, al cărui secretar general a fost multă vreme.

Ultima solie a lui Goga

Se referă la volumul postum *Din larg* apărut la Fundaţia pentru literatură şi artă în anul 1939, 114 p. Ediţia era îngrijită de poetul D. Ciurezu şi soţia lui Octavian Goga, Veturia. Volumul cuprindea 60 de poezii împărţite în şase cicluri, titlul aparţinînd lui Octavian Goga (vezi O. Goga, *Opere,* vol. II, Scriitori români, ediţie îngrijită şi prefaţată de I. D. Bălan, p. 371).

CUPRINSUL

„Oameni cari au fost", în contextul operei lui Nicolae Iorga — prefață de Valeriu Răpeanu 5
Notă asupra ediției 28

Doctorul Davila 31
Alexandru Odobescu 36
Gheorghe Barițiu 40
Eminescu și generația de astăzi 45
Un orator al generației bătrîne : Nicolae Ionescu 51
Un scriitor pentru popor : I. Pop Reteganul 57
Cel dintîi volum din operele în proză ale lui Eminescu 62
Statuia lui Cuza-Vodă 68
Un cercetător al vieții poporului românesc : S. Fl. Marian 74
La mormîntul lui Kogălniceanu 79
Nicolae Grigorescu 82
Doamna Elena Cuza 85
Învățăminte din viața și domnia lui Cuza-Vodă 91
In amintirea lui Eminescu 104
Învățăturile ce le da Mihai Viteavul . . 112
Ion Ghica 122
Grigorescu, după Vlahuță 126
Doctorul Iacob Felix 130
Un poet al florilor : D. Anghel . . . 136
C. Negri — Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Galați 138

Soiru C. Haret 140
Ioan Mincu 142
I. L. Caragiale 144
Aurel Vlaicu 147
P. Cerna 149
Oraşi căzuţi 152
Cel ce nu se poate odihni : Mihai Viteazul 156
Moartea generalului Dragalina 161
Ioan Grămadă 162
Alexandru Tenie 163
Eugen Cocuţă 166
Gheorghe Coşbuc 168
Delavrancea 169
Ultima cuvîntare a lui Delavrancea . . 170
Ideile politice ale lui Coşbuc 174
Theodor Aman : la pomenirea lui . . . 176
La înmormîntarea poetului Al. Vlahuţă . 178
Un suflet adînc (Al. Vlahuţă) 181
Un băieţel viteaz 184
O comemorare a lui Eminescu 186
Generalul Grigorescu 188
A. D. Xenopol (Cuvîntarea rostită la înmormîntarea lui, în numele Academiei române) 190
Centenarul naşterii lui Cuza-Vodă . . . 193
Andrei Bârseanu 195
Un act de pietate 198
Un om de bine : Gheorghe Dima . . . 200
Un creator : Anghel Saligny 202
Ioan Slavici 204
Dr. Victor Babeş 207
Eminescu şi tineretul 208
N. Leon 210
Generalul Dragalina 212
Gheorghe Kiriac 213
Dr. I. Cantacuzino 215
Avem suflete eroice : Băncilescu . . . 217
Un bătrîn erou : Axente Sever. . . . 219
Grigore Ştefănescu 222
Generalul Budişteanu 225
Profesorul Ştefan Petrovici 227
Ioan Vidu 229
Sfîrşitul zburătorului : Ionel Ghica . . . 230

G. M. Murgoci 31
Moartea unui învăţat : profesorul Ion Borcea 233
Amintirea lui Al. Vlahuţă 234
Un suflet de luptă : Octavian Goga . . 236
Doi înaintaşi : Delavrancea şi Goga . . . 238
La plecarea mareşalului Averescu . . . 241
O umbră a trecut (Iulia Hasdeu) . . . 243
Înaintea unui mormînt (Grigore Ţiţeica) . 245
Grigore Tăbăcariu 247
Un martir al ştiinţei şi datoriei : Gheorghe Longinescu 249
Ultima solie a lui Goga 251
Note şi comentarii, de Valeriu şi Sanda Râpeanu 253

Redactor: E. GROZEA
Tehnoredactor: GH. CUCOŞ

Bun de tipar 12.02.1975. Apărut 1975. Tiraj 15.920 ex. Hîrtie ofset .1 de 80 m². Format 70×90/3. Coli tipar 8,5. B 285

Tiparul executat sub comanda nr. 904 la Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918" Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97 Bucureşti Republica Socialistă România

Cînd vezi cum d. Iorga, decenii întregi, s-a oprit cu condeiul său asupra tuturor acelora, oricît de mărunți, însuflețiți de un gînd de cultură, cum a știut să găsească un cuvînt de laudă și pentru cel mai umil, înlăturînd cu omenie punctul de vedere critic, cînd vezi că nimic pornit din buna intenție de a face ceva bun nu-i scapă, înțelegi de ce omul acesta a fost iubit și este...

GEORGE CĂLINESCU

„Oameni cari au fost" — o galerie de portrete cum nu a mai fost scrisă alta, unică în literatura română. Un omagiu adus celor mai de seamă făuritori de istorie, de frumos, de bine pentru obște... Un gînd luminos dăruit tuturor celor care și-au jertfit viața nobilei idei de apărare a patriei.

VALERIU RÂPEANU

COLUMNA

EDITURA MILITARĂ

Lei 11 (numai zlotul)